

Старожитності БасейніВ Стуру та Горині

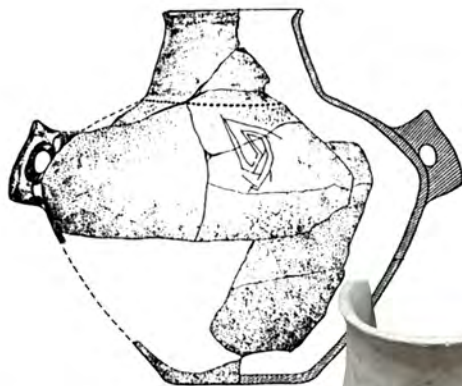

Частина 1

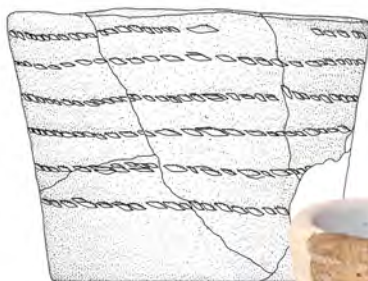
Амфора з енеолітичного поховання Рівне-Степова

Кубок середньодніпровської культури із с. Дертка Ізяславського району Хмельницької області

Амфора волино-люблінської
культури із с. Хрінники
Демидівського району
Рівненської області

Кубок середньодніпровської
культури із с. Вельбівне
Острозького району
Рівненської області

Міністерство освіти і науки України
Волинський національний
університет імені Лесі Українки
Луцький національний технічний університет
Волинський краєзнавчий музей

Валерій Сатолюк, Григорій Охріменко
Світлана Локайчук, Наталія Сцяренко, Уляна Дужман

Частина 1

Старожитності Басейнів Стиру та Горині

Луцьк - 2021

УДК 903(477.8-282.247.322)“634/637”

С 77

*Рекомендовано науково-методичною радою
Волинського краєзнавчого музею
(протокол № 4 від 16.04.2021 р.)*

Рецензенти:

Шабала Я. М. – докт. іст. наук, проф., завідувач кафедри археології, давньої та середньовічної історії України Волинського національного університету імені Лесі Українки;

Ковальчук Є. І. – канд. іст. наук, доцент, заступник директора з наукової роботи Волинського краєзнавчого музею;

Гавіньський А. М. – канд. іст. наук, науковий співробітник відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

С 77 Самолюк В., Охріменко Г., Локайчук С., Скляренко Н., Джаман У. Старожитності басейнів Стиру та Горині : монографія. Ч. 1. Луцьк : Вежа-Друк, 2021. 272 с.

У колективній праці розглянуто питання культурних та економічних процесів на Волині в періоди неоліту, енеоліту, доби бронзи, а також шляхів сполучення та міграцій. Особлива увага приділена дослідженню унікальної пам'ятки Острог-Земан.

Книга розрахована на широке коло читачів: науковців, студентів, краєзнавців, шанувальників рідного краю.

УДК 903(477.8-282.247.322)“634/637”

© Самолюк В., 2021
© Охріменко Г., 2021
© Локайчук С., 2021
© Скляренко Н., 2021
© Джаман У., 2021

Дослідникам
Волинського краю
привітається

ЗМІСТ

ВСТУП	6
-------------	---

*Охріменко Григорій
Скляренко Наталія
Локайчук Світлана*

1 Первісні шляхи сполучення Західної Волині та Волинського Полісся	8
---	---

*Охріменко Григорій
Локайчук Світлана
Скляренко Наталія*

2 Культура лінійно-стрічкової кераміки на Волині	34
---	----

Пясецький Валерій

3 Неолітичні пам'ятки поблизу м. Славута в Малому Поліссі та деякі загальні зауваження	80
--	----

*Охріменко Григорій
Скляренко Наталія
Уляна Джаман*

4 Особливості кераміки волино-люблінської культури Західної Волині	100
--	-----

		<i>Самолук Валерій</i>
5	Енеолітичне поховання Рівне-Степова	118

		<i>Позіховський Олександр Самолук Валерій</i>
6	Енеолітичний кремаційний могильник в околицях Острога на Західній Волині	126

		<i>Охріменко Григорій Склярєнко Наталія Локайчук Світлана</i>
7	Олександр Цинкаловський і вивчення трипільських пам'яток на Волині	156

		<i>Кричевський Олександр Охріменко Григорій Склярєнко Наталія Ольга Борисова</i>
8	Археологічні матеріали з поверхневих зборів біля Хрінницького водосховища I	170

		<i>Охріменко Григорій Василь Пахолок</i>
9	Середньодніпровська культура Волині та Полісся	194

10	Альбом ілюстрацій	214
-----------	-------------------------	-----

ВСТУП

У новому кам'яному віці мисливців та рибалок Полісся та Волині змінили так звані «ранні землероби» та скотарі. Це сталося в VI тис. до н. е. З Подунав'я (земель сучасної Угорщини, Словаччини) на Подністров'я, а потім на Волинь (так само, як і на терени Польщі) прийшло населення, яке археологи називають носіями дунайської культури з лінійно-стрічковою керамікою. Вони були далекими нащадками «найдавніших землеробів», що переселилися на Балкани з Близького Сходу – території сучасної Туреччини. Хвиль міграцій значних мас населення на береги Західного Бугу, Стиру, Горині та малих річок було, напевно, багато. Не виключено, що контакти між «метрополією» та «колоніями» не переривалися надовго. Проте важливо, що на західноволинських землях з'явилося населення з перодовим господарством, оригінальною духовною культурою досить рано, навіть на фоні Центральної Європи. Ця людність з перервами, які, можливо, зумовлювалися епідеміями, перебувала тут багато століть. Особливо заселеним був цей край в середній, так званий «нотний» період, коли маленькі підокруглі посудинки прикрашали лініями та ямками-«нотками» на них. Береги невеликої річки Черногузки, що протікає з заходу на схід поблизу сучасного Луцька, були майже суцільно заселені цими невисокими чорнявими грацильними (тонкої кості) прибульцями.

Вже в мідному віці (IV тис. до н. е.) Волинь знову заселили нащадки вихідців із Подунав'я, які прийшли сюди з території Польщі – носії маліцької культури. На їхній основі на родючих землях Волинської височини розвинулася наступна люблінсько-волинська культура, прикметною особливістю якої був чудовий, мальований білою фарбою посуд, поява великих довгих крем'яних пластин – ножів та навіть рала, не виключено, найдавнішого у Східній Європі. Це унікальне зна-

ряддя зображене на амфорі з двома ручками, знайденій студентами Волинського університету біля с. Набережне Демидівського р-ну Рівненської обл. (керував археологічними роботами проф. Д. Козак). У той самий час на береги р. Горині прийшли носії трипільської культури середнього (етап В II) та пізнього періодів. Перше їхнє поселення виявлене та досліджуване О. Цинкаловським полизу с. Бодаки на Тернопільщині. Від післявоєнних років і дотепер їх кількість значно зростає (іл. 32; іл. 35–іл. 40; іл. 42).

У пропонованій книзі розповідається про важливі відкриття волинськими (і не лише) археологами першокласних давніх пам'яток, рідкісних керамічних виробів, крем'яних, кістяних знарядь. Це такі відомі дослідники, як М. Пелещин, В. Пясецький, О. Позіховський, О. Романчук, В. Самолюк, А. Бардецький, О. Вертелецький та ін. Тут згадуються, зокрема, розкопки неолітичного поселення в Басовому Куті біля Рівного, енеолітичного цвинтаря в уроч. Земан неподалік Острога, на вул. Степова в м. Рівне, в Голишеві над р. Черногузкою поблизу Луцька.

Особливо унікальними є поховання в уроч. Земан. Це сакральне підвищене місце розташоване поряд з кількома джерелами на р. Вілія. Вміщені в книзі якісні світлини, текст дають уявлення про цю пам'ятку загальноєвропейського значення. Несподіваними стали матеріали з ґрунтового могильника на вул. Степова в м. Рівне (розкопки В. Самолюка). Знайдений пишно декорований посуд вражає своєю досконалістю.

Басейн р. Горині був винятково важливим шляхом за часів первісності для людей різного етнічного походження. На берегах та притоках Горині знаходиться безліч незвичайних артефактів минувшини. Після докладного опрацювання кращі знахідки експонуються в музеях Острога, Рівного та ін.

У книзі подано інформацію про неоліт, мідний вік (енеоліт), порівняно добре вивчені завдяки згаданим археологам, за плечима в кожного з яких значний дослідницький, творчий досвід. Праця розрахована на широке коло читачів, шанувальників праісторії краю.

1

*Горицик катакомбної культури.
Городок, Рівненщина.*

Первісні шляхи еполучення Західної Волині та Волинського Полісся

*Охріменко Григорій
Скляренко Наталія
Локайчук Світлана*

Західна Волинь та Волинське Полісся займають особливе місце між Східною та Центральною Європою, між Балтійським та Чорним морями, що визначає транзитність цього регіону. Більша частина його річок належить до басейну Дніпра (Чорного моря), Західний Буг – до Вісли (Балтійського моря). На зазначену територію в різні часи значний вплив мали культурно-генетичні осередки Центральної Європи, Припонтиди, Прикарпаття, Закарпаття.

Центральноєвропейські землі були чи не найпотужнішим джерелом міграційних потоків на схід у період первісності, особливо за доби бронзи. Зі сходу лише групи середньодніпровської культури проникали на Волинь здебільшого понад Прип'яттю (Кривальцевич, 2011: 436–437), а також, можливо, межею Полісся та Волині (північний шлях) від київських гір на захід (Лысенко, Лысенко, 2011: 350). Про вірогідні шляхи Полісся писав М. Кривальцевич. На його думку, Прип'ятським шляхом могли поширюватись традиції як з півдня на північ так із заходу на схід. Він називає його своєрідним мостом між Придніпров'ям та Західним Побужжям. Цим шляхом, зокрема, йшло населення культури багатоваликової кераміки. Ним із заходу, напевно, проходили традиції КЛП, ККА, КШК. Із Подніпров'я на захід Прип'ятського Полісся проникало, імовірно, населення та впливи СДК (Кривальцевич, 2011: 436–437).

Притягальність згаданої території зумовлювалася відносно малою заселеністю (особливо зандрової зони), безліччю водойм – озер, боліт, джерел, потічків, річок. Крім того, тут були

великі площі родючих земель та пасовищ. Лісова звірина, рибні ресурси, птаство, ягідники, грибні місця становили значну кормову базу, різноманітні корисні копалини: кремень, мідь, базальт, бурштин. Проте цей регіон був віддалений від економічно розвинутих центрів і залишався в цьому сенсі ближчою або дальшою периферією; з іншого боку — важливою контактною зоною, через яку перетиналися в різних напрямках шляхи міграцій, обміну.

На зазначених землях одночасно перебувало кілька різноетнічних спільнот віддаленого походження, між якими зав'язувалися інколи досить тісні контакти співпраці (культура лійчастого посуду – трипільська; шнурової кераміки – кулястих амфор; межановицька – городоцько-здовбицька (?); межановицька – стжижовська – бабинська; тшинецька – комарівська – Ноуа). Прояви цих процесів бачимо в наявності кераміки різних культур в одному житлі: Перевередів (роботи І. Свешнікова, В. Коноплі), Городок, Зозів, Здовбиця (роботи І. Свешнікова) (Свешніков, Нікольченко, 1982: 92–94), Волиця Страклівська (дослідження В. Самолюка) та ін., а також значна кількість кераміки зі змішаними рисами з басейну Ікви.

Шлях уздовж Случі, Горині був винятково важливим, він пов'язував Південне Побужжя, Подністров'я з північнішими землями, зокрема Західної Волині. Це був найкоротший маршрут для мігрантів з Припонтиди – носіїв ямної, катакомбної, бабинської культур. Крім того, дороги на Волинь проходили з Подунав'я через карпатські перевали, Подністров'я – в бік Горині. Так було, імовірно, від часів неоліту (про що писали В. Ключко, А. Косько) (Ключко, Кошко, 2011: 259). Ранні землероби культур лійно-стрічкової кераміки (Охріменко, 2009: 96–109; Dębiec, Saile, 2013: 131–143), маліцької (середнього та пізнього періодів) (*іл. 18– іл. 22: 1–3*), пізньотрипільської (Пелещин, 1998: 45–72; Пелещин, Позіховський, 1998: 73–81; Позіховський, 1998: 85–92; Ткачук, 2001: 60–66) залишили свої пам'ятки на берегах Вілії, Горині (Бодаки (Synkałowski, 1961), Межиричі, Острог-Земан, Хорів та ін. (Позіховський,

Самолук, 2008: 28–41; Rybicka, 2015: 178–179; Pasterkiewicz, Rozichovski, 2013: 251–292), Случі. У період пізньої доби бронзи з півдня сюди рухалися окремі групи комарівської, Ноуа культур, а в зустрічному напрямку – тшинецької (Berezanska, Samoliuk, Taras, 2001: 184–214; Березанська 2002: 178–183; Березанська, Гошко, Самолук, 2004: 111–125).

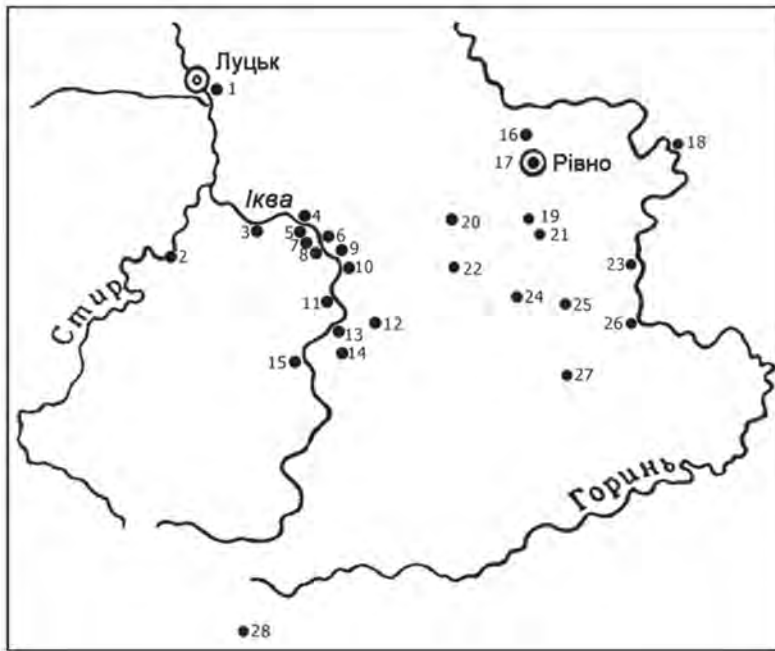

Рис. 1.1.

Окремі пам'ятки бабинської культури на території Західної Волині: 1 - Гнідава; 2 - Хрінники; 4 - Озліїв; 5 - Арчишин; 6 - Коблин I, II; 7 - Хорупань; 8 - М'ятин I, II; 9 - Івання; 10 - Дубно-Сурмичі, Дубно-Волиця; 11 - Тараканів I, II, III; 12 - Семидуби; 13 - Клюки; 14 - Судобичі; 15 - Стовпець; 16 - Городок, Зозів; 17 - Рівне (Тютьковичі); 18 - Чудниця; 19 - Орестів; 20 - Жорнів; 21 - Здовбиця; 22 - Костянець; 23 - Стадники; 24 - Клопіт; 25 - Верхів; 26 - Острог; 27 - Кутянка; 28 - Остап'є (за М. Бандрівським, В. Ткачем, Г. Охріменком, І. Маркусом).

Питання міграцій степових номадів у кінці III тис. до н. е. на захід та проблеми мілітарної ситуації, з ними пов'язані, є досить важливими та складними для «дешифрування». Рух степовиків відбувався не лише на захід, а й на північний захід, наприклад, в басейн Південного Бугу – лісостепову зону. Г. Ковпаненко та В. Фоменко, які проводили дослідження курганів південного Побужжя, пишуть, що вже у ранньому періоді ямної культури на Південному Бугу з'явилися пам'ятки номадів (Ковпаненко, Фоменко, 1986: 11). У деяких похованнях на правобережжі Південного Бугу автори публікації вбачають «відображення процесу взаємодії кількох культурних компонентів – давньоямного, нижньомихайлівського, трипільського (Ковалівка VII, кург. 1, пох. 2 та ін.)» (Ковпаненко, Фоменко, 1986: 13). За П. Кузнецовим та О. Хохловим, ранні пам'ятки ямної культури датуються III тис. до н. е. (Кузнецов, Хохлов, 2011: 10). М. Мерперт вважав цю територію східним кордоном південно-західного варіанту ямної культури (Мерперт, 1968: 38).

Імовірно, шлях носіїв ямної культури, а пізніше катакомбників пролягав на Поділля та Волинь понад Південним Бугом і далі (іл. 1–іл. 4). Інший шлях ямників на північний захід вів до Верхнього Подністрів'я. І. Черняков пише про це так: «оформлення племінних союзів катакомбної культурно-історичної спільноти на теренах Східної Європи було першим важливим «рухом» степових племен зі сходу і супроводжувалося підкоренням та асиміляцією північнопричорноморських племен» ямної культурно-історичної спільноти (КІС) та значними переміщеннями населення (Черняков, 2005: 45). Ця теза заслуговує на увагу, проте «підкорення та асиміляції» могло й не бути або було, але не завжди і не скрізь (тобто можлива множина варіантів (Пустовалов, 1992: 101). І далі: «ці процеси супроводжувалися виділенням серед населення соціальних верств: професійних воїнів, ремісників» (Черняков, 2005: 45), які, як відомо, особливо майстерно виготовляли зброю: кам'яні сокири, наконечники стріл (Санжаров, 1992: 160–177; Санжа-

ров, 2008), булави тощо. Усе це відбувалося відносно близько від південно-східних кордонів Західної Волині і щодалі більше мало вплив на етнокультурні переміщення на цих теренах.

Процеси міграцій посилюлися пізніше під час «швидкої деструкції племінного союзу» катакомбної КІС на поч. II тис. до н. е. та формування «на величезних територіях культури багатоваликової кераміки» (Черняков, 1996: 59–64; Черняков, 2005: 45). На думку І. Чернякова, ці події, ймовірно, зумовлені розселенням індоєвропейських племен – іранської (арійської) гілки (Черняков, 2005: 45). Є. Черних пов'язував розселення індоєвропейських спільнот із поширенням валикової кераміки на просторах Євразії, що було зумовлене заміною катакомбної КІС спільнотами з багатоваликовою керамікою (Черных, 1984).

У різні періоди доби бронзи впливи степових груп на території Західної Волині фіксуються неоднаково. У часи ямної культурно-історичної спільності це могли бути незначні проникнення в лісостепову зону, що підтверджено окремими артефактами, зокрема хрестоподібними булавами. Так, у фондах Львівського історичного музею зберігається хрестоподібна булава (інв. № ЛІМА–2503) з с. Словечне Овруцького р-ну Житомирської обл. (Маркус, Охріменко, 2010: 365, рис. 3.79), виготовлена з габро-діабазу, поклади якого відомі в басейні р. Случ на пограниччі Західної та Східної Волині (Конопля, 2006: 209). Декілька близьких за формою знахідок виявлено в поховальних комплексах ямної культури (південнобузький варіант і полтавкінська група Нижнього Поволжя) (Шапошнікова, Фоменко, Довженко, 1986: 47).

Дослідники Г. Тарас, С. Кадров підкреслюють, що на волино-подільській території перехрещувалися різні традиції та культурні впливи і трансформація пізніх груп ККА, так само як і пізньошнурових, «вписалася в фінальний продукт, яким є СК» (Тарас, 2005: 182) (іл. 5–іл. 10). Тоді ж фіксуються зв'язки КШК із середньодніпровською культурою (Бунятян, 2005: 26–36). Етнічні процеси на Волині та Поділлі, крім того,

доповнюються іншими зв'язками зі степовою зоною Припонтиди – дослідники звертають увагу на взаємодію ККА з ямною культурою (Szmyt, 1999: 148–167). На правому березі Дніпра анклав ямної культури перебувають до 2300 рр. до н. е. та до ранньої фази інгулецької катакомбної культури, яку датують тепер 2450–1950 рр. до н. е. (Kaiser, 2003: 65–80; Vunyatyan, 2009: 252–268). До пізнього періоду ямної культури належать 154 поховання, досліджені Південнобузькою експедицією (Ковпаненко, Фоменко, 1986: 14). При 20 похованнях знайдено 20 антропоморфних стел та кілька стелоподібних плит (Ковпаненко, Фоменко, 1986: 15). 33 поховання, віднесені до I типу: «фіксують масовий приплив ямників зі сходу» (Там само: 18). При цьому потрібно зазначити, що українська частина Подністров'я та Поділля залишаються мало вивченими в контексті «номадичного» періоду, як і загалом етнокультурної історії III–II тис. до н. е. згаданої території.

У період катакомбної КІС (2500–2000 рр. до н. е.) (Археологія України, 2005: 156) міграції кочових племен з півдня могли бути інтенсивнішими. Ймовірно, на присутність окремих катакомбних груп у басейнах Стиру та Горині вказують овальні кургани (Жорнів Дубенського, Торговиця Млинівського р-нів Рівненської обл.) (Свешніков, Нікольченко, 1982: 81–82) та археологічні артефакти:

(1) «цитринові» та інші кам'яні булави, які поширені майже в усій зоні Волинського Полісся та Волині;

(2) бронзові ретушери, що мали розміри 5–10 см, потоншені два кінці та чотирибічну середню частину;

(3) нечисельні зразки катакомбної кераміки, зокрема з «гусеничним» декором (Дубенщина, Луцький район, Середнє Надприп'яття);

(4) фаянсове намисто (відоме на Люблінщині), походження якого, можливо, пов'язане з катакомбною КІС або культурою багатоваликової кераміки (а проинення їх сюди, як припускаємо, відбувалося з Подністров'я та басейну Західного Бугу);

(5) кам'яні сокири, аналогії яким знаходимо в Причорномор'ї та пониззі Дніпра;

(6) бронзові ножі ямно-катакомбного типу (Володимир-Волинський, Звенигород поблизу Львова, Вікторяни Луцького, Скірче Горохівського, Залісці Рожищенського р-нів Волинської обл.).

Винятково оригінальним типом зброї, що знайдена на Західній Волині, є тонкі вигнуті сокири (іл. 2) явно південно-східного походження або виготовлені тут за запозиченими взірцями. Імовірно ї першозразком могли бути ритуальні (або парадні) вироби, виявлені в шарі Троя II. Ці майстерно виконані поліровані вироби, що, безсумнівно, належать до найвищих шедеврів первісного мистецтва, напевно, слугували зразком для майстрів-зброярів по каменю катакомбної та бабинської культур Причорномор'я. Подібні до згаданих сокир, але більш вигнуті та масивніші, відомі і на Північному Кавказі (Нечитайло, 1978: рис. 17, рис. 21). У цього типу сокир середня частина (навколо отвору) потовщена (Клейн, 2009: 97–98; Шарафутдінова, 1980: 60–70). Згадані предмети озброєння виявлено переважно в межиріччі Горині та Стиру (найбільше на Волинській височині), що може вказувати на прихід та проживання тут групи населення катакомбної КІС. Усього цих знахідок відомо більше десяти.

В. Клочко та А. Косько звернули увагу на значну кількість кам'яних сокир причорноморського (переважно катакомбної культури) виробництва або місцевих, виготовлених за їхнім зразком, на території Поділля, Волині, а також на Холмщині та Повісленні (Польща). Цікаво, що до інгулецького та донецького типів бойових сокир ними віднесено вироби, виявлені також біля Луцька та в Рожищенському р-ні Волинської області (Klochko, Koško, 2009: 270, рис. 12, рис. 13, рис. 16). Наявність цих артефактів, напевне, свідчить про мілітаризованість припонтійського населення, далекосяжні впливи, переміщення окремих номадичних груп, ідей, виробів на північний захід – аж до Балтії. На часі їх каталогізація (Koško та ін., 2011: 393–399).

Таким чином, широка зона між Балтією та Припонтидою стала ареною взаємодії праєвропейських та праазійських впливів. Підтвердженням цього є знахідки кам'яних булав, сокир ямного, катакомбного типів. Як відомо, булави катакомбної КІС, зокрема в інгулецькій культурі, були знаками влади (Клочко, 2006: 79–80). У припонтійському ареалі, де перебували племена катакомбної культури, їх знайдено небагато, проте вони поширені в Поприп'ятті і навіть у Прибалтиці. Можливо, знахідки булав позначають траєкторії руху «людей шляху» (А. Косько) – давніх купців (людей вищого рангу – ?), які здійснювали обмін товарами чи сировиною.

На карті А. Коська бачимо численні місця знахідок кам'яних булав з канелюрами («цитринових») катакомбної культури на території між ріками Вісла та Одер, в басейні Німану, Дніпра, Південного Бугу, Західного Бугу (Koško, 2001: 288, гус. 4). Дивовижно складний візерунок нанесений на булаві, знайденої поблизу м. Пінська Брестської обл. в Білорусі. В пониззі р. Горинь поблизу с. Рудня Дубровицького р-ну Рівненської обл. місцевий вчитель І. Котяй виявив кам'яну булаву з ялинковим орнаментом, а поряд – кам'яну сокиру та кинджал. Усі це речі однієї культури – катакомбної (Бунятян, Самолук 2011: 254, рис. 8). Неподалік с. Озеро Володимирецького р-ну Рівненської обл. знайдено добре збережену, шліфовану до блиску булаву з канелюрами, виготовлену з темного каменю немісцевого походження.

Постає питання: як ці вироби опинилися на Прип'ятському Поліссі та далі на північ і північний захід? А. Косько називає різні причини, одна з головних – наявність бурштину і в Поприп'ятті (розвідки П. Тутковського) (Вангородська, 1985: 44–50), і в Прибалтиці (Рімантьєне, Лозе; Szebreszuk 2011: 117–128). В. Клочко та А. Косько справедливо зазначають, що саме родовища кременю, базальту, міді, бурштину були основними причинами скупчення пам'яток у певних регіонах. Більш як 30-літнє вивчення пам'яток у невеликому регіоні Полісся навколо с. Великий Мідськ Костопільського р-ну Рівнен-

щини уможливило виявлення десятків поселень та хуторів не лише СК, але й ГЗК, СТК (Охріменко та ін., 2017: 88–102).

Про широкі обмінні зв'язки волинських кременярських майстерень, зокрема в західному, північному напрямках (на терени Білорусі), писав Є. Лібера (Libera, 2001: 124; Libera, Zakościelna, 2011: 83–115). Участь у них за середньої доби бронзи брали майстри СК, але першість у кременярстві, за нашими спостереженнями, належала носіям межановицької культури, зокрема за кількістю майстерень на берегах Ікви. Серед інших причин – обмін сіллю з Присивашшям (Ключко, Кошко, 2011: 280), бронзовими виробами з населенням пониззя Дніпра, Дону Північного Кавказу (Клочко, 2006, рис. 50: 6, 7; Маркус, Охріменко, 2010: 420–421). Про зв'язки обміну свідчать також скарби – зі Стеблівки, Липи, Сморгди, Залісок (Охріменко, Скляренко, Бубало, 2016: 82–93). За даними А. Коська, частина булав могла бути місцевого виробництва і датувалася початком II тис. до н. е. (Кошко, 2001: 286).

Деякі дослідники пояснюють наявність на значних територіях зброї та знаків влади ЯК, КК приходом зі сходу населення, на озброєнні якого були легкі колісниці: «З південноуральського центру культуригенези групи воїнів-колісничих швидко просунулися Старим Світом, руйнуючи на своєму шляху систему культур доби середньої бронзи на теренах України» (Археологія України, 2005: 175). Така доля спіткала утворення пізньої фази катакомбної культури та культур шнурової (епішнурової? – Г. О.) кераміки, що змусило їх шукати нові землі північніше. Як пише В. Отрощенко, «поширення колісничних культур зі сходу на захід не обмежилось Доно-Волзьким регіоном, а продовжувалось далі теренами України і безпосередньо вплинуло на формування бабинської культури» (Отрощенко, 2007: 213). Винахід упряжі для коней, легкого двоколісного візка-колісниці (колеса зі спицями), використання парокінної колісниці в бою, на думку В. Отроценка, мало значний ефект. Цей винахід стався, ймовірно, на Південному Уралі і разом з воїнами-колісничими поширився на захід, у тому числі на те-

рени України, що зафіксовано знахідками склепів колісничних (Отрощенко, 2007: 206; Отрощенко, 1996: 46–50; Чередниченко, Пустовалов, 1991: 206–216). Із В. Отрощенкою з цього приводу polemізує Ю. Матвеев (Матвеев, 2005: 5–15). У рецензії на книгу С. Пустовалова «Соціальний лад катакомбного суспільства Північного Причорномор'я» (2005 р.) свої міркування з приводу возів та колісничних висловлює Л. Клейн (Клейн, 2009: 9–103).

На основі груп катакомбної культури, зокрема харківсько-воронезької катакомбної культури, та, ймовірно, прийшлого зі сходу населення постає бабинська культура (Археологія України, 2005: 175). Сліди останньої виявлено в багатьох місцях на території волино-подільського лісостепу (рис. 1.1). Населення БК у цьому ареалі могло з'явитися в ХІХ ст. до н. е. і перебувати (як і стжижовської культури) до ХVІ ст. до н. е. Решта епішнурових культур Волині – городоцько-здовбицька та межановицька – також зникають в ХVІ ст. до н. е., ймовірно, з приходом племен тшинецької культури. Артефакти ямної культури фіксуються дуже рідко, бабинської – в об'єктах стжижовської культури або в окремих похованнях, катакомбної культури – у вигляді фрагментів кераміки та зброї.

Таким чином, етнокультурні зміни на зазначеній території могли бути пов'язані з індоаріями, що на межі ІІІ–ІІ тис. до н. е. належали до культури бойових колісниць (у тому числі – з синташинською, яку в цьому ареалі репрезентує бабинська культура (Пустовалов, 2000: 65).

На території Західної Волині та Волинського Полісся виявлено кам'яні (іл. 1), бронзові вироби ямної, катакомбної та бабинської культур (іл. 2), а також кераміка (рис. 1.2; іл. 3): Вишків – амфора ЯК (іл. 3: 1), Усичі – вінчик КК (іл. 4), Острів – вінчик КК та багато інших. Про деякі з них подаємо докладнішу інформацію:

1

На дні Хрінниківського водосховища знайдено малу посудинку, ймовірно, багатоваликової кераміки (Охріменко, 2017: рис. Д.4). Подібний виріб подано в стат-

ті Р. Литвіненка «Північ у поховальній обрядовості людності дніпро-донської бабинської культури» (Литвіненко, 2012: рис. 4: 2).

2

Біля с. Жорнів Дубенського р-ну Рівненської обл. піднято фрагмент амфори (рис. 1.2: 3) (Głosik, 1962: tab. XXXII: 8). У статті П. Бардакової «К вопросу о классификации “амфорок” катакомбной культуры» знаходимо їй аналогію (Бардакова, 2012: 177–188). Вона належить до типу I, групи V виробів КК. Подібна амфора походить із кургану Бузький 1/9 (Бардакова, 2012: 186, таб. 4). Цікаво, що більша частина відомих нам амфорок походить із Південного Побужжя. Ці вироби звичайно мають вертикальні вушка. Невеликі розміри та часто незначна їх орнаментованість дозволяють припустити культову природу цього посуду (Бардакова, 2012: 177). До 1 типу подібної форми посудинок належить виріб з Кривого Рогу (кург. 1, пох. 1) (Литвіненко 2007: 162, рис. 1: 20).

3

Біля с. Рясники Гоцанського р-ну Рівненської обл. знайдено маленьку амфорку з обламаною ручко (зберігається у фондах Рівненського краєзнавчого музею) (іл. 3: 2). Аналогія їй відома серед матеріалів Шарованської могили (кург. 3, пох. 6). Такі вироби, за Р. Литвіненком, належать до дніпро-донської бабинської культури (Литвіненко, 2007: 164, рис. 2: 39).

4

У культурному шарі Зозів II (р. Устя) неподалік м. Рівне І. Свешніков знайшов фрагменти s-подібної посудини бабинської культури, прикрашеної валиком з нанесеними по ньому ямками, трикутниками з прокреслених ліній та ямками у верхній частині виробу (рис. 1.2: 6) (Свешніков, 1974: 110, рис. 37: 6). Подібний ямковий орнамент із трикутників та вдавлень відомий на виробі катакомбної культури Великозименовського кургану (кург. 1, пох. 3) Великомихайлівського

р-ну Одеської обл. (Иванова, Петренко, Ветчинникова, 2005, рис. 33: 4).

5

Цікаве відкриття зроблене Я. Гоффманом 1930 року поблизу с. Стадники Острозького р-ну Рівненської обл. У похованні, обставленому камінням, були рештки чоловіка, а біля нього – крем'яна сокира ККА, фрагмент посудини з ручкою та шнуровим орнаментом (СК), а також уламки великої овальної посудини БК (рис. 1.2: 4). Останній виріб мав світло-бронзовий із жовтим відтінком колір, овальну шийку, розхилену назовні, та чотири горизонтальні ряди валиків у верхній частині тулуба. Діаметр отвору 23,5 см, тулуба 30,5 см, товщина стінок 1,5 см (Głosik, 1962: 166, tab. XXVI: 3–5). На берегах р. Горинь кераміка СК, БК маловідома. Те, що матеріали двох культур знайдено разом у похованні – звичайне явище, а сокира могла залишитися від попередніх часів. Але кам'яна обстава наштовхує на припущення, що ці речі залишені одночасно. Це може бути прикладом взаємодії різних культур у Погоринні.

У багатьох місцях Волині виявлено уламки посуду з валиковим орнаментом (рис. 1.2: 4–6). Слід визнати, що носії БК мали, ймовірно, доброзичливі стосунки з носіями стжижовської культури, оскільки між ними через катакомбну культуру була певна спорідненість. Так само добросусідські взаємини були між бабинським населенням та носіями межановицької культури. Це видно за керамікою з синкретичними рисами: стжижовська з елементами бабинської, бабинська з межановицькими та стжижовська з межановицькими ознаками (Ткач, 2007: 589).

У публікації О. Коська, В. Ключка, А. Ольшевського «Ритуальний об'єкт населення Причорноморської культурної спільноти доби ранньої бронзи на р. Сян» подано опис дослідженого в басейні р. Вісли (Польща) кургану, в якому виявлено ямно-катакомбний горщик та поховання в катакомбі (Свен-

те, гміна Радимно, повіт Ярослав) (Косько, Клочко, Ольшевський, 2012: 67–72), а ще раніше – у місцевості Круша Замкова (воєв. Куявсько-Поморське) також знайдено поховання за ямним обрядом (Goslar, Koško, 2011: 407–415).

У другій чверті II тис. до н. е. панівними на теренах України стають племена бабинської культури (за найменуванням першого дослідженого поселення – Бабине III) (Братченко, 1971: 334–343). Це населення продовжувало лінію розвитку індоіранського етносу (Отрощенко, 2009: 18). С. Братченко звернув увагу на подібність деяких елементів декору «катакомбного барокового стилю» та межановицької кераміки (Братченко, 2007: 103–109), тобто взаємозв'язки номадичних та епішнурових спільнот фіксуються не лише на Волині, а й у Причорномор'ї. Аналогія простежується, як зазначалося, і в поховальному обряді – тілопокладання на спині в СК (Шарафутдінова, 1980: 60, 66), Раціборовіце (Польща) (Głosik 1968: 74) та в найбільш східних похованнях інгулецької культури катакомбної КІС (Kaiser, 2003: 31). Відомі також підкурганні поховання в носіїв СК з насипами овальної форми (Свешніков, Нікольченко, 1982: 44, 46, 80, 82), виявленими біля Жорнова (один курган), Торговиці (три кургани) та ін.

Кінець середнього – початок пізнього періоду доби бронзи (XX–XVIII ст. до н. е.) відзначався «налагодженням широтних торгівельно-політичних зв'язків із використанням... зони відкритих степів, що простяглися від Карпатського басейну до гір Хінгану» (Археологія України, 2005: 178–179). Одна з його сполучних ланок проходила вздовж Чорного та Азовського морів, з'єднуючи Карпати з Південним Уралом. Пізніше функціонування «степового мосту» (Д. Ентоні) забезпечували племена андронівської та зрубної спільнот. Прикладом такої взаємодії сходу і заходу є Бессарабський скарб (XVI–XV ст. до н. е.), про який писали О. Кравцова-Гракова, Е. Кайзер (Кравцова-Гракова, 1949; Kaiser, 1997). Його пов'язують із культурами багатовапеликової кераміки та покровської зрубною. Речі, знайдені в ньому, вироблялися не лише в Причорномор'ї, але й на Балканах, Сході.

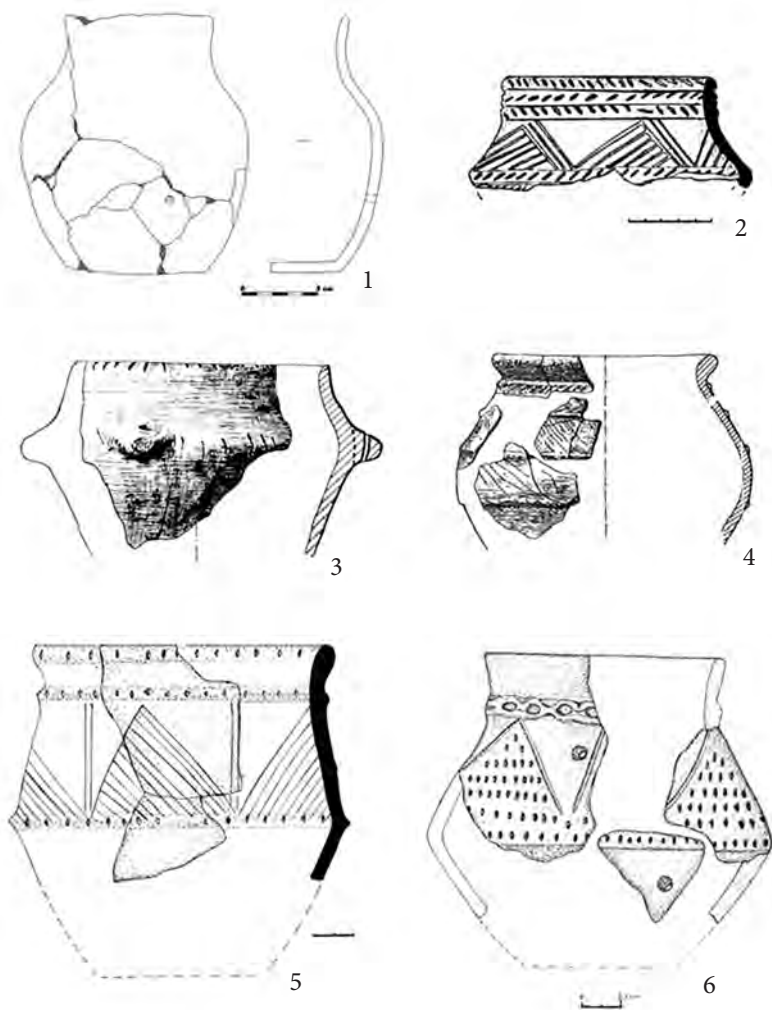

Рис. 1.2.

Кераміка катакомбної (3) та бабинської культур: 1 – Рованці Луцького р-ну Волинської обл.; 2 – Лагодів Бродівського р-ну Львівської обл.; 3 – Жорнів Дубенського р-ну Рівненської обл.; 4 – Стадники Гоцанського р-ну Рівненської обл.; 5 – Івання Дубенського р-ну Рівненської обл.; 6 – Зозів Рівненського р-ну Рівненської обл. (за Я. Глосіком, І. Свешніковим, М. Бандрівським, А. Бардецьким, Г. Охріменком).

У статті про суспільства культур шнурової кераміки та номадичних в організації шляхів між Балтійським та Понтійським морями В. Ключко, А. Косько чимало уваги присвятили території Волині (Ключко, Кошко, 2011: 259–284). Такий погляд на функціонування соціумів дає нові можливості їх повнішого вивчення, формування економіки регіонів, причин заселення певних територій, міграцій, міжетнічних зв'язків тощо. Інтенсивніше використання шляхів сполучення розпочалося, на думку авторів, з VII тис. до н. е. (або й раніше – Г. О.) з приходом на західні землі сучасної України носіїв дунайської культури – КЛСК. Пізніше в цю систему зв'язків долучалися групи маліцького населення. З участю останнього розвинулася любельсько-волинська (або волино-люблінська) культура. Залишається відкритим питання шляхів проникнень на Волинь цих ранніх землеробів. Імовірно, вони рухалися з Подунав'я через гори Карпати, Подністрів'я і далі – понад Горинню, Стиром та Західним Бугом на північ – до межі з Поліссям. Переміщення ранніх землеробських спільнот відбувалося, можливо, також із заходу, земель сучасної Польщі, проте лінійно-стрічкової кераміки, особливо ранньої фази – з півдня, Погоринням. Підтвердженням цього є пам'ятки Хорів-Підлужжя, Новомалин-Подобенка I, Рівне-Пляж та ін.

Причина міграцій – розширення територій для потреб господарства (Ключко, Кошко, 2011: 259). Перед виходом на пошуки нових земель, імовірно, відбувалися далекі розвідки підготовлених груп для збору відомостей, огляду нових земель, майбутнього місця проживання. Разом із тим вибиралися найбільш зручні шляхи переміщень суходелом, придатні для переправи. Бралася до уваги наявність господарських ресурсів: родючих земель, корисних копалин (особливо кременю), пасовищ, мисливських угідь, також можливість дистрибуції смугастого кременю, бурштину тощо. Враховувалися перспективи подальшого розселення, зв'язків з місцевою людністю тощо. Подібна ситуація могла спостерігатися і під час руху носіїв культури кулястих амфор на схід, пів-

денний схід – аж за Дніпро, до Причорномор'я. Можливо, носії ККА використовували колісний транспорт. Припускають, що ці роди пастухів йшли різними шляхами: поліським, волинським, молдавським (не виключено, з Великопольщі, Мазовії). Така система зв'язків, імовірно, діяла, як вважають згадані дослідники, з 3000/2900 до 2500/2400 рр. до Р. Х., тобто близько 500 років (Szmyt, 1999: 200; Ключко, Кошко, 2011: 260). Загалом ККА (східна група) перебувала на згаданих теренах в межах 3000–2500/2300 рр. до н. е. (Кадров, Малеев, Шміт, 2000: 17–34), КШК – 2800–2300/2200 рр. до н. е. (Ключко, Кошко, 2011: 262 – з посиланням на Włodarczak 2006: 127).

Пам'яток ККА на досліджуваній території – поховань та слідів перебування (*ил. 41*) – чимало, проте поселень майже не відомо. Лише під час розкопок Б. Прищепи, С. Терського в Пересопниці, Д. Козака, В. Ткача біля с. Хрінники Демидівського р-ну, а також В. Самолюка поблизу Волиці-Страклівської Дубенського р-ну та с. Могиляни Острозького р-ну виявлено кераміку ККА в культурному шарі. Помічено, що матеріали згаданої культури часто знаходять у місцях виходів кременю (басейни рік Ікви, Стиру), а також поблизу давніх шляхів сполучення (біля Острога, Нетішина, тобто на берегах р. Горинь та ін.).

На думку С. Лисенко та М. Шміт, Волинь та Поділля були довший час ареалом проживання носіїв ККА. Групи цього населення звідси робили виправи в різні напрямки, у т.ч. і на Середнє Придніпров'я (амфора з Білого озера має подібності серед кераміки Волині) (Lysenko, Szmyt, 2011: 245). Автори підкреслюють, що ККА встановила зв'язки з ямною культурою. Представники ККА використовували волинський та подільський шляхи (Ключко, Кошко, 2011: 264), які, напевне, були частинами напряму Балтика – Бут – Бог (Південний Бут) – Понт.

Приклади проникнення далеко на схід або південний схід не лише представників ККА, а й КШК (імовірно, з СДК включно) наводить К. Бунятян (Бунятян, 2007: 92–94). Слідів перебування КШК на території Західної Волині відомо мало

(наприклад, Хотивель Старовижівського р-ну (Супкаowski, 1961)), матеріалів середньодніпровської культури значно більше, але й ті у вигляді двох поховань (Осова Костопільського р-ну Рівненщини, Дертка Ізяславського р-ну Хмельницької обл.) та окремих знахідок кераміки у багатьох пунктах (Бунятян, Самолюк, 2011: 247–254; Охріменко та ін., 2016: 22–44). Більше скупчення кераміки СДК відоме з уроч. Тартак поблизу с. Буца на Дубенщині Рівненської обл. (в басейні р. Тартачки), у с. Городок поблизу м. Рівне (розкопки І. Свешнікова). Про ймовірність контактів КШК з ямно-катакомбними спільнотами є окремі відомості (Іллінський, Пустовалов, 1992: 148).

На складання стжижовської культури мали вплив ККА, МК, ГЗК, а також ямно-катакомбні групи. В. Клочко, А. Косько звернули увагу на СДК як, імовірно, причетну до цього процесу (Ключко, Кошко, 2011: 269–270). Як аргументи згадуються скарби зі Стеблівки (Стубло), Липи, Городиска. Прикладом імовірних зв'язків СК та СДК є ще один скарб – Київський (Клочко, 2015: 148–157), що складався, зокрема, з верболистих прикрас СК. У звіті І. Свешнікова про розкопки в с. Городок неподалік м. Рівного за 1960–1961 роки у житлі № 4 бачимо кераміку СДК разом з матеріалами ГЗК або МК, СК. Наявність матеріалів СДК у районі скупчення пам'яток ГЗК, МК, СК настановує на думку про зв'язки цих груп.

Картографування пам'яток ранніх землеробів Західної Волині: лінійно-стрічкової кераміки (ранні пам'ятки 5700–5600 р. до н. е.) (Libera, Zakościelna, 2011: 83), маліцької, волино-люблінської, пізньотрипільської культур, – показує їх значну кількість. Поселень, поховань КЛСК відкрито понад 50, у т. ч. в басейні Горині – 13, Стиру – 23, Стубли – 4, Західного Бугу – більше 10. До раннього періоду в басейні Горині належать: Хорів-Підлужжя, Межиричі, Йосипівка, Новомалин-Подобанка, Рівне; у басейні р. Стир – Баїв (поховання) (Debies, Saile, Pozihovskij, 2014: 131–142). До пізнього періоду (типу железовського) відносимо два поселення: Луцьк-Гнідава (Рованці) та Клевань.

Поселень та поховань маліцької та волино-люблінської культур відомо всього 68 в лісостеповій зоні та кілька на Поліссі. На Погоринні відкрито понад 15 пунктів, у басейні Стиру – 37, Стубли – 5, Західного Бугу – 13.

Пізнотрипільські старожитності відомі приблизно в 50 пунктах. На Погоринні – 35, Надстир'ї – більше 10, Західному Надбужжі – 6 (?). Поселень та слідів поселень культури лійчастого посуду на Західній Волині відкрито близько 50: з них 30 на Волині; 20 на Поліссі (Гавінський, Пастеркевіч, 2016: рис. 2).

Отже, шляхи над Горинню та Стиром були, імовірно, найбільш використовувані в період неоліту та енеоліту. Частина носіїв ранньої маліцької культури (с. Заліски Львівської обл.), мігруючи з Задунав'я, осідала у Верхньому Подністров'ї (Крушельницька, Бандрівський, 2002: 441–452), інші в різні періоди переходили переважно на Західну Волинь. До цього треба додати, що Середнє Подністров'я (особливо лівобережне) було більш заселене трипільською людністю. Маліцькі племена обирали переважно Західну Волинь та землі Малопольщі. Одна з головних особливостей регіону середнього (як і всього) Погориння полягала в тому, що це була важлива транзитна зона. Надбережжями річки відбувався рух етнічних груп на північ та на південь. Особлива інтенсивність переміщень фіксується в IV–II тис. до Р. Х. (Пелецишин, 1998: 45–72; Позіховський, 1998: 85–91; Пелецишин, Позіховський, 1998: 73–84). У цих процесах брали участь представники катакомбної, кулястих амфор, багатоваликової кераміки, Ноуа, комарівської та тшинецької культур. Особливо цікаві процеси відбувалися, ймовірно, у зв'язку з переміщенням на північ (не виключено, з надбережжя Південного Бугу) груп припонтійських скотарів – носіїв катакомбної культури та багатоваликової кераміки.

Важливим є питання про шляхи міграцій носіїв катакомбної, бабинської культур на Західну Волинь. Крім південнобузького напрямку до Горині, Ікви, Стиру, функціонував, імовірно, шлях Буг–Бог, а також до Середнього Подністров'я.

Цими дорогами пізніше користувалися невеликі групи бабинської культури, які приходили сюди, можливо, за кременем з тутешніх родовищ і жили поряд з етнічно близькими носіями стжижовської культури. Їх приваблювали багаті природні ресурси цього краю. Припускаємо, що проникнення носіїв ЯК, КК, БК відбувалося різними шляхами (понад Случчю, Горинню, Стиром, Західним Бугом).

Наскільки шляхи над Іквою були важливими та далекосяжними, бачимо з офір у похованнях в Іванні. Вони належали до «класичної» фази комарівської культури. Крім її (КК) рис, ще помітні впливи Ноуа, Сабатинівки та металургійних осередків карпатської котловини (Семиграддя та її східної периферії), а також з пізньоелладської Егеї (Makarowicz, 2008: 346–347). Елітні поховання в Іванні з престижними речами вказують на широкі контакти їх представників з багатьма осередками культури карпатського регіону та навколишніх територій (Makarowicz, 2008: 348; Makarowicz, 2010: 239).

Таким чином, до імовірних маршрутів сполучення Західної Волині та Волинського Полієєя за доби бронзи можна віднести такі: (1) понад Прип'яттю (правим берегом); (2) понад Горинню; (3) шляхи Надстир'я (у т. ч. понад Іквою); (4) шляхи Надбужжя; (5) дорога від Київських гір на захід межею Полієєя та Волині; (6) шлях від Случі до Нетішина, Острога, Дубно і далі (на цьому шляху відомі скарби Липа, Стубло, Сморд-ва) та інші в системі сполучення Бог–Буг – від Причорномор'я до Балтії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Археологія України: курс лекцій. Л. Л. Залізняк, О. П. Моця, В. М. Зубар, В. В. Отрощенко, К. П. Бунятян, Р. В. Терпиловський. Київ, 2005. 504 с.
2. Бардакова П. А. К вопросу о классификации «амфорок» катакомбной культуры. *Проблеми дослідження пам'яток археології Східної України*. Луганськ, 2012. С. 177-188.
3. Березанська С. С. Про новий тип пам'яток тшинецької культури. *Вісник Нетішинського краєзнавчого музею*. Вип. 1. Нетішин, 2002. С. 178–183.

4. Березанська С. С., Гошко Т. О., Самолюк В. О. Колективне поховання тшинецької культури на р. Горинь. *Археологія*. 2004. № 1. С. 111–125.
5. Братченко С. Катакомбне «бароко» з овалами та петлями в системі орнаментатії. *Матеріали та дослідження з археології Східної України*. Вип. 4. Луганськ, 2007. С. 103–109.
6. Братченко С. Пам'ятки багатоваликової кераміки. *Археологія Української РСР*. Т. 1. Київ, 1971. С. 334–343.
7. Бунятян К. П., Самолюк В. Прояви середньодніпровської культури на теренах Волині і проблема давніх шляхів. *Między Bałtykiem a Morzem Czarnym. Szlaki międzymorza IV–I tys. przed Chr. Archaeologia Bimaris*. Т. 4. Poznań, 2011. С. 247–257.
8. Бунятян К. П. Хронологія та періодизація поховань середньодніпровської культури Правобережної України. *Археологія*. 2005. № 4. С. 26–36.
9. Вангородська О. Г. Вироби з янтарю в культурах енеоліту і бронзи України. *Археологія*. 1985. Вип. 50. С. 44–50.
10. Гавінський А., Пастеркевіч В. Археологічні пам'ятки культури лійчастого посуду на території України. Львів, 2016. 194 с.
11. Иванова С. В., Петренко В. Г., Ветчинникова Н. Е. Кургани древних скотоводов междуречья Южного Буга и Днестра. Одесса, 2005. С. 2-7.
12. Іллінський В. Є., Пустовалов С. Ж. Фортеці на острові Мала Хортиця (Байда): попереднє повідомлення. *Праці Центру пам'яткознавства*. Вип. 1. Київ, 1992. С. 142–156.
13. Кадров С., Малеев Ю., Шміт М. Східна група культури кулястих амфор за даними радіовуглецевого датування. *Археологія*. 2000. № 1. С. 17–34.
14. Клейн Л. С. Перегляд катакомбної спільності (про дискусійну працю С.Ж. Пустовалова). *Археологія*. 2009. № 4. С. 90–103.
15. Ключко В. І. озброєння та військова справа давнього населення України (5000–900 рр. до Р. Х.). Київ, 2006. 337 с.
16. Ключко Л. С. «Київський скарб» із колекції Національного музею історії України у контексті знахідок на території Європи. *Праці Центру пам'яткознавства*. Вип. 28. Київ, 2015. С. 148–157.
17. Ковпаненко Г. Т., Фоменко В. М. Поховання доби енеоліту – ранньої бронзи на правобережжі Південного Бугу. *Археологія*. 1986. Вип. 55. С. 10–25.
18. Конопля В. Рідкісний тип кам'яної булави з фондів Львівського історичного музею. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Вип. 10. Львів, 2006. С. 209–210.

19. Косько О., Ключко В. І., Ольшевський А. Ритуальний об'єкт населення Причорноморської культурної спільноти доби ранньої бронзи на р. Сян. *Археологія*. 2012. № 2. С. 67–72.
20. Кравцова-Гракова О.А. Бессарабский клад. Москва, 1949. 28 с.
21. Кривальцевич Н. Территория Беларуси в системе коммуникационных путей: III – начало II тысячелетия до н. э. *Między Bałtykiem a Morzem Czarnym. Szlaki międzymorza IV–I tys. przed Chr., Archaeologia Bimaris*. Т. 4. Poznań, 2011. S. 421–440.
22. Крушельницька Л., Бандрівський М. Відкриття поселення класичної фази малицької культури у Верхньому Придністров'ї. *Записки Наукового товариства імені Шевченка: Праці Археологічної комісії*. Т. ССXLIV. Львів, 2002. С. 441–452.
23. Кузнецов П. Ф., Хохлов О. О. Етнокультурні зв'язки степового населення Східної Європи за доби ранньої бронзи. *Археологія*. 2011. № 1. С. 3–11.
24. Литвиненко Р. О. Статеві-вікова диференціація в поховальному обряді бабинських культур. *Матеріали та дослідження з археології Східної України. Від неоліту до киммерійців*. Луганськ, 2007. № 7. С. 156–172.
25. Литвиненко Р. Північ у поховальній обрядовості людності дніпро-донської бабинської культури. *Проблеми дослідження пам'яток археології Східної України*. Луганськ, 2012. С. 262–271.
26. Лысенко С. Д., Лысенко С. С. Сухопутные коммуникации восточного ареала тшинецкого культурного круга. *Między Bałtykiem a Morzem Czarnym. Szlaki międzymorza IV–I tys. przed Chr. Archaeologia Bimaris*. Т. 4. Poznań, 2011. S. 311–364.
27. Маркус І., Охріменко Г. Озброєння та знаряддя праці населення Західної Волині IV–II тис. до Р. Х. Луцьк, 2010. 492 с.
28. Матвеев Ю. П. О векторе распространения «колесничих» культур эпохи бронзы. *Российская археология*. 2005. № 3. С. 5–15.
29. Мерперт Н. Я. Древнейшая история населения степной полосы Восточной Европы (III – нач. II тыс. до н. э.): автореф. дисс. ... докт. ист. наук. Москва, 1968. 84 с.
30. Нечитайло А. Л. Верхнее Прикубанье в бронзовом веке. Киев, 1978. 152 с.
31. Отрощенко В.В. О происхождении и распространении склепов колесничих. Доно-Донецкий регион в системе ценностей эпохи бронзы восточноевропейской степи и лесостепи. Вып. 2. Воронеж, 1996. С. 46–50.
32. Отрощенко В. Полеміка стосовно західного руху колісничих. *Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці Археологічної комісії*. Т. ССLIII. Львів, 2007. С. 206–214.

33. Отрошенко В. Євразійський степовий «міст» за доби бронзи (III–II тис. до н. е.). *Взаємозв'язки культур епох бронзи і раннього заліза на території Центральної та Східної Європи*. Київ–Львів, 2009. С. 17–20.
34. Охріменко Г. Кам'яна доба на території Північно-Західної України (XII–III тис. до н. е.). Луцьк, 2009. 520 с.
35. Охріменко Г., Скляренко Н., Локайчук С. Стжижовська культура: історико-культурологічний та мистецький аспекти. Луцьк, 2017. 416 с.
36. Охріменко Г., Скляренко Н., Маркус І., Локайчук С., Романчук О. Нариси етнокультурної історії Північно-Західної України доби бронзи, Луцьк, 2016. 428 с.
37. Охріменко Г. В., Скляренко Н. В., Бубало С. В. Скарб бронзових виробів з Млинівщини. *Праці Центру пам'яткознавства*. Вип. 29. Київ, 2016. С. 82–93.
38. Пелешишин М. А. Пізнотрипільські поселення в околицях с. Хорова на Волині (Хорів–II, III, IV). *Археологічні дослідження Львівського університету*. Вип. 3. Львів, 1998. С. 45–72.
39. Пелешишин М. А., Позіховський О. Л. Поселення лендельської культури біля с. Хорова у Середньому Погоринні. *Археологічні дослідження Львівського університету*. Вип. 3. Львів, 1998. С. 73–84.
40. Позіховський О. Л. Поселення лендельсько-полгарської культурно-історичної спільності в м. Острозі. *Археологічні дослідження Львівського університету*. Вип. 3. Львів, 1998. С. 85–91.
41. Позіховський О. Л., Самолюк В. О. Енеолітичний кремаційний могильник в околицях Острога на Західній Волині. *Археологія*. 2008. № 1. С. 28–41.
42. Пустовалов С. Ж. Этническая структура катакомбного населения Северного Причерноморья (по материалам погребального обряда). Киев. 1992. 151 с.
43. Пустовалов С. Ж. Катакомбна спільність та індоєвропейська проблема. *Магістеріум*. 2000. № 6. С. 64–68.
44. Санжаров С. Каменные сверленные топоры-молотки Донбасса. *Российская археология*. 1992. № 3. С. 160–177.
45. Санжаров С. Н. Стрелочные наборы инструментов и сырья из катакомбных погребений Украины. Луганск, 2008. 88 с.
46. Свешніков І. К. Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на початку I тисячоліття до нашої ери. Київ, 1974. 206 с.
47. Свешніков І., Нікольченко Ю. Довідник з археології України. Ровенська область. Київ, 1982. 115 с.
48. Ткач В. Пам'ятки доби ранньої бронзи в середній течії р. Ікви. *Олександр Цинкаловський та праісторія Волині*. Луцьк, 2007. С. 571–709.

49. Ткачук Т. Культурні процеси на півночі трипільської ойкумени в V–III тис. до н. е. *Археологія Тернопільщини*. Тернопіль, 2001. С. 60–66.
50. Чередниченко Н. И., Пустовалов С. Ж. Боевые колесницы и колесничие в обществе катакомбной культуры (по материалам раскопок в Нижнем Поднепровье). *Советская археология*. 1991. № 4. С. 206–216.
51. Черных Е. Н. Культура многоваликовой керамики Евразии (к постановке проблемы). Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья. *Лингвистика, история, археология*. Москва, 1984. С. 246–258.
52. Черняков И. Т. Стела бронзової доби з Верхоріччя. *Археологія*. 2005. № 1. С. 37–47.
53. Черняков И. Т. Культура многоваликовой керамики – восточный ареал Балкано-Дунайского очага культурогенеза. *Северо-Восточное Приазовье в системе евразийских древностей (энеолит – бронзовый век)*. Ч. 1. Донецк, 1996. С. 59–64.
54. Шапошникова О. Г., Фоменко В. Н., Довженко Н. Д. Ямная культурно-историческая общность (Южнобутский вариант). Киев, 1986. 160 с.
55. Шарафутдінова І. М. Орнаментовані сокири-молотки з катакомбних поховань на Інгулі. *Археологія*. 1980. Вип. 33. С. 60–70.
56. Bunyatyan K., Samoluk V. Manifestations of middle Dniepr Culture in the Volynia territory and the issue of ancient routes. *Routes Between the Seas: Baltic-Bug-Bof-Pont from the 3rd to the Middle of the 1st Millennium BC*. *Baltic-Pontic Studies*. 2009. № 14. S. 252–268.
57. Berezanska S., Samoljuk W., Taras H. Cmentarzysko kurhanowe kultury trzcinieckiej z okolic Netiszyna na Wołyniu (Grupa I). *Archeologia Polski Środkowowschodniej*. T. VI. Lublin, 2001. S. 184–214.
58. Dębiec M., Saile T., Pozihovs`kij O. L. Mežirič (Ukraina) – najbardziej na wschód wysunięte stanowisko wczesnej fazy kultury ceramiki wstęgowej rytej. *Szkice neolityczne. Księga poświęcona pamięci Anny Kulczyckiej-Leciejewiczowej*, Wrocław, 2014. S. 131–142.
59. Cynkałowski A. Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego. Warszawa. 1961. 271 s.
60. Głosik J. Wołyńsko-Podolskie materiały z epoki kamiennej i wczesnej epoki brązu w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie. *Materiały Starożytne*. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1962. T. 8. S. 125–216.
61. Głosik J. Kultura strzyżowska. *Materiały Starożytne*. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1968. T. 11. S. 7–117.

62. Goslar T., Koško A. Z badań nad chronologią i topogenezą kujawskich kurhanów starsznurowych. Krusza Zamkowa, powiat Inowrocław, stan. 3. *Kurhany i obrządek pogrzebowy w IV–II tysiącleciu p. n. e.* Kraków, 2011. S. 407–415.
63. Kaiser E. Der Hort von Borodino: Kritische Anmerkungen zu einem berühmten bronzezeitlichen Schatzfund aus dem nordwestlichen Schwarzmeergebiet. *Universitäts-forschungen zur prähistorischen Archäologie.* Bonn, 1997. № 44. 160 p.
64. Kaiser E. Studien zur Katakombengrabkultur zwischen Dnepr und Prut. *Archeologie in Eurasien.* Band 14. Mainz am Rhein, 2003. 425 s.
65. Kločko V., Koško A. The societies of Corded Ware cultures and those of Black sea steppes (Yamnaya and Catacomb grave cultures) in the route network between the Baltic and Black seas. *Routes Between the Seas: Baltic-Bug-Bof-Pont from the 3rd to the Middle of the 1st Millennium BC.* *Baltic-Pontic Studies.* 2009. № 14. S. 269–301.
66. Koško A. Zagadnienie wczesnobrązowej cezury w rozwoju «szlaku» Krym – Jutlandia. *Od neolityzacji do początków epoki brązu.* *Archaeologia Bimaris.* Dyskusje. Poznań, 2001. T. 2. S. 283–289.
67. Koško A., Libera J., Kločko W., Krywalcewicz M. Atlas insygniów litycznych. Koncepcja projektu ewidencji kamiennych i krzemiennych przedmiotów prestiżowych na obszarze Bałtycko-Pontyjskiego międzymorza. *Na rubieży kultur. Badania nad okresem neolitu i wczesną epoką brązu.* Białystok, 2011. S. 393–399.
68. Libera J. Krzemienne formy bifacjalne na terenach Polski i zachodniej Ukrainy (od środkowego neolitu do wczesnej epoki żelaza. Lublin. 2001. 237 s.
69. Libera J., Zakościelna A. Cyrkulacja krzemienia wołyńskiego w okresie neolitu i we wczesnej epoce brązu na ziemiach polskich. *Między Bałtykiem a Morzem Czarnym: Szlaki międzymorza IV–I tys. przed Chr.* *Archaeologia Bimaris.* T. 4. Poznań, 2011. S. 83–115.
70. Łysenko S. D., Szymt M. Środkowe Naddnieprze jako graniczny areal osadnictwa ludności kultury amfor kulistych. *Między Bałtykiem a Morzem Czarnym: Szlaki międzymorza IV–I tys. przed Chr.* *Archaeologia Bimaris.* T. 4. Poznań, 2011. S. 239–246.
71. Małarowicz P. Elitarne pochówki z kurhanu komarowskiego w Ivanju na Wołyniu – zarys możliwości interpretacyjnych. *Na pograniczu światów. Studia z pradziejów międzymorza bałtycko-pontyjskiego ofiarowane Profesorowi Aleksandrowi Koško w 60 rocznicę urodzin.* Poznań, 2008. S. 333–352.

72. Makarowicz P. Trzciniecki krąg kulturowy – wspólnota pogranicza Wschodu i Zachodu Europy. *Archaeologia Bimaris*. T. 3. Poznań. 2010. 445 s.
73. Pasterkiewicz W., Pozichowski A., Rybicka M., Werteletskyj D. Z badań nad problematyką oddziaływań kręgu badeńskiego na wschodnie rejony Wołyńskiej. *Na pograniczu kultury pucharów lejkwatych i kultury trypolskiej*. Rzeszów, 2013. S. 251–292.
74. Rybicka M. Eastern of the funnel beaker culture. *Культурний комплекс Кукутень–Трипілья та його сусіди*. Львів, 2015. С. 167–182.
75. Szmyt M. Between West and East. People of the Globular Amphora Culture in Eastern Europa: 2950–2350 BC. *Baltic-Pontic Studies*. Poznań, 1999. T. 8. S. 148–167.
76. Taras H. Oddziaływania wschodnioeuropejskie w starszych fazach epoki brązu na społeczności w dorzeczu górnej i środkowej Wisły (ze szczególnym uwzględnieniem Lubelszczyzny). *Wspólnota dziedzictwa archeologicznego ziem Ukrainy i Polski*. Łańcut, 2005. S. 179–194.

2

*Горщик КЛСК.
Гнідава (поблизу Луцька).*

Культура лінійно-стрічкової кераміки на Волині

Охріменко Григорій
Локайчук Світлана
Склярєнко Наталія

Пам'ятки культури з лінійно-стрічковою керамікою (КЛСК) Західної Волині вивчаються понад 80 років, проте й сьогодні дослідники виявляють нові поселення (рис. 2.1), проводять розкопки, відкривають несподівані перспективи пізнання історії ранніх землеробів Східної Європи (іл. 11– іл. 13). Про старожитності КЛСК, або дунайської культури, на території Західної України стало відомо в кінці XIX ст., на Волині – в 1930-ті роки.

У 30-ті роки XX ст. Олександр Цинкаловський, досліджуючи (розвідками) береги Західного Бугу та його притоки – р. Луги, вперше виявив місця проживання носіїв КЛСК біля сіл Зимне, Шистів Володимир-Волинського р-ну та в с. Кречів, Мишів Іваничівського р-ну (на пагорбі над ставком) (Супкаłowski, 1961: 31–32). Поблизу сіл Литовеж, П'ятидні неолітичні пам'ятки обстежував Ярослав Пастернак (Пастернак, 1937: 245). У ті ж роки сліди поселень КЛСК зафіксовано неподалік від с. Вишків (тепер територія м. Луцька), Острога, Мізоча (?) Острозького р-ну, сіл Ідловиця Рівненського р-ну, Устя Костопільського р-ну на Рівненщині (Fitcke, 1937: 231–232; Супкаłowski, 1961: 31–32; Свешников, 1954: 108).

У с. Городок Рівненського р-ну на берегах р. Устя в той час значні пошукові роботи проводили Ф. Штенгель, М. Біляшівський, Л. Савіцький, І. Шойер-Савіцька та ін. (Терський, 2010: 163–164, 182, 197–200). Під час розкопок поблизу Городка на березі р. Устя М. Древко та Л. Савіцький знайшли лінійно-стрічкову кераміку.

Усе ж відкриття пам'яток неоліту, перші розкопки та несподіване виявлення кількох пунктів навколо Луцька (Гніда-

ва, Красне, давній залізничний вокзал – район Яровиці) належить Яну Фітцке. Про ці відкриття та про роботи інших польських археологів йдеться в дописі Я. Фітцке «Цьогорічні археологічні дослідження на Волині» (переклад наш – Г. О.), вміщеному в журналі «Z otchłani wieków» (1938 р.) (Археологічна спадщина, 2005: 99–100). Із публікації видно, що в передвоєнний період проводилися значні дослідницькі роботи на теренах Волині з участю таких відомих археологів, як доктор Г. Леньчик, доктор Т. Рейман, професор Т. Сулімірський (останній, зокрема, зробив важливі відкриття на Рівненському Поліссі – досліджував кургани тшинецької та милоградської культур біля с. Забороль неподалік Рівного та поселення шнурової кераміки в Майдані-Моквинському (сучасне с. Моквин Березнівського р-ну) (Свешніков, Нікольченко, 1982: 93).

У публікації «Odkrycie ziemianek starszej ceramiki wstęgowej w Łucku» Ян Фітцке повідомляє про відкриття поблизу м. Луцька однієї з перших на Волині пам'яток періоду неоліту (дунайської культури, або лінійно-стрічкової кераміки) раннього періоду (Fitcke, 1937: 231–232). Розкопки проводилися на території цегельні Глікліха на Красному (передмістя Луцька), де на глибині одного метра виявлено три землянки, підокруглі в плані, подібні до жител цієї культури в Польщі, які були заповнені кістками тварин та уламками посуду (Fitcke, 1937: 231).

Фрагменти кераміки більших та менших розмірів, за Я. Фітцке, репрезентують півкулясті типи посуду, прикрашені волотами або кутовими прокресленими лініями, на яких нанесено овальні заглибини (на кутових лініях ямки вдвлені на вершинах кутів), а також орнаментовані гудзками, що по два розміщені нижче від зрізу вінець, або гудзиками-виступами (короткі вуха) в найширшій частині тулуба. На деяких уламках кубків чи мисок є й пальцеві (нігтеві) відтиски, одинарні або подвійні, нанесені горизонтально біля вінець посудини чи навскіс на стінках. Серед решти фрагментів – частина посудини, імовірно, миски, на якій нижче від краю є горизонтальний

ряд округлих гудзків. Виявлено також багато фрагментів без декору. Уламки з орнаментом і без нього мають вирівняну поверхню темно-сірого або жовтого кольорів, виготовлені з відмученої глини (Fitcke, 1937: 232).

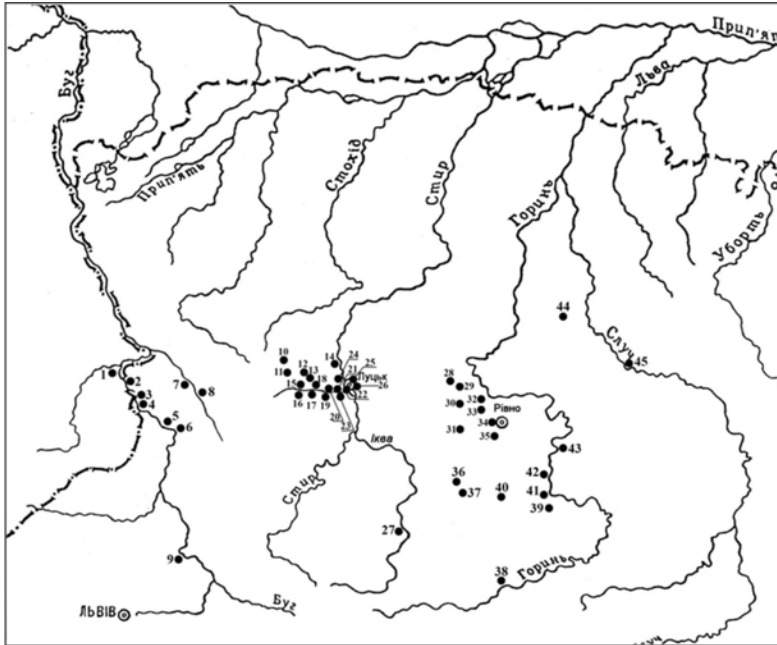

Рис. 2.1.

Неолітичні пам'ятки Західної Волині:

1 – Грудек; 2 – Лежниця; 3 – Кречів; 4 – Мовники; 5 – Литовеж; 6 – Заставне; 7 – Зимне; 8 – Чесний Хрест; 9 – Тадані; 10 – Хорохорин; 11 – Торчин; 12 – хут. Валентинів; 13 – Усичі; 14 – Рокині; 15 – Цеперів; 16 – Вікторяни; 17 – Ратнів; 18 – Байв-I; Байв-II; Байв-III; 19 – Гірка Полонка; 20 – Полонка; 21 – Голишів; 22 – Новостав; 23 – Коршів; 24 – Луцьк-I; Луцьк-II; Луцьк-III; 25 – Вишків; 26 – Гнідава-I; Гнідава-II; 27 – Тараканів-II; 28 – Клевань; 29 – Диків; 30 – Пересопниця; 31 – Жорнів; 32 – Городок; 33 – Зозів; 34 – Рівне; 35 – Квасилів; 36 – Нарайівка; 37 – Суйми; 38 – Вільшаниця; 39 – Межиричі; 40 – Новомалин-I; Новомалин-II; 41 – Острог; 42 – Хорів-I; Хорів-II; 43 – Могіляни; 44 – Полянь; 45 – Устя (за Г. Охріменком, Н. Скляренко).

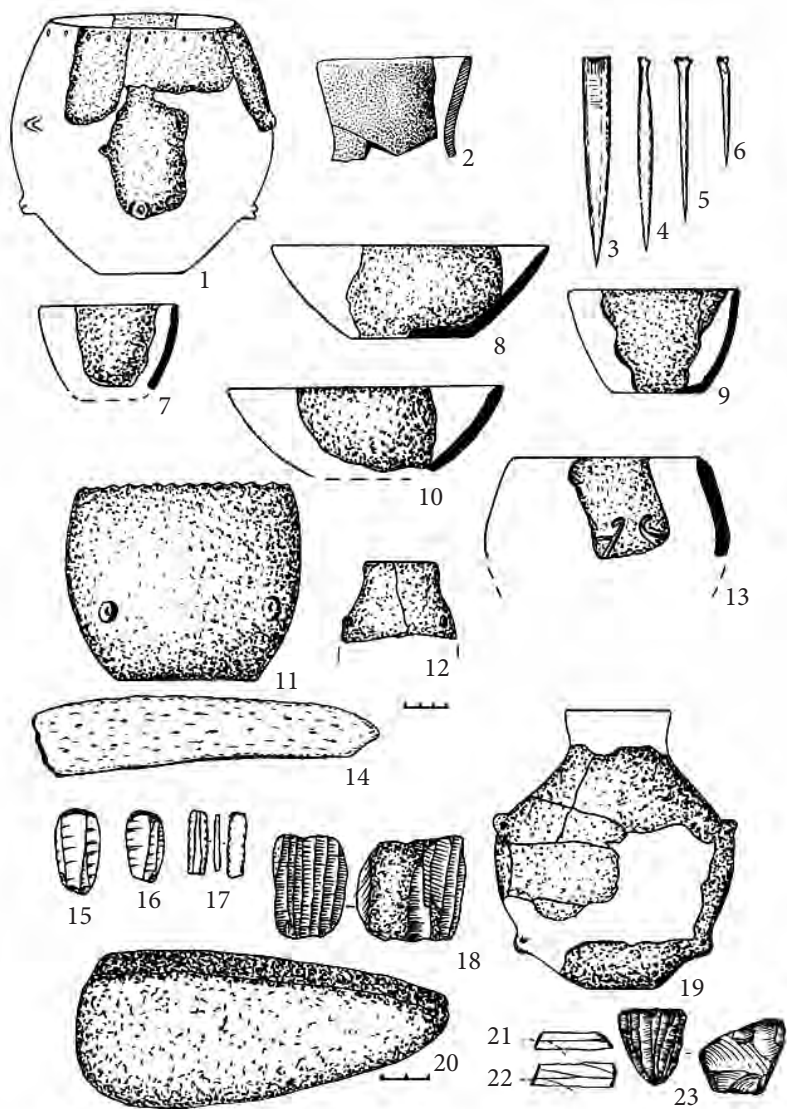
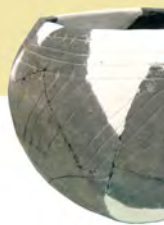

Рис. 2.2.

Рівне. Кераміка, кістяні, рогові, крем'яні, кам'яні вироби культури лінійно-стрічкової кераміки (за В. Пясецьким).

Виявлення решток жител, що є свідченням перебування носіїв КЛСК на Волині, було одним із найбільших археологічних відкриттів на цих теренах у передвоєнний період. Оскільки аналогії волинським матеріалам відомі найближче на Краківщині, Я. Фітцке припускав, що населення дунайської культури прийшло сюди з заходу Польщі (Fitcke, 1937: 232). Автор слушно зазначав, що це одна зі східних пам'яток культури стрічкової кераміки в Європі.

У роботі «Stanowiska kultury ceramiki wstęgowej na Wołyniu», опублікованій в часописі «Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności» (1938 р.), Я. Фітцке зазначає, що проведені Волинським товариством приятелів наук археологічні дослідження на теренах Волинського воєводства дозволили виявити, крім іншого, 10 «певних», до тих часів невідомих пам'яток КЛСК у цьому регіоні (не рахуючи в різних місцях знайдених окремих артефактів). Це поселення носіїв дунайської культури біля таких населених пунктів, як: с. Городок поблизу Рівного; с. Городок поблизу Луцька; с. Яловичі Млинівського р-ну; м. Луцьк (колишній залізничний вокзал (dworzec); ур. Гнідава); м. Острог; с. Сьомаки Луцького р-ну та ін. На території останнього влітку 1937 р. випадково виявлено скелетове поховання дорослої людини (культури моравської мальованої кераміки енеоліту). У ньому було три посудини (одна мальована білою фарбою), чотирибічна кам'яна («з лупаку») сокирка та три плоскі крем'яні пластини. Із поселень в с. Устя Костопільського р-ну та на хуторі Валентинів біля с. Усичі Луцького р-ну відомо кілька землянок, заповнених багатим керамічним матеріалом, серед яких нижня частина посудини йордановської групи на пустотілій ніжці (Fitcke, 1938: 26).

Такі були основні результати вивчення пам'яток нового кам'яного віку на Західній Волині в міжвоєнний період. Майже усі названі пам'ятки належать до раннього, середнього та пізнього періодів неоліту. Ранніх землеробів у східній зоні Європи найбільше приваблювала зона лісостепу з її родючими ґрунтами.

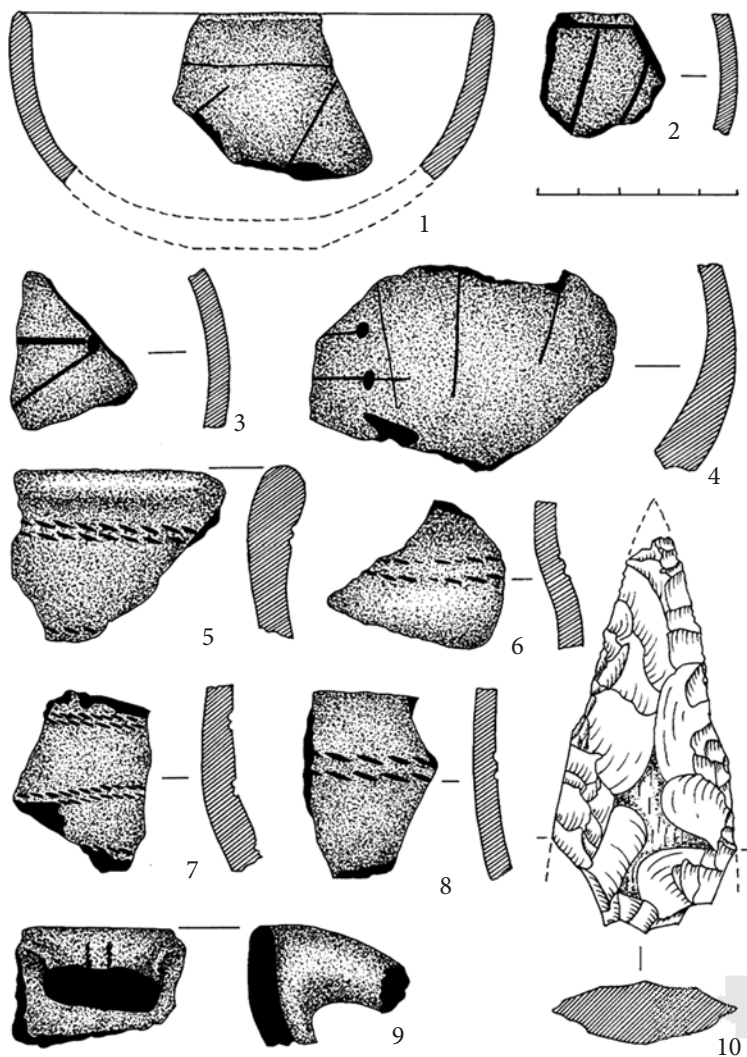

Рис. 2.3. Могиляни-І. Керамічні матеріали з поселення (за О. Романчуком).

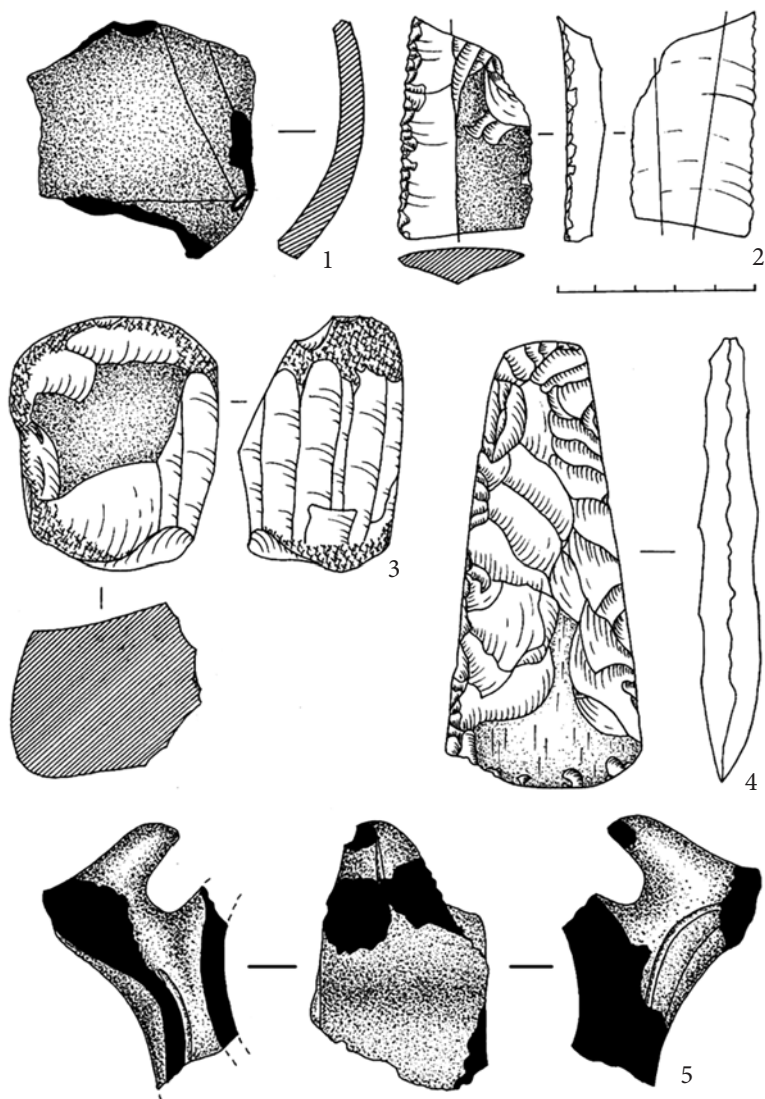

Рис. 2.4. Могиляни-І. Керамічні матеріали з поселення (за О. Романчуком).

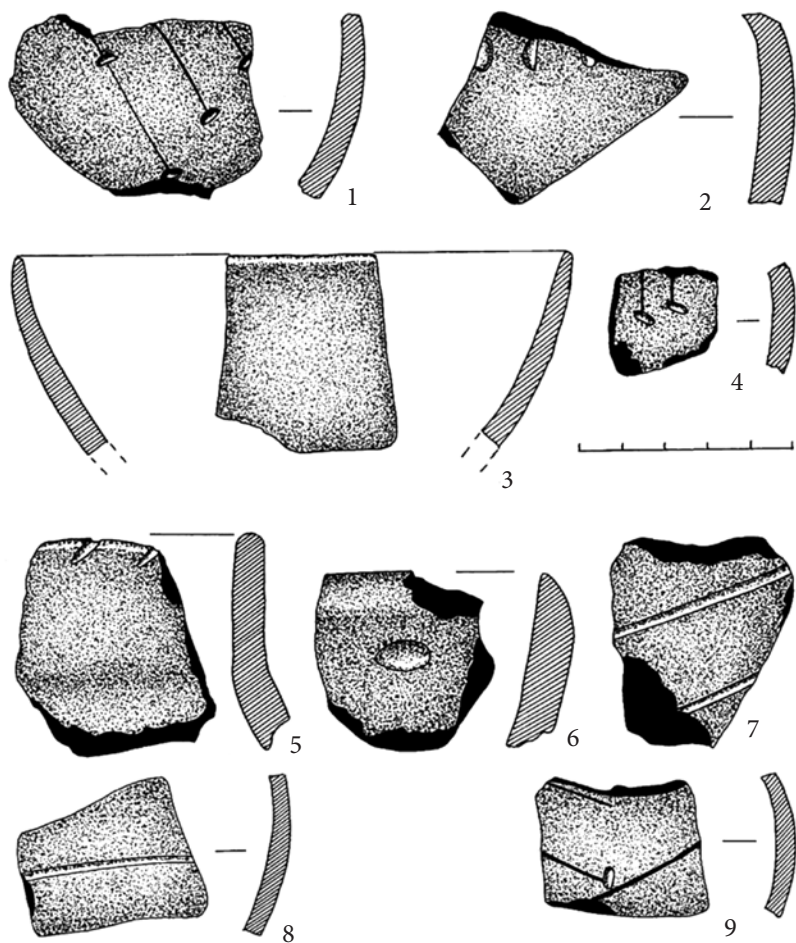

Рис. 2.5. Могиляни-II. Керамічні матеріали з поселення (за О. Романчуком).

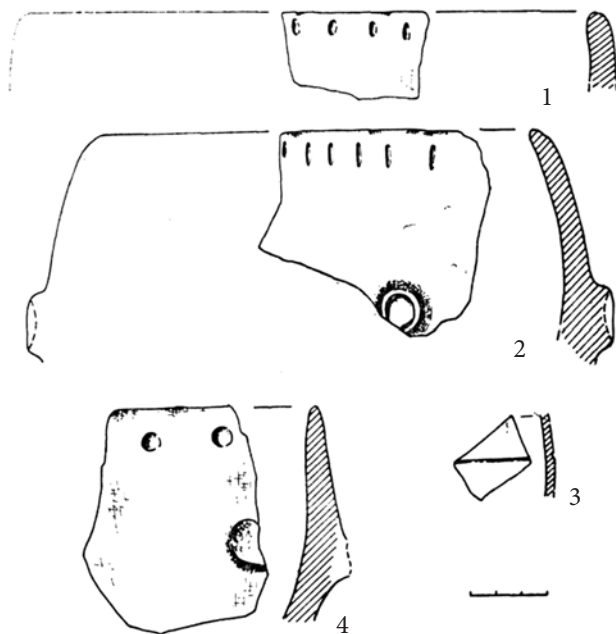

Рис. 2.6. Керамічні вироби з поселення Вільшаниця Ямпільського р-ну Хмельницької обл. (за Д. Телегіним).

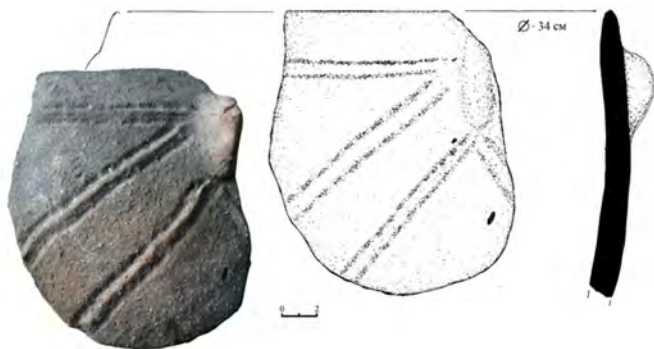

Рис. 2.7. Фрагмент кухонної посудини з с. Хрінники Демидівського р-ну Рівненської обл. (за В. Ткачем).

Вивчення дунайської культури у післявоєнний час продовжили І. Свешніков, К. Черниш, Ю. Захарук, М. Пелецишин, М. Кучера, В. Пясецький та інші. У 1961–1967 рр. І. Свешніков проводив розкопки двох поселень біля с. Зозів Рівненського р-ну на березі р. Устя – в уроч. Придатки та в уроч. Кут. Отримані матеріали належать до «нотного» періоду КЛСК (Свешніков, Нікольченко, 1982: 96; Позіховський, 2002: 173–179; Ленартович, 2009: 236). Рештки поселення цієї ж культури на березі р. Стубли простежено І. Свешніковим 1963 р. під час розвідок поблизу с. Жорнів (уроч. Заобувець) Дубенського р-ну Рівненщини (Свешніков, Нікольченко, 1982: 46).

1959 р. біля с. Диків (над р. Стублюю) Рівненського р-ну та с. Дитиничі Дубенського р-ну Рівненської обл. Ю. Захарук відкрив ще два неолітичних поселення (Свешніков, Нікольченко, 1982: 95). Тоді ж О. Тереножкін виявив поселення КЛСК на березі р. Горині неподалік с. Вільшаниця Ямпільського р-ну Хмельницької обл. (Телегін, 1979: 229–234) (рис. 2.6).

Фрагменти посуду середнього періоду КЛСК знайдені М. Пелецишиним під час розвідок 1965 р. біля с. Усичі Луцького р-ну (Археологічні пам'ятки, 1981: 163). Пізніше, у 1977–1979 рр., М. Пелецишин досліджував на площі 2120 м² велике поселення носіїв дунайської культури, розташоване на березі Західного Бугу у с. Тадані Кам'янсько-Бузького р-ну Львівської обл. (Пелецишин, 1999: 22–46) (рис. 2.17).

У 1968–1969 рр. М. Кучера, М. Матвієйко під час розкопок на слов'янському поселенні в уроч. Гнідава (передмістя м. Луцька) виявили житла КЛСК. У 1981 р. на цьому поселенні продовжив розкопки Г. Охріменко (Охріменко, 2001: 42–44). У 2009–2010 рр. тут працювали експедиції РАС «Волинські старожитності» (Златогорський, Бардецький, 2010: 101–114) (рис. 2.18 – рис.2.34; іл.14–15; іл. 60).

На Волині, окрім Гнідави, у 1983 році Г. Охріменко розпочав розкопки поселення Гірка Полонка, яке належить до «нотного» періоду КЛСК. У результаті проведених розвідок навколо Луцька було виявлено й інші пункти з матеріалами

дунайської культури, зокрема біля сіл Баїв, Полонка, Коршівець, Новостав, розташованих на обох берегах р. Черногузки (Охріменко, 1984: 103–107).

У 1988–1992 рр. Г. Охріменком поблизу с. Голишів Луцького р-ну проводилися рятівні розкопки на площі 1748 кв.м. При цьому відкрито п'ять неолітичних об'єктів (Охріменко, 2001: 25–39).

На Рівненщині у 1970-х роках О. Позіховський відкрив два невеликі поселення пізнього етапу «нотного» періоду КЛСК біля с. Хорів (уроч. Підлужжя) Острозького р-ну (Позіховський, 2002: 173–179) (рис. 2.13). 1983 року В. Пясецьким проведено розкопки поселення раннього періоду КЛСК поблизу м. Рівного (Пясецький, Охріменко, 1990: 69–82) (рис. 2.2).

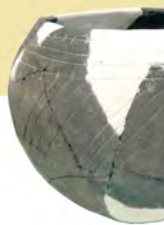
На поч. 1990-х О. Позіховський виявив поселення КЛСК початкової фази «нотного» періоду у м. Острозі та поблизу с. Межиріч Острозького р-ну (Позіховський, 2002: 173–179). У 1993 р. під час роботи експедиції в останньому пункті одержано 176 фрагментів кераміки КЛСК, які походять приблизно з 65 посудин. Вони належать до двох періодів лінійно-стрічкової культури: ранньої та середньої («нотної») (Dębiec, Saile, Pozihovs'kij 2014: 133–138, рис. 1–рис. 5). Аналогії виробам раннього періоду з с. Межиріч є в інших частинах Європи: в Самбожці (Kulczycka-Leciejewiczowa, 2008), у Словаччині – фаза Мілановце (Pavúk, 2004: 71–82). М. Дембець зараховує матеріали з цього поселення до ранньої («переднотної») фази 1а (Dębiec, 2012: 146). Вона синхронізується з гнєховицькою фазою Польщі (Kulczycka-Leciejewiczowa, 1988: 137–182). На поселенні знайдено також унікальний фрагмент керамічного вівтарика (зберігся один з різків та пошкоджена ніжка). Його поверхня вкрита прокресленим орнаментом та ямками. Датується виріб середнім періодом неоліту. Знахідки подібних артефактів відомі в сучасній Чехії, Словаччині.

Експедицією, до якої входили українські, польські та німецькі археологи, на початку 2000-х років продовжено вивчення поселень КЛСК на Західній Волині, зокрема на Ост-

рожчині. Матеріали з поселення Межиріч, що розташоване в межиріччі Вілії та Горині, отримані в результаті цих робіт, опублікували М. Дембец, Т. Саїле та О. Позіховський (Dębiec, Saile, Pozihov'skij 2014: 131–144). У басейні Ікви розвідками В. Ткача також виявлено сліди проживання носіїв КЛСК (Панталія II, Кам'яниця, Птича тощо) (Ткач, 2012: 200).

Загалом, активні розвідки старожитностей КЛСК проводили в межах Волинської області О. Цинкаловський, Я. Фітцке, Я. Пастернак, М. Матвієйко, Г. Охріменко, О. Златогорський, А. Бардецький та інші, в Рівненській обл. – І. Свешніков, Ю. Захарук, О. Позіховський, В. Пясецький, О. Романчук, О. Бондарчук В. Ткач та ін. Підсумки дослідження цієї теми вміщено, зокрема, в монографії Г. Охріменка «Кам'яна доба» (Охріменко, 2009), в узагальнювальних статтях О. Ларіної, Г. Охріменка «Крайняя восточная периферия западной линейной керамики (пространственно-географический аспект)» (Ларина, Охріменко, 2007: 89–109), О. Ленартович «Культура лінійно-стрічкової кераміки на території України: історія дослідження» (Ленартович, 2009: 226–261).

У результаті досліджень встановлено, що носії дунайської культури селилися скупченнями («островами») різної величини поселень. Їхні пам'ятки у Східній Європі порівняно із Центральною Європою вивчені менше. Це стосується України (у т. ч. Волині), Молдови, Румунії (Dębiec, 2015: 31–56). Зараз нам відомо кілька десятків поселень, слідів поселень, поховань носіїв КЛСК, що були вихідцями з Подунав'я, зокрема в басейнах рік Случі (біля м. Березне, с. Устя Корецького р-ну), Вілії (Новомалин), Горині (Хорів (рис. 2.13), Острог, Могіляни (рис. 2.3 – рис. 2.5)), Усті (Городок, м. Рівне-Басів Кут (рис.2.2; іл.14: 1, 3; іл.16; іл.17: 1–3), Зозів), Стубли (Клевань, Диків, Жорнів), Стиру (Луцьк-Гнідава, Красне, Черчиці, Боратин та ін.); на берегах доплавів Стиру – р. Чорногузки (Полонка, Голишів, Коршівець, Ратнів, Цеперів, Новостав), Сарни (Усичі, хут. Валентинів, Шепель). Кілька років тому співробітники Волинського краєзнавчого музею Т. Верба та М. Вашета відкрили рештки житла цієї культури в с. Хорохорин Луць-

кого р-ну. Всього нараховується приблизно 75 пунктів КЛСК, проте не всі вони перевірені. Найбільше пунктів з матеріалами КЛСК виявлено в басейні Стиру, менше на Погоринні, але це наслідок недостатніх розвідок (наприклад, поселення Західного Побужжя зафіксовано переважно в довоєнний період) (рис. 2.1).

В останні десятиліття збільшилася кількість **нововідкритих неолітичних пам'яток КЛСК**, а саме:

- 1 Ще у 1980-ті роки в Березнівському р-ні Рівненської обл. провів розвідки Олександр Романчук (інформацію опубліковано 2003 р.). За 3 км на південь від с. Поляни в уроч. Кам'янисте (на місці хут. Підрудень) на льодовиковій морені поблизу меліорованого болота ним знайдено давню кераміку. Стратиграфія пам'ятки така: 0,3 м – супіщаний ґрунт сірого кольору. У ньому були крем'яні вироби – нуклеуси, 26 пластин, кілька скребків, кільканадцять фрагментів неолітичної кераміки з лінійним та нотним декором, частина дна посудини. На основі зібраних уламків цей комплекс можна датувати середнім періодом КЛСК. Кремій, з якого виготовлялися знаряддя, місцевий – напівпрозорий темно-сірий або жовто-сірий (Позіховський, Романчук, 2003: 79–87). Незвичайність цієї пам'ятки полягає в її місцезнаходженні – зона глибокого Полісся. Відомо, що ранні землероби КЛСК селилися майже завжди на лесових ґрунтах Західної Волині, Подністров'я, включаючи і сучасну Молдову. Відкриття О. Романчуком невеликого поселення на Березнівщині, тобто на Поліссі (в басейні р. Случ), стало несподіваним. Крім пам'ятки поблизу с. Поляни, кераміка КЛСК в задрових умовах відома ще поблизу с. Фасова на Житомирщині (знахідка В. Пясецького), Віта-Поштова поблизу м. Києва, описана Д. Гаскевичем (Гаскевич, 1998: 11–13) та в інших місцях.

2

Ще одну пам'ятку в зоні Полісся виявлено 2015 року співробітниками ДП «Волинські старожитності» М. Вашетою та Т. Вербою на південний захід від с. Хорохорин Луцького р-ну Волинської обл. (рис. 2.8). Тут в шурфі трапилися фрагменти посуду з лінійним та нотним орнаментами, розвал мисочки на чотирьох ніжках – всього 8 фрагментів. Не виключено, що артефакти походять із житла. Ця пам'ятка розташована за кілька кілометрів північніше від умовної межі Полісся та Лісостепу.

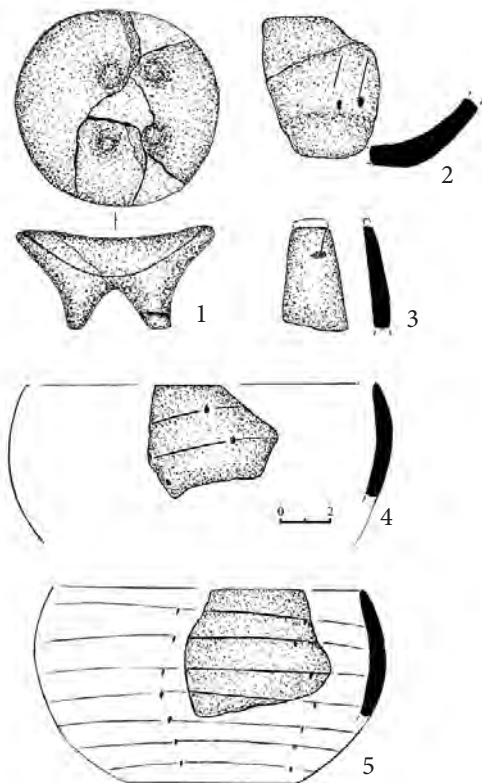

Рис. 2.8.

Керамічні вироби із с. Хорохорин Волинської обл. (за Т. Вербою, М. Вашетою). Рис. Г. Охріменка.

3

Біля с. Боратин Луцького р-ну – в урочищі Гребельки неподалік від лівого берега Стиру місцевий житель І. Бойко зібрав кілька фрагментів посуду КЛСК (рис. 2.9).

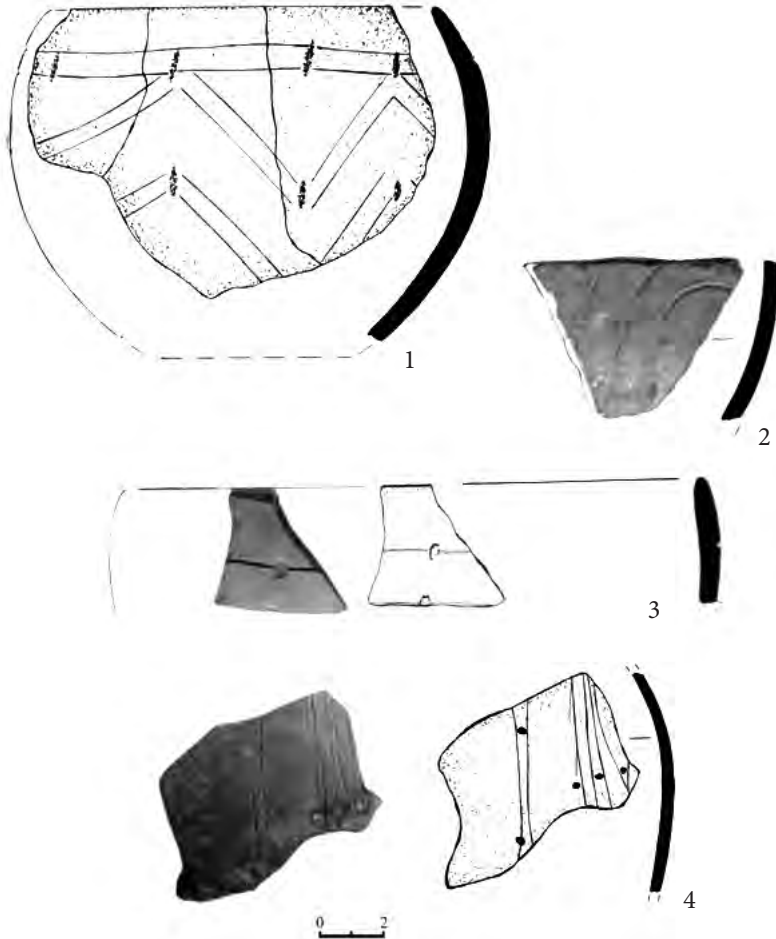

Рис. 2.9.

Фрагменти посуду КЛСК: 1–3 – с. Рованці; 4 – с. Боратин Луцького р-ну Волинської обл. (за Г. Охріменком).

4

У південній частині с. Цеперів Луцького р-ну нагородах селян поблизу мису на лівому березі р. Черногузки у 2010 р. Г. Охріменко зібрав столову та кухонну фрагментовану кераміку КЛСК.

5

2014 року на північ від с. Ратнів Луцького р-ну на правому березі р. Черногузки під час розкопок С. Теліженком багатощарової пам'ятки відкрито об'єкт КЛСК з розвалами великих «кухонних» посудин, крем'яними виробами (Теліженко, 2015: 63–75).

6

2011 р. поблизу с. Усичі (східна частина) з правого боку мису під час робіт ДП «Волинські старожитності» Г. Охріменком зібрано кераміку та крем'яні знаряддя КЛСК. У ході розкопок поблизу хутора Валентинів Я. Фітцке знаходив подібну кераміку. Обидва пункти розташовані майже навпроти один одного на правому та лівому берегах р. Сарни.

7

2005 р. біля с. Вікторяни Луцького р-ну на правому березі р. Черногузки також знайдено фрагменти посуду КЛСК.

8

2007 року під час будівництва скансену біля с. Рокині Луцького р-ну на правому березі р. Сарни О. Середюком знайдено кільканадцять фрагментів посуду з лінійно-нотним декором (середній період). Тепер вони зберігаються в Музеї історії сільського господарства Волині. Ця місцевість належить до поліської зони.

9

У 2012 р. в уроч. Черчиці біля м. Луцька місцевий житель Ю. Шевчук під час земляних робіт на приватній ділянці викопав кераміку КЛСК на глибині 0,5 м, що теж датується середнім періодом.

10

Невеликий житловий об'єкт КЛСК випадково знайдено під час спорудження дітьми «землянки» південніше с. Баїв Луцького р-ну – на острові в заплаві лівого берега р. Черногузки. У 2008 році це місце (Баїв I) обстежено Г. Охріменком. На глибині 0,6–0,8 м виявлено кераміку КЛСК (рис. 2.10), крем'яні вироби, залишки вогнища з попелом та печиною (пізніше експедицією Волинського національного університету ім. Лесі Українки тут проведено розкопки поселення носіїв волино-люблінської культури).

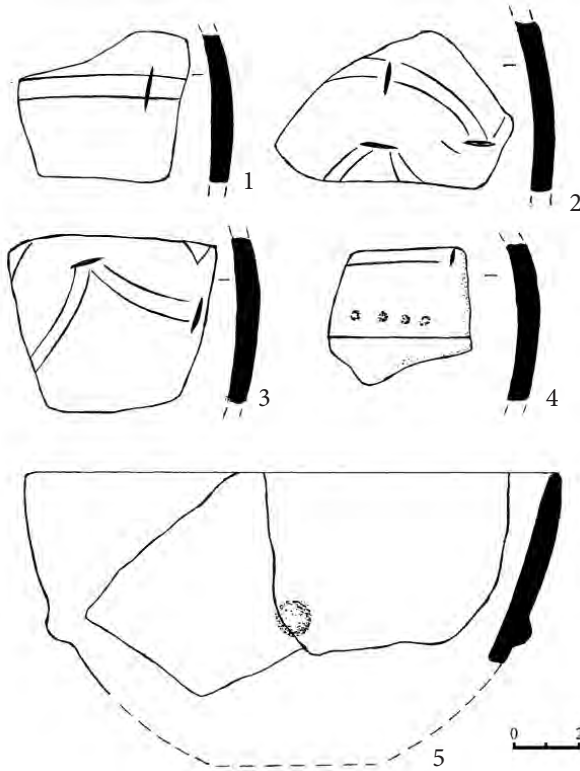

Рис. 2.10. Керамічні вироби із с. Баїв Луцького р-ну Волинської обл. (за Г. Охріменком).

Подаємо короткий опис пам'ятки: Баїв-Острів, об'єкт (КЛСК) № 8, розміри 3,9х3 м. Форма підчотирикутна із заокругленими кутами. Глибина від сучасної поверхні 0,5 м. Стратиграфія: гумус – 0,2 м, темно-коричневе підґрунтя – 0,2 м. Заглибленість в материк – 0,1 м. Долівка більш рівна. Вогнище діаметром близько 0,5 м розташоване біля південної стінки. Навколо нього небагато столової та кухонної кераміки, невеликі крем'яні пластинки, кінцеві скребки. По всій площі траплялися дрібні шматки печини. Кераміка з Острова належить до пізнього періоду КЛСК – залізної групи.

11 2012 року на південно-східній окраїні цього ж села (Баїв II) – в урочищі Панське поле на мисі лівого берега р. Черногузки Г. Охріменком знайдено кілька уламків посуду КЛСК, що належать до середнього («нотного») періоду.

12 У 30-ті рр. ХХ ст. біля цього ж села (Баїв III) Я. Фітцке зафіксував поховання КЛСК, від якого залишилася амфорка (представлена в експозиції Волинського краєзнавчого музею) (рис. 2.11) та колодкоподібне кам'яне знаряддя. Точне місцезнаходження його не відоме.

Рис. 2.11.

Амфора із с. Баїв Луцького р-ну Волинської обл. Розкопки Я.Фітцке. Фото Г. Охріменка

На території України поховання КЛСК відкрито в кількох місцях: Назвисько (Подністров'я), Сьомаки (?) (Leski, 1938), а також Баїв на березі р. Черногузки. Баївське поховання КЛСК було виявлено 1939 року в басейні р. Черногузки (лівої притоки р. Стиру). Докладних даних про місце поховання та автора відкриття немає. На основі багаторічних розвідок Г. Охріменка з околиць Баєва відомо два близько розташовані пункти з матеріалами КЛСК – на великому мисові навпроти школи (південніше) та на острові в заплаві згаданої річки. Але кераміка з першого належить до середнього («нотного») періоду, з Острова – до пізнього (железовської групи). Поряд з похованням (скелетом) знайдено посудину та кам'яну сокиру типу Schuleistenkeil (в перекладі з нім. – шевська колодка) – імовірно, наральник до одноручного рала або знаряддя для обробки дерева. Згадка про поховання вміщена в часописі «Z otchłani wieków» (1939 р.), рисунок посудини (пошкодженої) подав І. Свешніков (Свешников, 1954: 129, табл. V: 10), її фото було опубліковане Т. Пасек та К. Черниш (Пассек, Черныш, 1963: 14, рис. 4), пізніше про цю посудину згадував Я. Козловський, який відніс її до раннього періоду КЛСК (Kozłowski, 1985: 55), потім схематичний рисунок посудини подано Г. Охріменком (Охріменко, 2009: 100, рис. 2). Найбільш вивірений малюнок зроблений А. Бардецьким (Bardec'kij, Dębic, Saile, 2013: 255, гус. 2).

Амфорка, за якою датоване поховання, пошкоджена у верхній частині – залишилося дно, один бік тулуба з двома вушками, прикріпленими горизонтально в найбільш розширеній частині. Від дна посудини вертикально йдуть прокреслені лінії, які у верхній частині створюють три кути. На лініях є овальні відтиски – «нотки». Особливості форми та орнаменту посудини дозволяють її датувати кінцем ранньої фази – 1b за схемою, запропонованою для України (Dębic, 2012: 146) або кінцем зофіпольської фази (Kulczycka-Leciejewiczowa, 1988: 137–182). Подібні вироби відомі в Моравії (зокрема, цвинтар у Ведровіце в Моравії, наприклад, посудина з похован-

ня 19/75 (Ondruš, 2002: abb. 19: 1). Автори підкреслюють, що пам'ятка Баїв перебуває ніби в центрі добре дослідженої території поширення КЛСК на території України (Bardec'kij, Dębiec, Saile, 2013: 256). Додамо, що в басейні Стиму згадане поховання КЛСК є, можливо, найдавнішим. В той же час в Погоринні (на р. Устя біля м. Рівне) відоме поселення КЛСК, імовірно, найдавніше на Волині. Крім того, ранні пам'ятки відкрито біля м. Острог, у селах Новомалин (рис. 2.12, рис. 2.14 – рис. 2.16), Йосипівка на Львівщині (Ленартович, 2013: 11) та в Грудеку (на лівому березі Західного Бугу (Польща)).

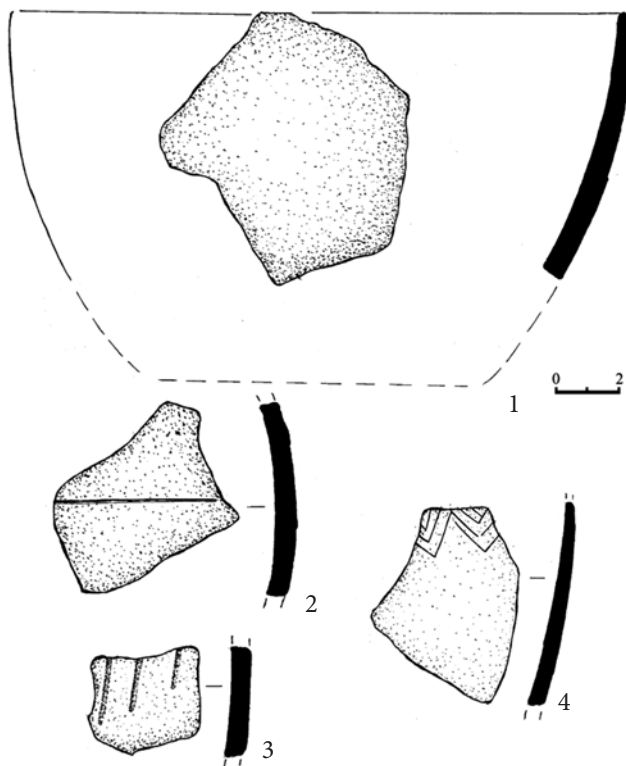

Рис. 2.12.

Керамічні вироби з поселень КЛСК: 1–2 – Новомалин; 3–4 – Хорів (за О. Романчуком, Г. Охріменком).

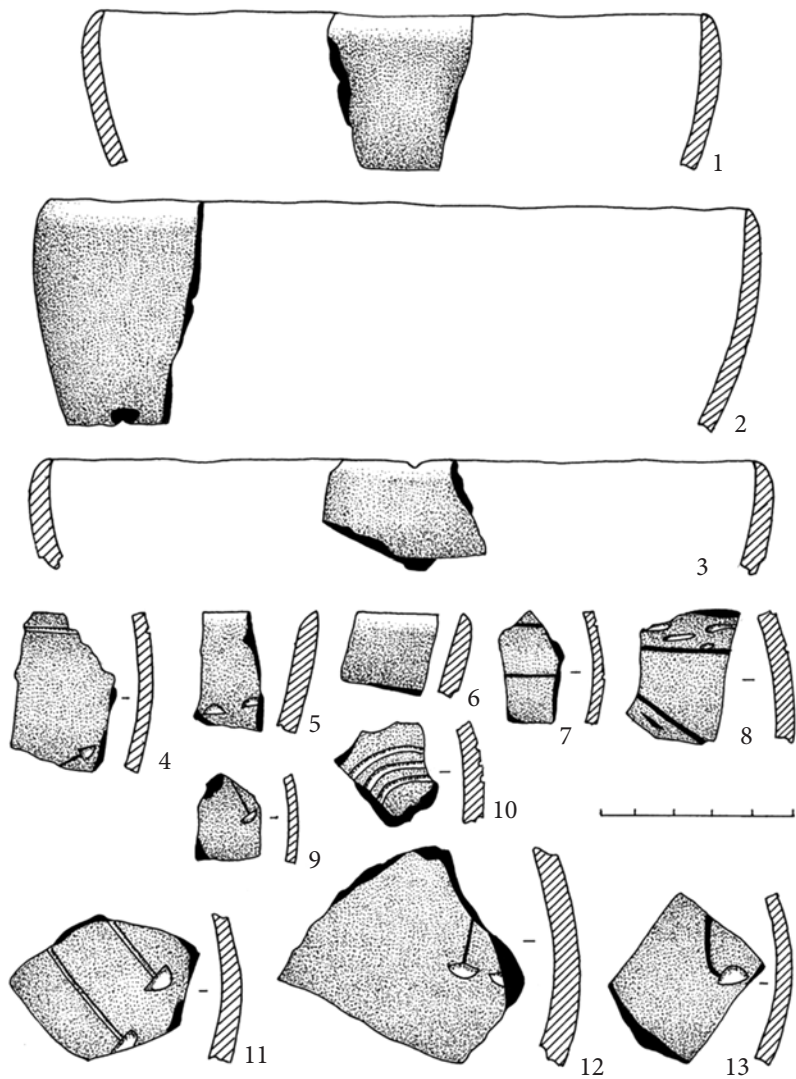

Рис. 2.13.

Хорів Острозького р-ну Рівненської обл. Керамічні матеріали з поселення (за О. Романчуком).

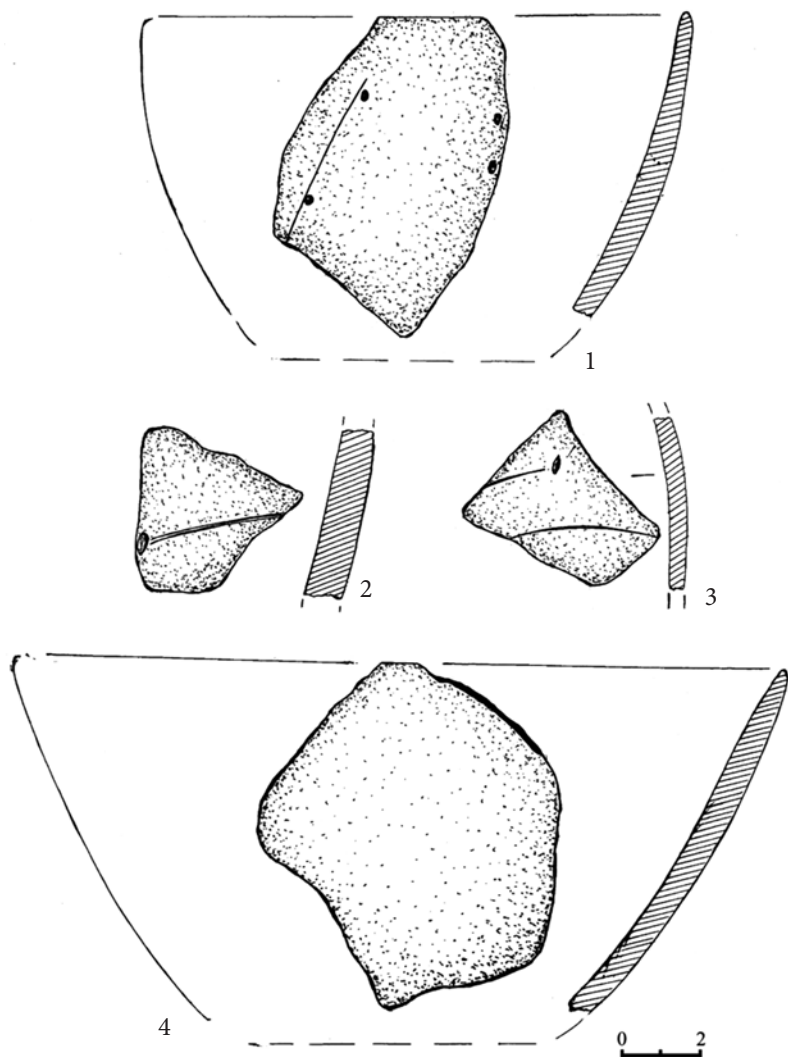

Рис. 2.14.

Керамічні вироби з поселень КЛСК: 1, 2 – Новомалин (Безодня-II); 3 – Квасилів; 4 – Новомалин (Подобенка) (за О. Романчуком, Г. Охріменком).

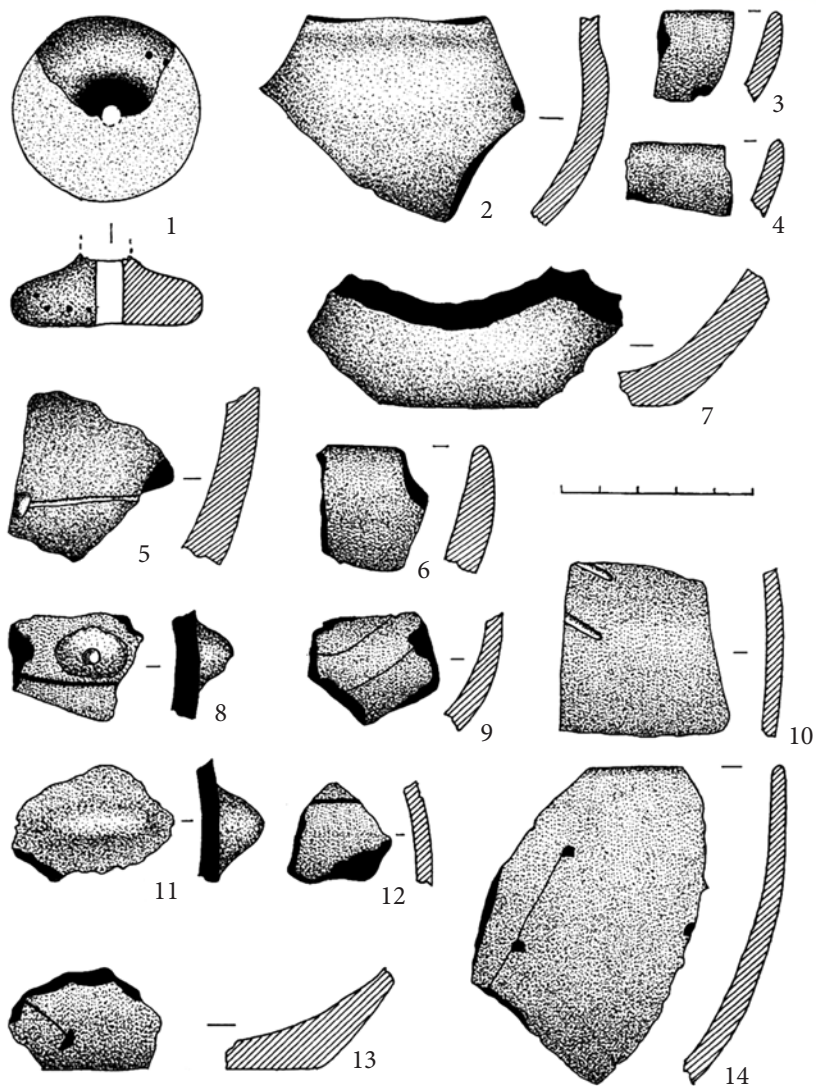

Рис. 2.15.

Керамічні вироби з поселення Новомалин (Бездня-II) (за О. Романчуком).

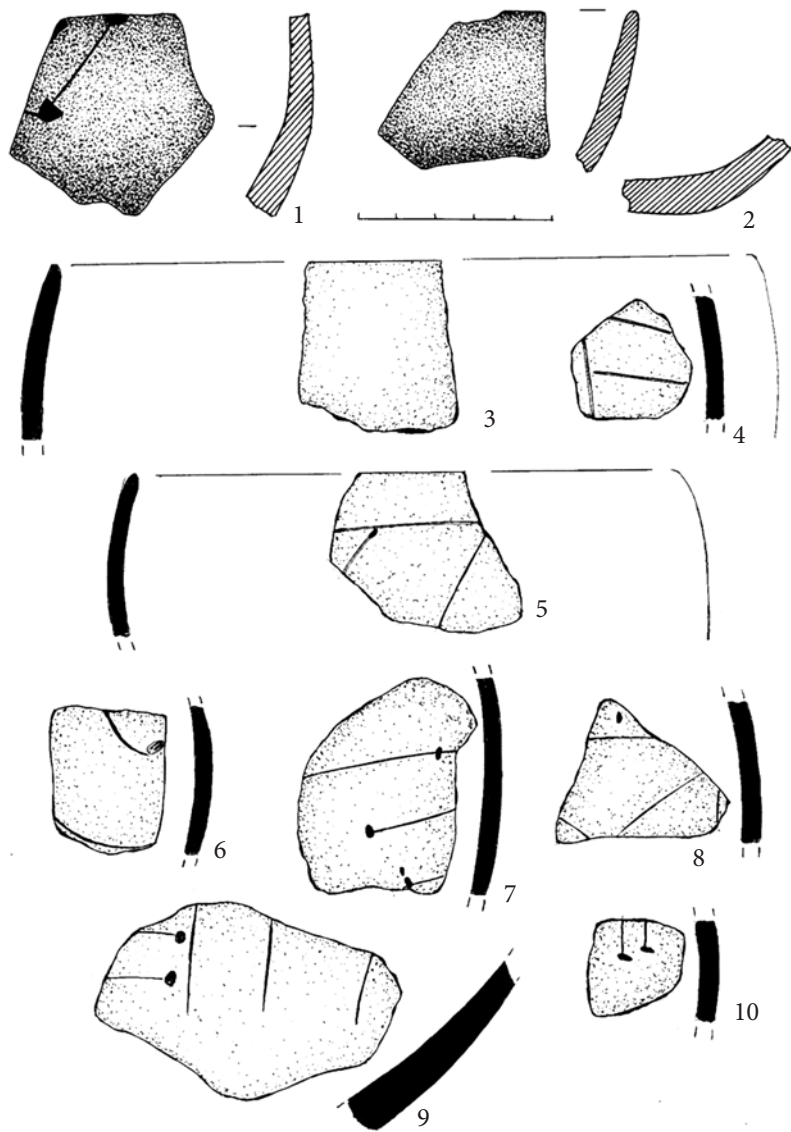

Рис. 2.16.

Керамічні вироби з поселення Новомалин (Подобанка-II) (за О. Романчуком).

Таким чином, поблизу м. Луцька бачимо найбільше скупчення неолітичних пам'яток – всього близько 20. Варто зазначити, що на північному заході України 5 пам'яток КЛСК знайдено на Поліссі (Хорохорин, Рокині, Устя, Поляни, Фасова).

На основі проведених досліджень можна встановити хронологію заселення носіями дунайської культури теренів Західної Волині. Найдавнішою пам'яткою КЛСК на Волині є, ймовірно, поселення Рівне на правому березі р. Устя (лівобічний доплив р. Горинь). Воно датується 5539–5479 рр. ВС, тобто серединою 6 тис. до н. е. ~ 7500 рр. тому.

До середнього періоду належить поселення Голишів (за 2 км від Луцька) на лівому березі р. Черногузки. Приблизний час його існування – 5350–5200 рр. до н. е. Період від 5400–5350 рр. до н. е. був часом максимального розширення та розквіту східного периферійного ареалу КЛСК як Волині, так і в Подністров'ї. Найпізнішою пам'яткою цієї культури є Гнідава (с. Рованці) біля Луцька – вона приблизно на 1000 років пізніша від поселення Рівне (Ковалюх, Котова, Охріменко, 2007: 15; Ленартович, 2013: 15). До пізнього періоду КЛСК відносимо житла з пам'яток Баїв-Острів та Клевань (останнє виявлене та досліджене В. Пясецьким).

Картографування неолітичних пам'яток Західної Волині показує густу сітку заселення цього регіону. З урахуванням відкриттів пунктів, зроблених дослідниками у довоєнні роки (О. Цинкаловський, Я. Фітцке, Я. Пастернак та ін.), післявоєнних та сучасних (М. Пелецишин, І. Свешніков, Ю. Захарук, В. Конопля, О. Позіховський, В. Пясецький, М. Кучера, М. Матвієйко, В. Ткач, Г. Охріменко) усього поселень нараховується близько 60 (рис. 2.1). Частина з них вивчалася розкопками, від інших збереглися колекції матеріалів з розвідок, окремі потребують перевірки. Загальна картина свідчить про більшу заселеність ранніми землеробами басейну Стиру (Черногузка, Іква, Сарна) – приблизно 30 поселень та їх слідів, одне поховання. У басейні Горині відкрито майже 20 неолітичних пам'яток (береги Горині, Вілії, Случі, Стубли, Усті). У Захід-

ному Побужжі відкрито лише 9 пунктів з матеріалами КЛСК. Проте, як відомо, кількість знайдених пам'яток залежить від інтенсивності розвідкових робіт. Перші поселення ранньої «донотної» фази з'явилися на берегах Західного Бугу (Грудек, Йосипівка), в Погоринні (Рівне, Межиріч, Хорів). Надстир'я інтенсивно обживали ранні землероби в середній та в пізній (железовський) періоди (Гнідава, Баїв).

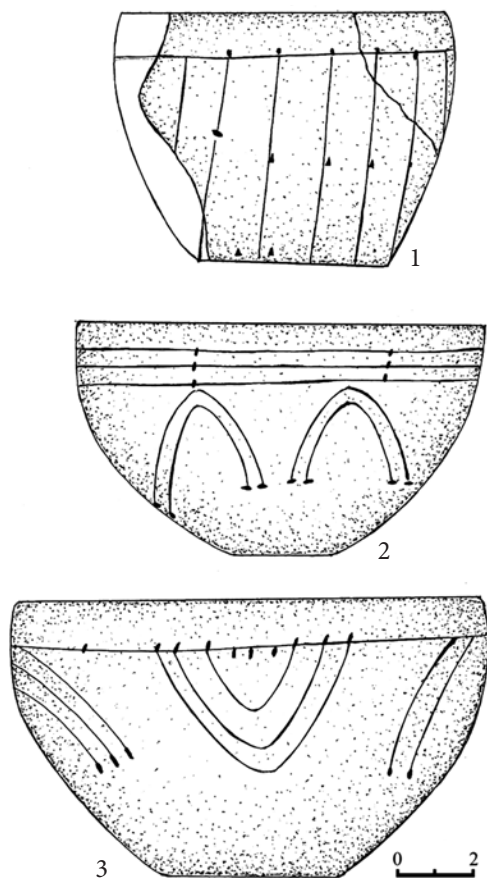

Рис. 2.17.

Керамічні вироби із с. Тадані Бузького р-ну Львівської обл. (за М. Пелешишиним).

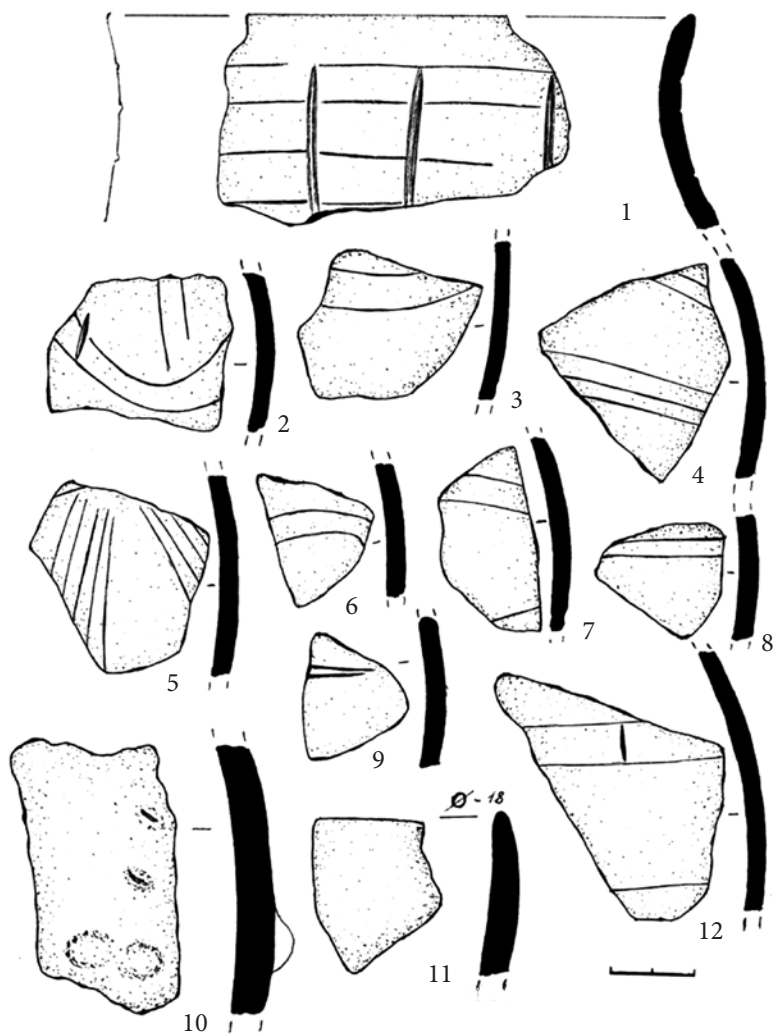

Рис. 2.18.

Рованці Луцького р-ну Волинської обл. Уроч. Гнідава-Гірка.
Розкопки 2010 р. Керамічні матеріали з поселення (за
Г. Охріменком).

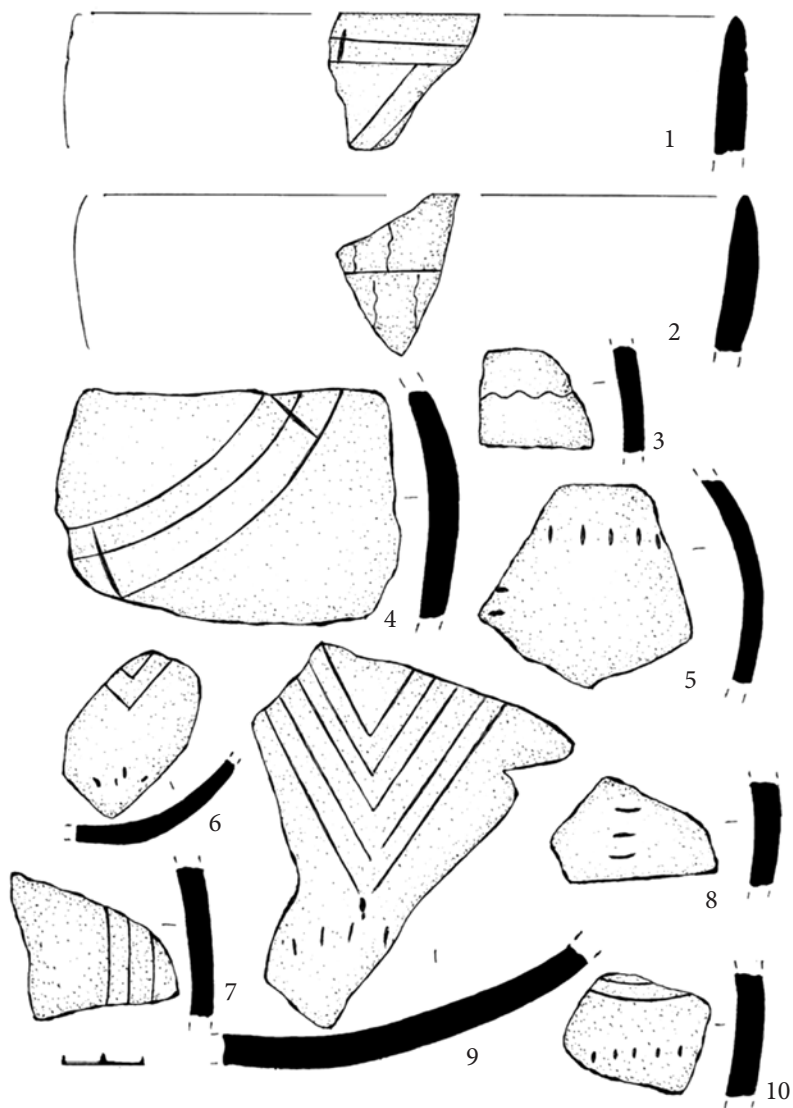

Рис. 2.19.

Рованці Луцького р-ну Волинської обл. Розкопки 2009 р.
Об'єкт 23. Кераміка КЛСК (за Г. Охріменком).

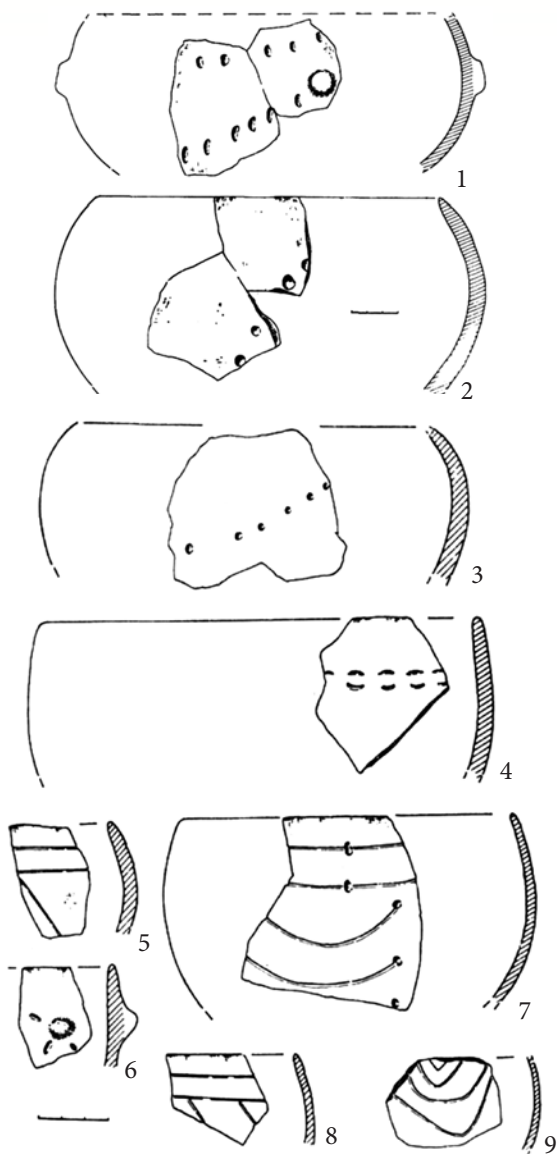

Рис. 2.20.

Керамічні вироби із с. Рованці Луцького р-ну Волинської обл.
(за С. Козловським).

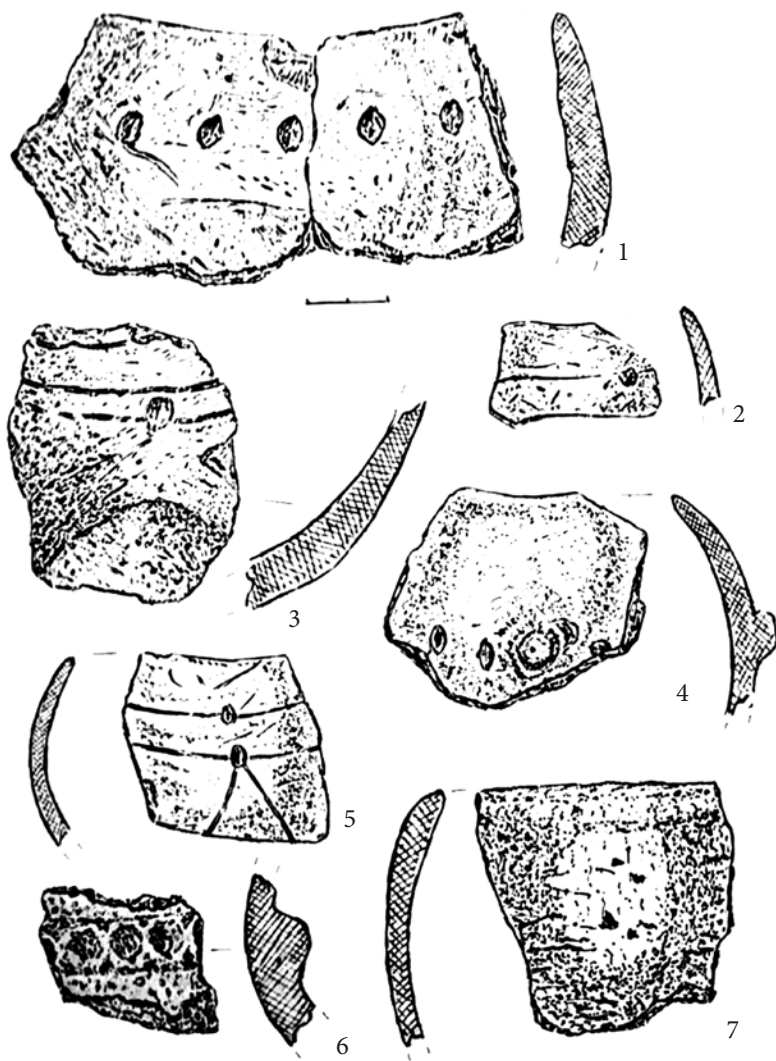

Рис. 2.21.

Фрагменти посуду КЛСК із с. Рованці Луцького р-ну Волинської обл. Розкопки 1968–1969 рр. М. Кучери, М. Матвієйка.

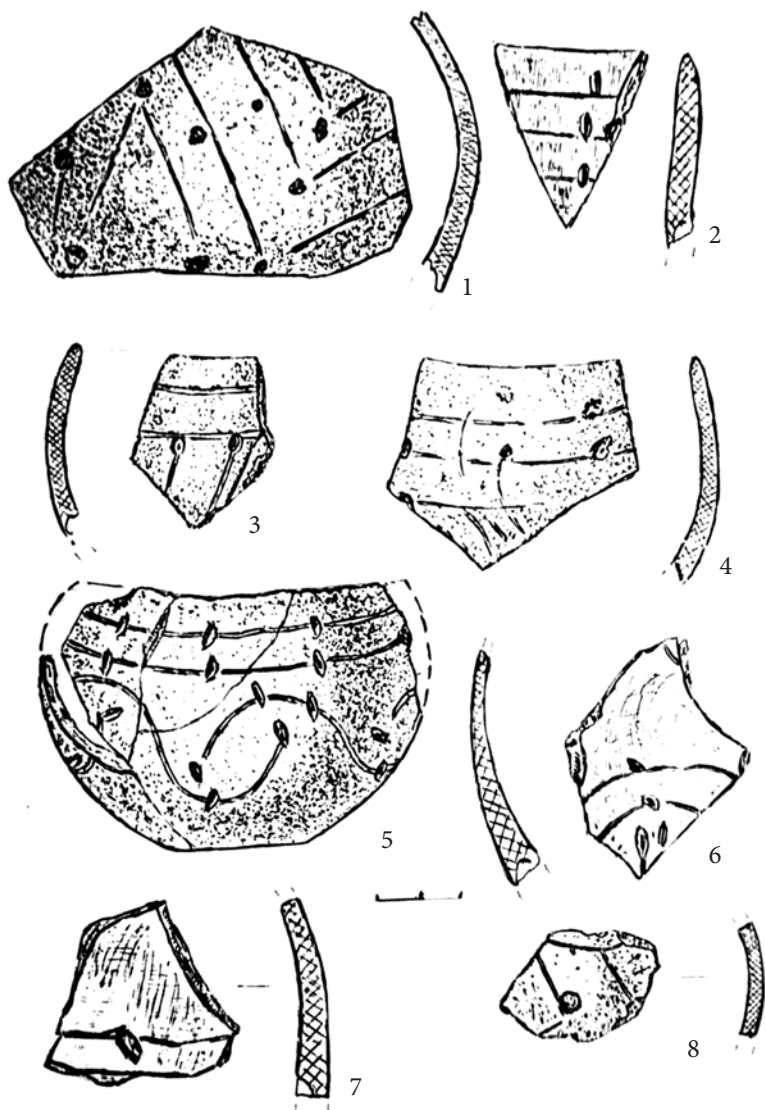

Рис. 2.22.
Фрагменти посуду КЛСК із с. Рованці Луцького р-ну Волинської обл. Розкопки 1968-1969 рр. М. Кучери, М. Матвієйка.

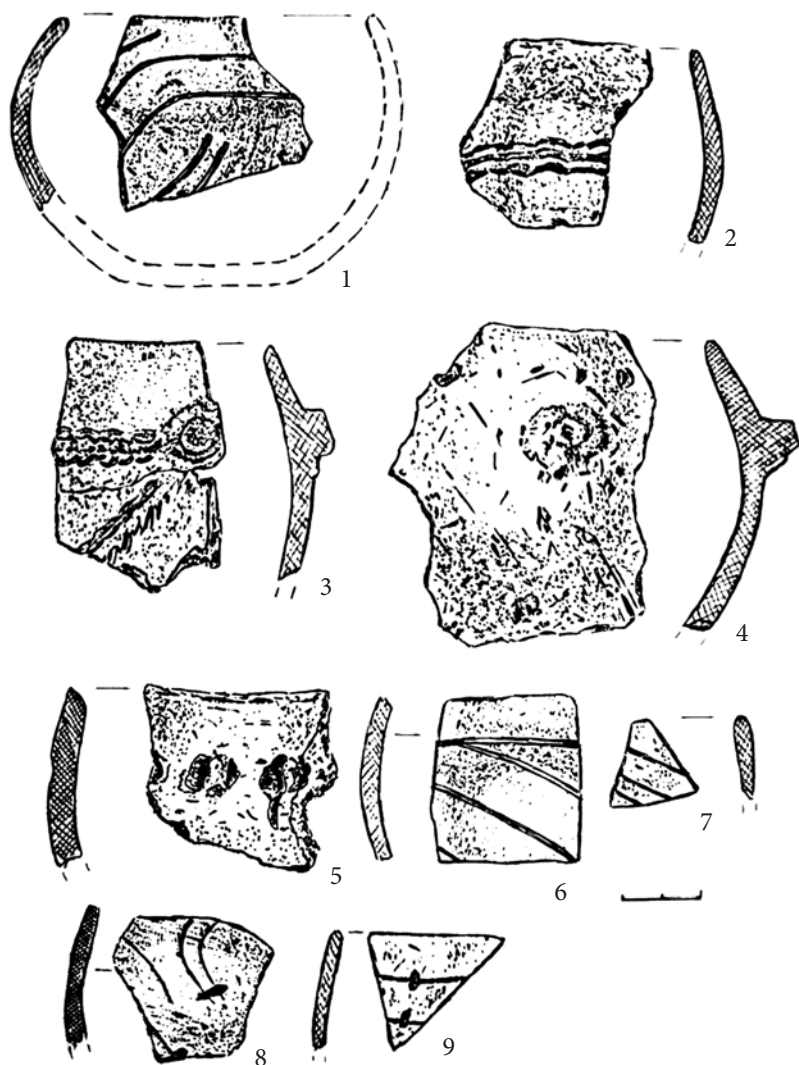

Рис. 2.23.

Фрагменти посуду КЛСК із с. Рованці Луцького р-ну Волинської обл. Розкопки 1968–1969 рр. М. Кучери, М. Матвієйка.

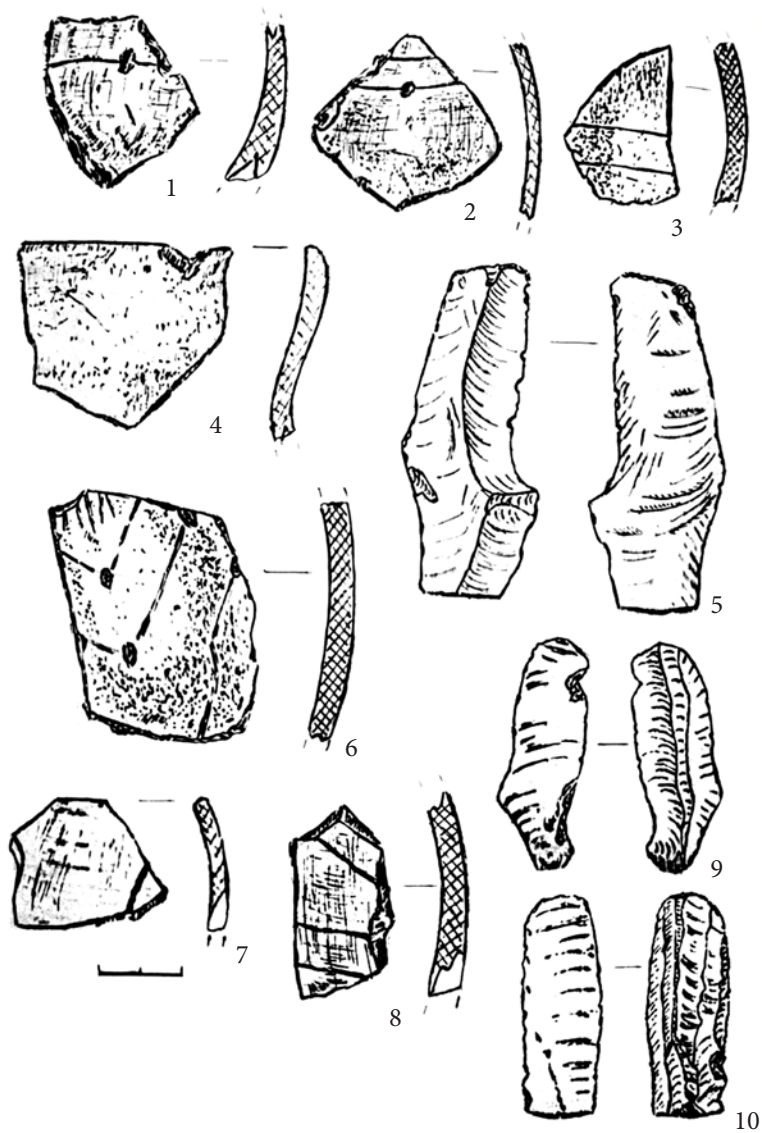

Рис. 2.24.

Фрагменти посуду КЛСК із с. Рованці Луцького р-ну Волинської обл. Розкопки 1968–1969 рр. М. Кучери, М. Матвієйка.

Імовірно, найдавніші неолітичні пам'ятки КЛСК в межах України з'явилися в басейнах р. Горині, Західного Бугу. Міграції сюди ранніх землеробів відбувалися, очевидно, з Середнього Подунав'я. Припускаємо, що в басейн Стиру людність дунайської культури прийшла іншими шляхами з інших регіонів.

Отже, найбільш активні дослідницькі археологічні роботи на теренах Західної Волині проводилися в 1960–1990-ті рр., коли на великих площах розкопувалися такі пам'ятки, як Тадані, Голишів, Рівне, а пізніше Гнідава, що дало змогу вивчити особливості господарства населення КЛСК цього регіону.

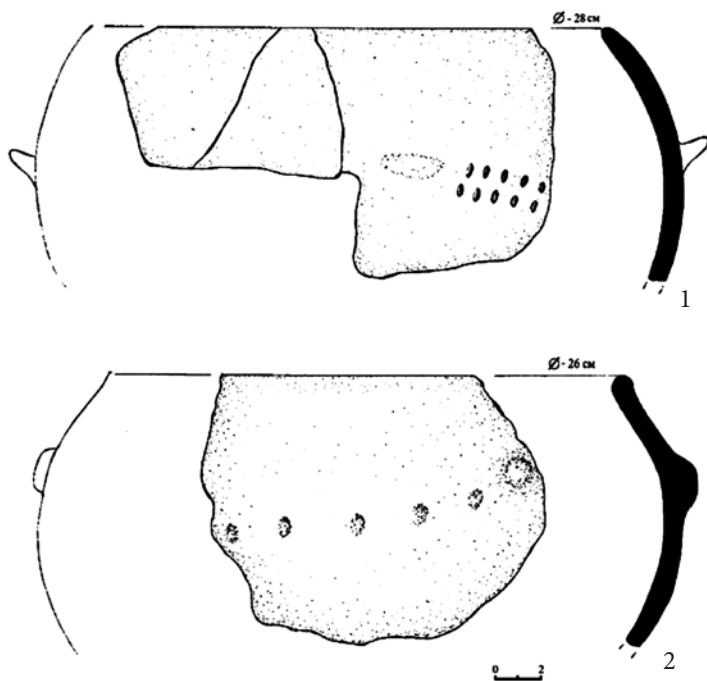

Рис. 2.25.

Фрагменти горщиків із с. Рованці Луцького р-ну Волинської обл. Розкопки О. Златогорського, А. Бардецького, В. Ткача, 2010 р. (за Г. Охріменком).

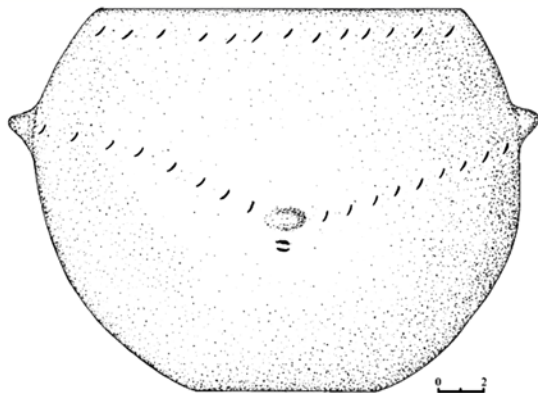

Рис. 2.26.

Горщик із с. Рованці Луцького р-ну Волинської обл. Розкопки О. Златогорського, А. Бардецького, В. Ткача 2010 р. (за Г. Охріменком).

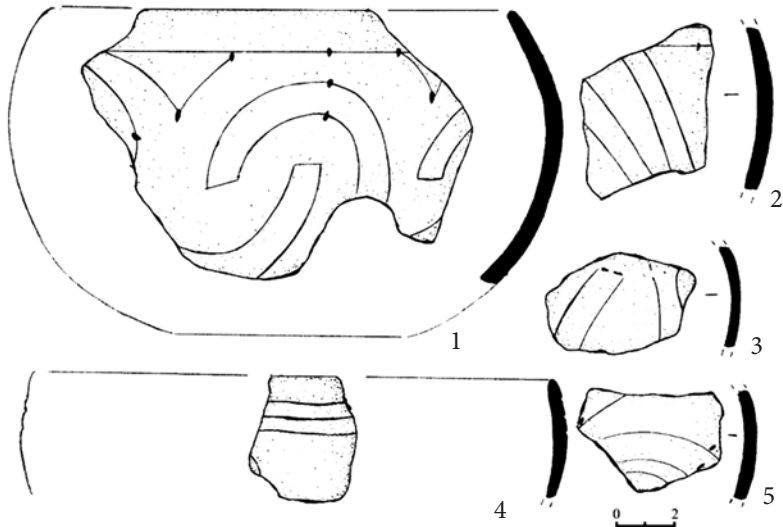
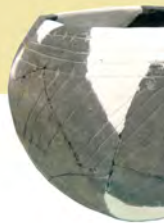

Рис. 2.27.

Фрагменти горщиків із с. Рованці Луцького р-ну Волинської обл. Розкопки О. Златогорського, А. Бардецького, В. Ткача, 2010 р. (за Г. Охріменком).

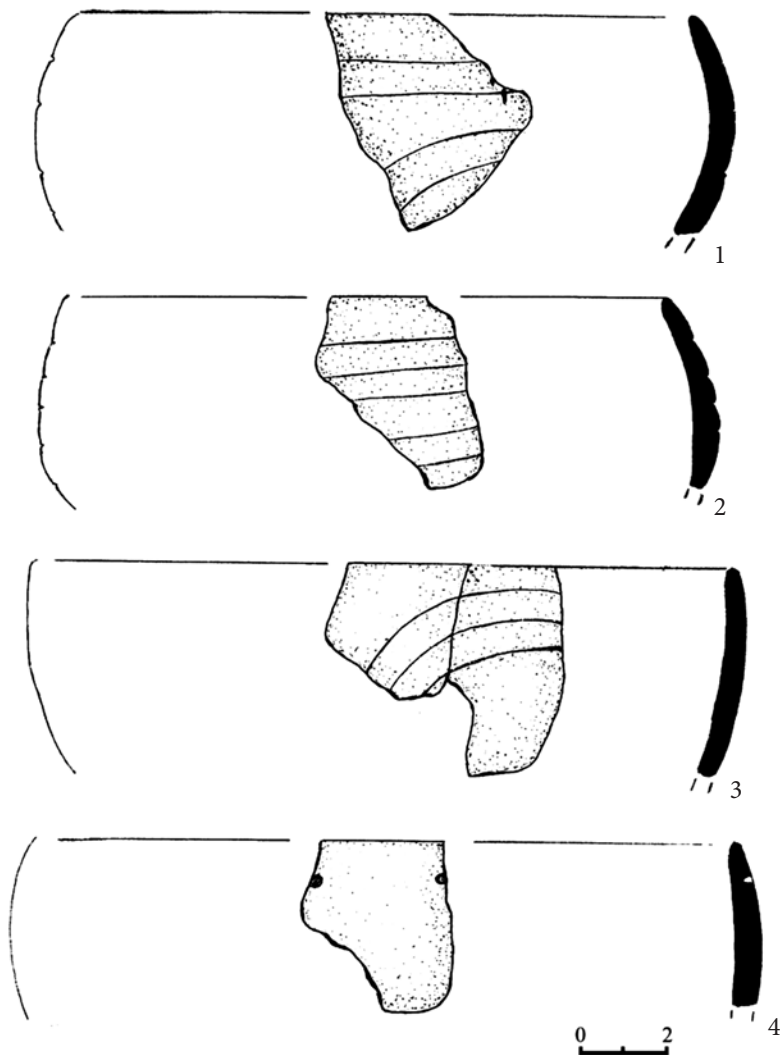

Рис. 2.28.

Фрагменти горщиків із с. Рованці Луцького р-ну Волинської обл. Розкопки О. Златогорського, А. Бардецького, В. Ткача, 2010 р. (за Г. Охріменком).

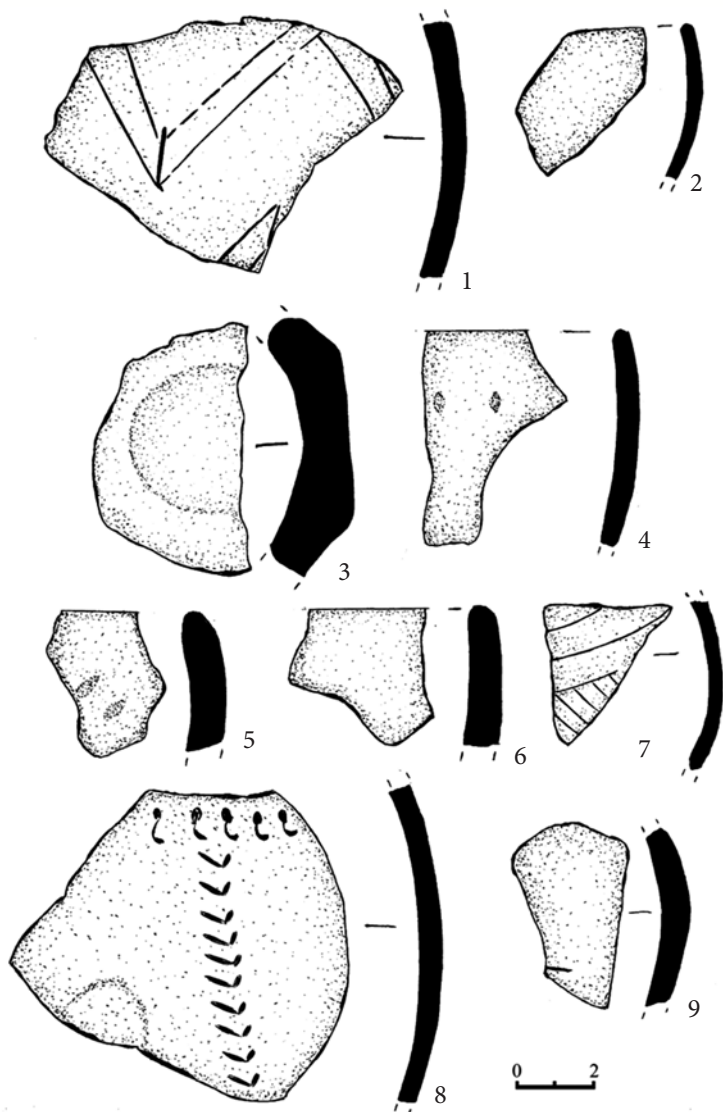

Рис. 2.29.

Фрагменти горщиків із с. Рованці Луцького р-ну Волинської обл. Розкопки О. Златогорського, А. Бардецького, В. Ткача, 2010 р. (за Г. Охріменком).

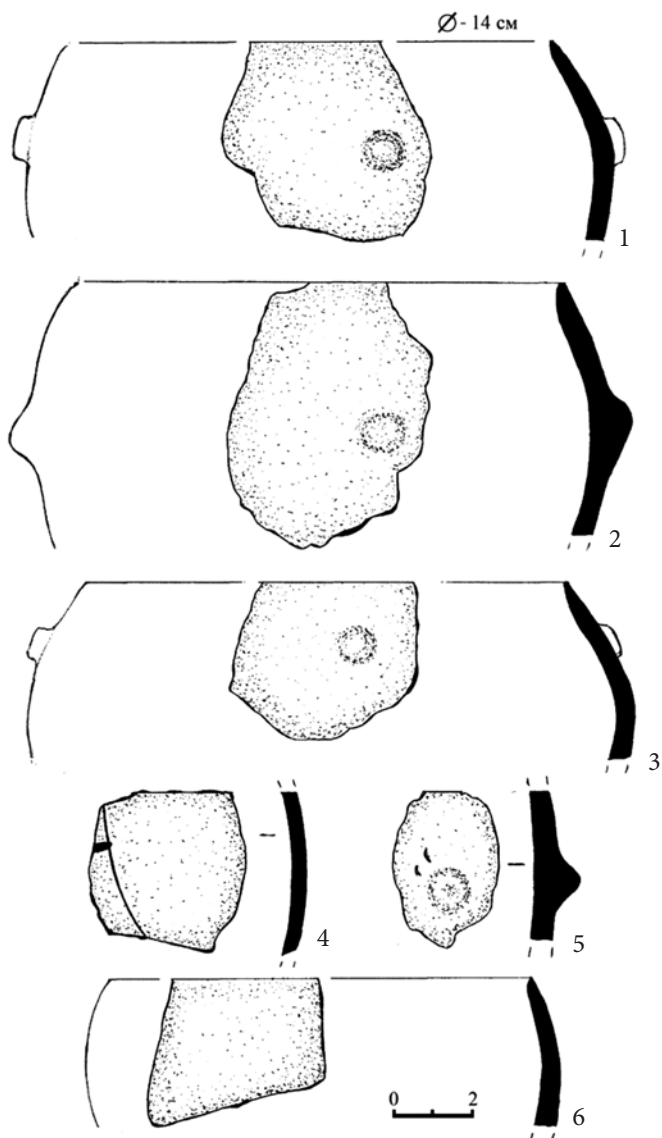

Рис. 2.30.

Фрагменти горщиків із с. Рованці Луцького р-ну Волинської обл. Розкопки О. Златогорського, А. Бардецького, В. Ткача, 2010 р. (за Г. Охріменком).

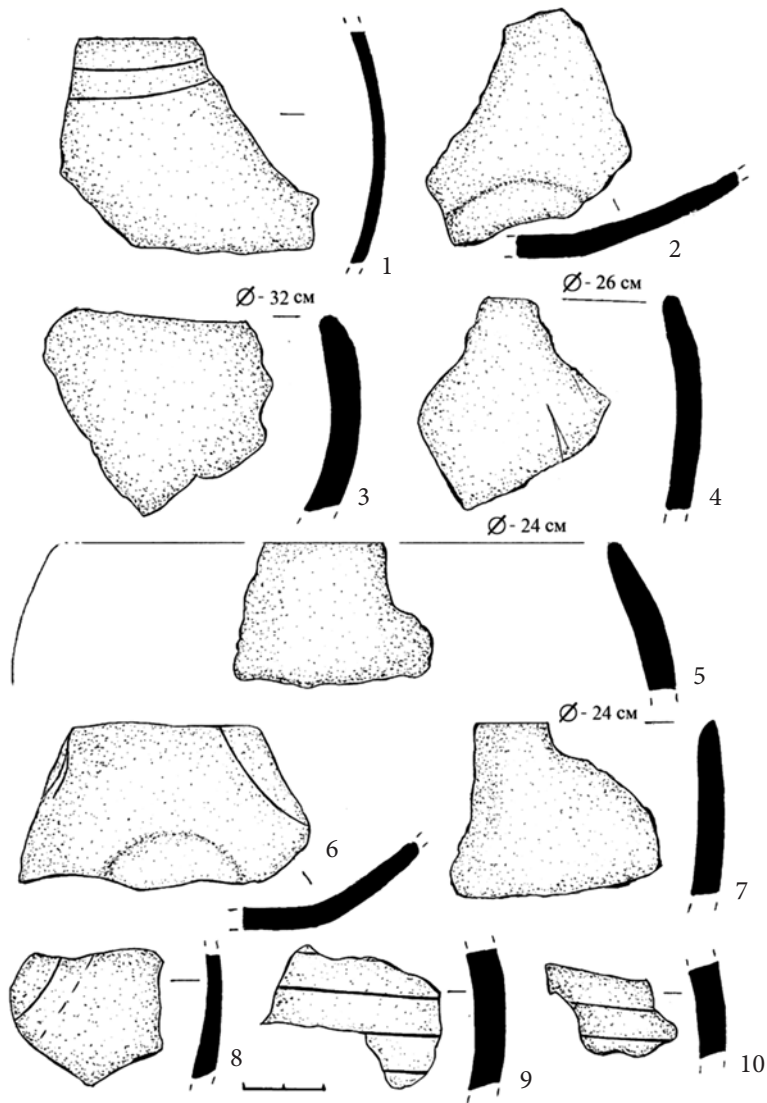

Рис. 2.31.

Фрагменти горщиків із с. Рованці Луцького р-ну Волинської обл. Розкопки О. Златогорського, А. Бардецького, В. Ткача, 2010 р. (за Г. Охріменком).

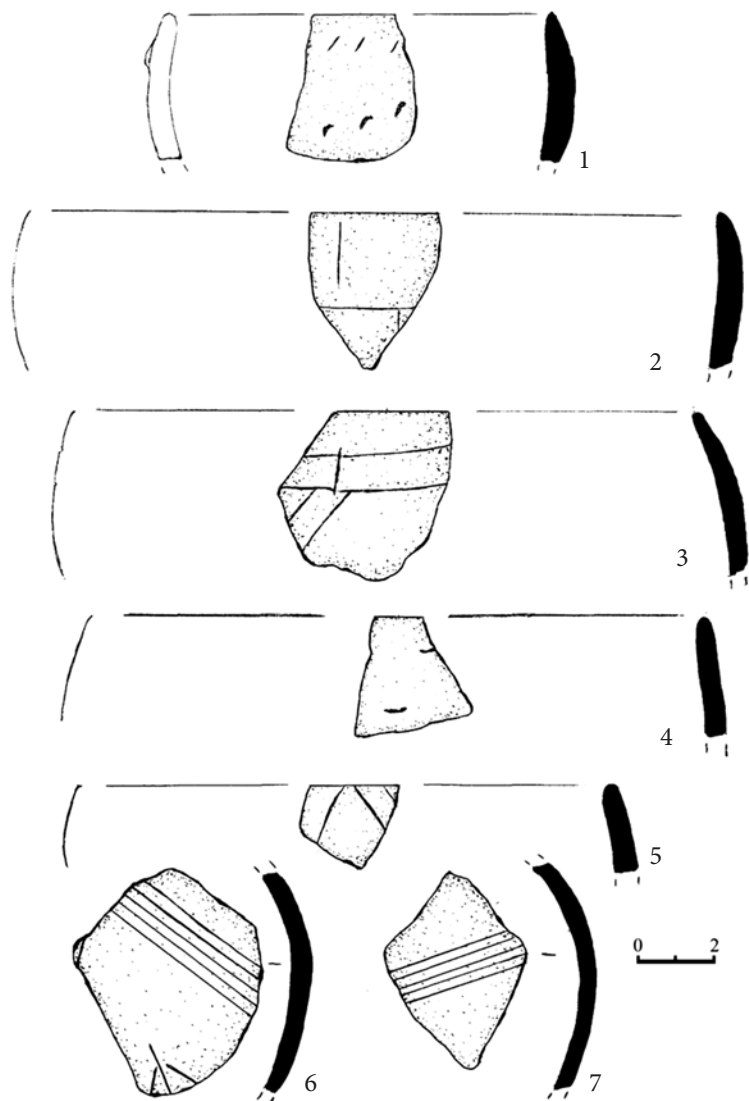

Рис. 2.32.

Фрагменти горщиків із с. Рованці Луцького р-ну Волинської обл. Розкопки О. Златогорського, А. Бардецького, В. Ткача, 2010 р. (за Г. Охріменком).

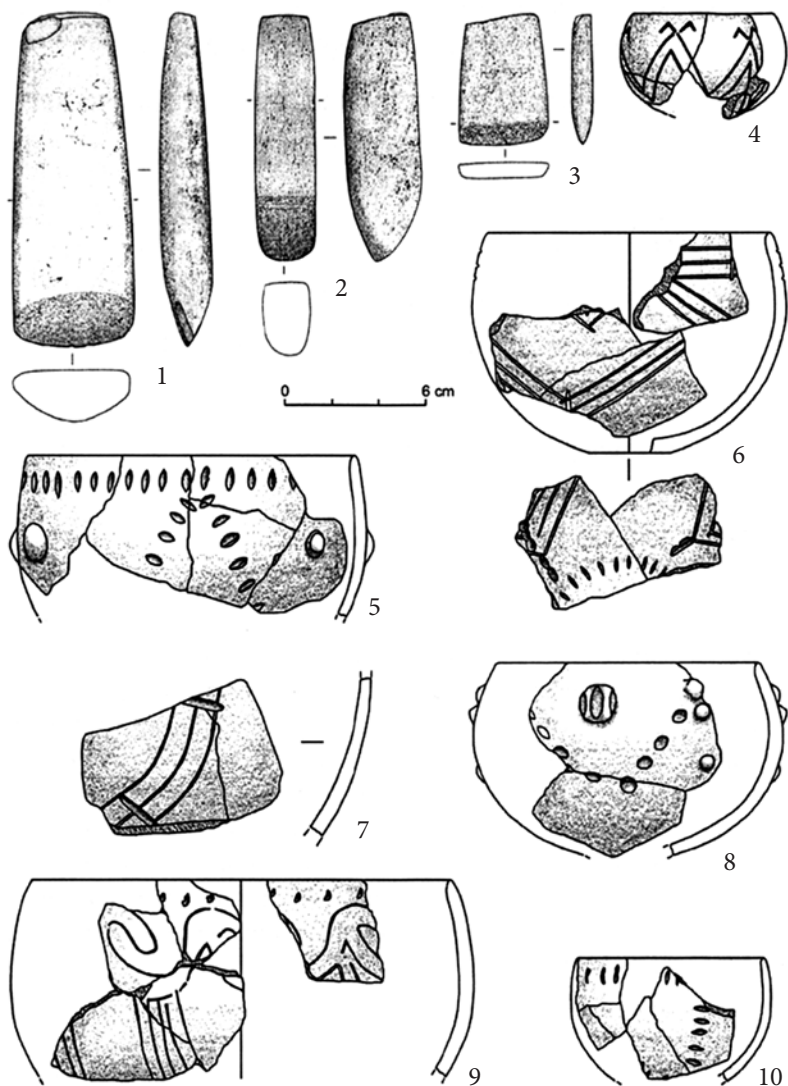

Рис. 2.33.

Матеріали КЛСК. Рованці Луцького р-ну Волинської обл. Розкопки А. Бардецького.

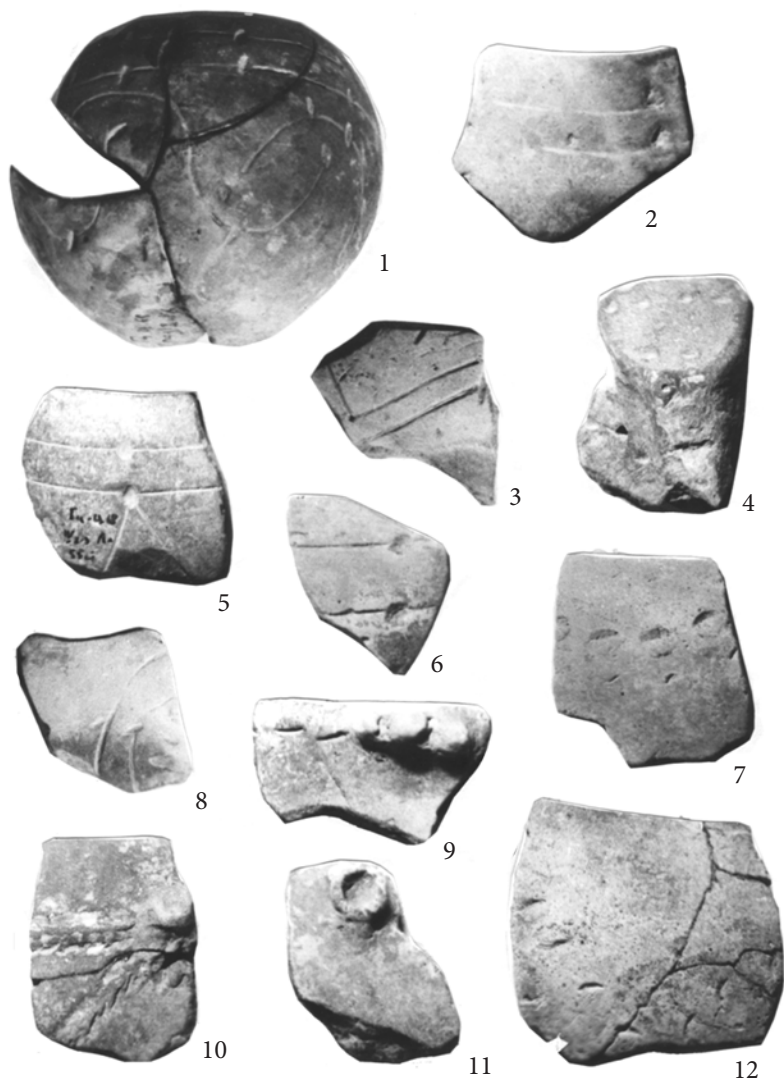

Рис. 2.34.

Матеріали КЛСК. Рованці Луцького р-ну Волинської обл.
Фото Г. Охріменка

ЛІТЕРАТУРА

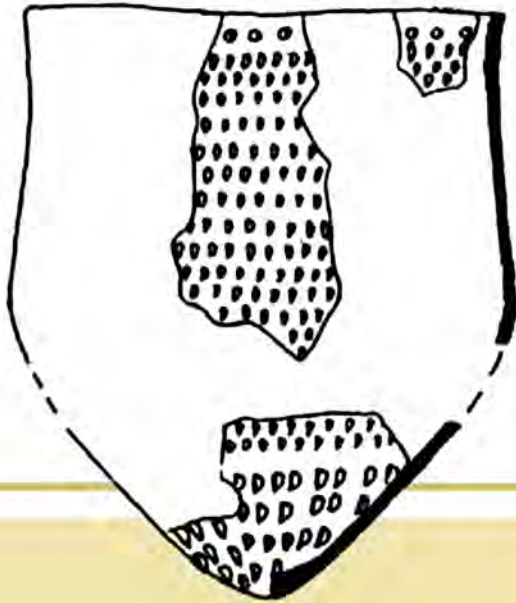
1. Археологічна спадщина Яна Фітцке / упор.: Г. Охріменко, О. Златогорський. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. 488 с.
2. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку / Черниш О. П. та ін. Київ : Наук. думка, 1981. 310 с.
3. Гаскевич Д. Л. Віта-Поштова – найсхідніше поселення з матеріалами дунайської неолітичної культури. *Археологічні відкриття в Україні 1997–1998 рр.* Київ, 1998. С. 11–13.
4. Златогорський О., Бардецький А. Дослідження багатшарового поселення Гнідавська Гірка біля Луцька у 2009 році. *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego*. Т. XXXI. Rzeszów, 2010. S. 101–114.
5. Ковалюх Н. Н., Котова Н. С., Охрименко Г. В. Новые данные о хронологии неолитических памятников Волины. *Материали та дослідження з археології Східної України*. Вип. 7. Луганськ, 2007. С. 15–17.
6. Ларина О., Охрименко Г. Крайняя восточная периферия западной линейной керамики (пространственно-географический аспект). *Revista arheologic. Seria nou*. Vol. 3. № 1–2. Chişinu, 2007. С. 89–109.
7. Ленартович О. Культура лінійно-стрічкової кераміки на території України: історія дослідження. *Археологічні дослідження Львівського університету*. Вип. 12. Львів, 2009. С. 226–261.
8. Ленартович О. Культура лінійно-стрічкової кераміки у басейні Верхнього та Середнього Дністра і Західного Бугу : автореф дис... канд. іст. наук: 07. 00.04. Київ, 2013. 20 с.
9. Охрименко Г. В. Поселения культуры линейно-ленточной керамики в бассейне рек Стырь и Западный Буг. *Материалы каменного века на территории Украины*. Киев, 1984. С. 103–107.
10. Охріменко Г. Культура лінійно-стрічкової кераміки на Волині. Луцьк, 2001. 139 с.
11. Охріменко Г. В. Кам'яна доба на території Північно-Західної України (XII–III тис. до н. е.). Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. 520 с.
12. Пассек Т. С., Черныш Е. К. Памятники культуры линейно-ленточной керамики на территории СССР. *Археология СССР. Свод археологических источников*. Вип. Б I–II. Москва : Изд-во АН СССР, 1963. 68 с. + XXVI табл.
13. Пастернак Я. Наукові археологічні набутки Музею Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові за час від 1933–1936. *Записки НТШ*. 1937. Т. 154. С. 241–268.

14. Пелещин М. Неолітичне поселення в с. Тадані на Західному Бузі. *Львівський археологічний вісник*. Вип. 1. Львів, 1999. С. 22–46.
15. Позіховський О. Пам'ятки культури лінійно-стрічкової кераміки в басейні середньої течії р. Горинь. *Археологічні дослідження Львівського університету*. Вип. 5. Львів, 2002. С. 173–179.
16. Позіховський О., Романчук О. Нова археологічна пам'ятка на Березнівщині. *Археологічні дослідження Львівського університету*. Вип. 6. Львів, 2003. С. 79–87.
17. Пясецький В., Охріменко Г. Дослідження пам'яток культури лінійно-стрічкової кераміки на Волині. *Археологія*. 1990. Вип. 4. С. 69–82.
18. Свешников И. К. Культура линейно-ленточной керамики на территории Верхнего Поднестровья и Западной Вольны. *Советская археология*. 1954. № 20. С. 99–130.
19. Свешніков І. К., Нікольченко Ю. М. Довідник з археології України. Ровенська обл. Київ : Наук. думка, 1982. 115 с.
20. Телегин Д. Я. Новые памятники культуры линейно-ленточной керамики на Украине. *Советская археология*. 1979. № 2. С. 229–234.
21. Теліженко С. Неолітичний об'єкт КЛСК на багатшаровій пам'ятці Ратнів-II (урочище Ріписько) зі слідами землеробського виробництва. *Наукові студії*. Винники–Жешув–Львів : Априорі, 2015. С. 63–75.
22. Терський С. Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2010. 380 с.
23. Ткач В. Матеріали доби неоліту, енеоліту та бронзи з багатшарового поселення Птича-3. Волинсько-Подільські археологічні студії. Луцьк, 2012. Вип. 3. С. 200–201.
24. Bardec'kij A. B., Dębiec M., Saile T. Eine bandkeramische Bestattung aus Baïv bei Luzk in Wolhynien. *Sprawozdania Archeologiczne*. Kraków, 2013. № 65. S. 253–261.
25. Cynkałowski A. Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego. Warszawa, 1961. 265 s.+XXXI tabl.
26. Dębiec M. Kultura ceramiki wstęgowej rytej na Ukrainie (Niepublikowana praca doktorska). Rzeszów, 2012.
27. Dębiec M. Zur relativen Chronologie der Linienbandkeramik in Südostpolen. *Sprawozdania Archeologiczne*. Kraków, 2015. № 67. S. 31–56.
28. Dębiec M., Saile T., Pozihov'skij O. L. Mežirič (Ukraina) – najbardziej na wschód wysunięte stanowisko wczesnej fazy kultury ceramiki wstęgowej rytej. *Skicce neolityczne. Księga poświęcona pamięci Profesor Anny Kulczyckiej-Leciejewiczowej*. Wrocław, 2014. S. 131–144.

29. Fitzke J. Odkrycie ziemianek starszej ceramiki wstęgowej w Łucku. *Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności*. 1937. T. XLII. № 8. S. 231–232.
30. Fitzke J. Stanowiska kultury ceramiki wstęgowej na Wołyniu. *Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności*. Kraków, 1938. T. XLIII. № 1. s. 26
31. Kozłowski J. K. The Eastern Areas of the Linear Band Pottery Culture. *Memoires Archeologiques*. Lublin, 1985. S. 51–70.
32. Kulczycka-Leciejewiczowa A. Erste Gemeinschaften der Linienbandkeramikultur auf polnischem Boden. *Zeitschrift für Archäologie*. 1988. № 23. S. 137–182.
33. Kulczycka-Leciejewiczowa A. Samborzec. *Studium przemian kultury ceramiki wstęgowej rytej*. Wrocław, 2008. 271 s.
34. Ondruš V. Dvě pohřebišť lidu s neolitickou lineární keramikou ve Vedrovicích. *Dvě pohřebišť neolitického lidu s lineární keramikou ve Vedrovicích na Moravě* / Hrsg. V. Podborský. Brno, 2002. P. 9–149.
35. Pavúk J. Early Linear Pottery Culture in Slovakia and the Neolithisation of Central Europe. LBK Dialogues. *Studies in the formation of the Linear Pottery Culture*. Oxford, 2004. P. 71–82.

3

Неолітичний горщик.
Славути.

Неолітичні пам'ятки поблизу міста Славути в Малому Поліссі та деякі загальні зауваження

Пясецький Валерій

Мале Полісся, як відомо, є низовиною, яка простягається в субширотному напрямку і відділяє Волинську лесову височину від Подільської. Природні ландшафти і ґрунти тут практично нічим не відрізняються від таких в Волинському Поліссі. Ширина Малого Полісся на меридіані м. Славути складає близько 15 км.

Потрібно відзначити, що крейдові відклади в цій частині Малого Полісся розмиті, і в долині р. Горинь на поверхню виходять кремені альбського ярусу, які майже не використовувались в давнину через свою низьку якість.

Неолітичні стоянки з керамікою дніпро-донецького типу в долині Горині аж до кордону з Білоруссю малочисельні і на них виявлено дуже мало знахідок. Є згадка, що поблизу с. Нетішин (тепер це місто), в 1950 році В. І. Канівець зібрав окремі уламки кераміки, прикрашені наколами (Телегин, Титова, 1998). Кілька років тому поблизу сіл Вельбівно і Вілія О. Л. Позіховський виявив невелику кількість кераміки (усне повідомлення). І. К. Сवेशніков знайшов неолітичну кераміку поблизу с. Хотин Рівненського району – на крайньому півдні Рівненського Полісся (Сवेशніков, Нікольченко, 1982: 102). Автором знайдено всього лише по два фрагменти кераміки поблизу сіл Селець і Рудня Дубровицького району Рівненської обл. Це, мабуть, і все, що відомо.

На цьому фоні досить показові два неолітичні місцезнаходження в Малому Поліссі в долині Горині, відкриті автором поблизу м. Славути вже доволі давно (*іл. 61*). Нижче і піде про них мова.

Місцезнаходження Славута 9. Місцезнаходження відкрите в 1967 році. Розташоване воно на 3–ПнЗ від Славута (рис. 3.1). 1967 року тут було зроблено зачистку краю заплавної тераси і пройдено розкоп № 1 площею 32 м². У наступні роки періодично робились розчистки, а 2002 року на невеликі кошти Нетішинського міського краєзнавчого музею був закладений розкоп № 2 площею 81 м² і 4 шурфи розміром 2х1 м (рис. 3.2). Таким чином, усього розкопано приблизно 150 м².

До 2002 року було зрозуміло, що культурний шар місцезнаходження розмитий високою повинню Горині, але 2002 року в розкопі № 2 виявлено і вцілілий культурний шар, що правда бідний знахідками.

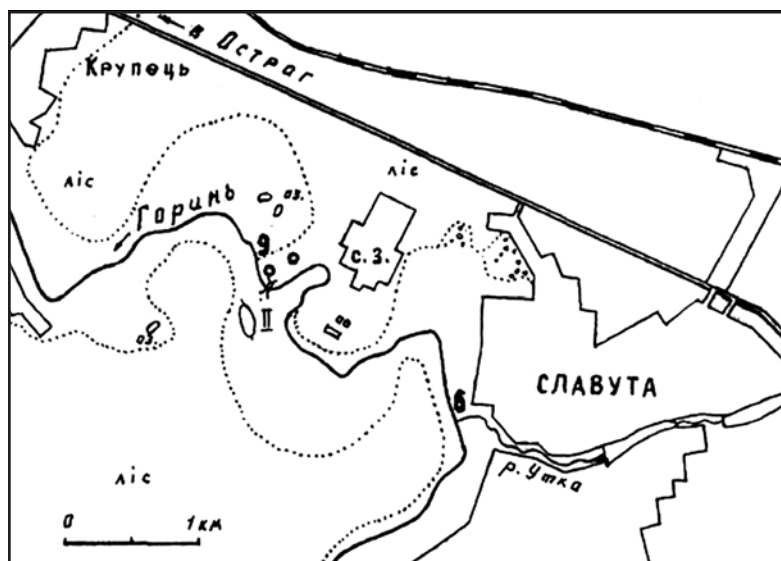

Рис. 3.1.

План розміщення неолітичних місцезнаходжень Славута 6 і Славута 9:

6 – Славута 6;

9 – Славута 9;

ОО – курганний могильник бронзового віку;

с.з. – Солодовий завод.

Місцезнаходження Славута 9, як і деякі інші поблизу міста Славута, незвично розміщене на рівній заплаві Горині. Більше того, знахідки залягали в заплавних відкладах. Це, найімовірніше, пов'язано з доволі крутим поздовжнім профілем цієї ріки від витoku її і до м. Нетішин, в результаті чого відбувався відносно швидкий сплив повеневих вод і заплава рідко заливалась. Відомо, що в другій пол. XIX ст. чи в першій XX ст. сталась таки велика повінь. Заплава була залита, а заплавні відклади частково розмиті. Напрямок повеневих потоків фіксують різні видовжені западини на поверхні заплави (рис. 3.3). Нормальна висота заплави становить 3,0 м. В районі розкопу № 2 вона має 2,4 м, а в найбільш глибоких западинах – 1,2 м.

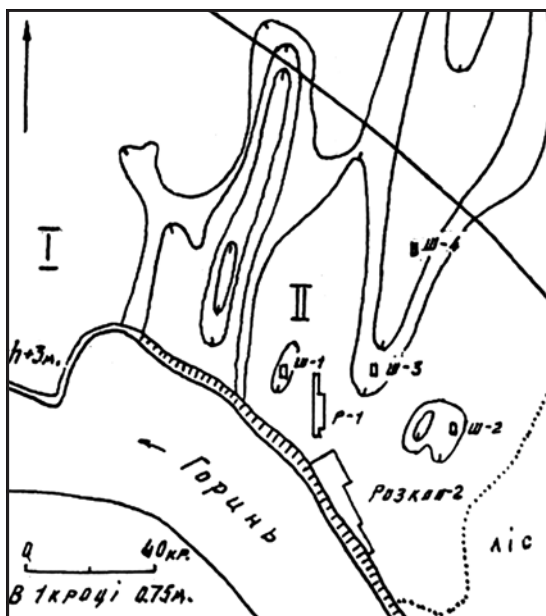

Рис. 3.2.

План неолітичного місцезнаходження Славута 9:

I – територія з нормальною висотою заплави;

II – територія з пониженою висотою заплави $h + 3$ м – висота заплави;

III 1 – III 4 – номери шурфів.

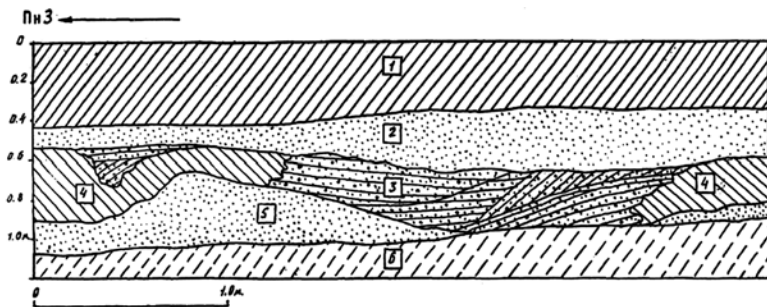

Рис. 3.3.

Славута 9. Геологічний розріз запланих відкладів по частині розкопу № 2: 1–6 – номери шарів.

Отже, повеневими водами археологічні знахідки були вимиті з шару 4, перевідкладені в шар 3 і місцями сконцентровані (саме в Пн3 частині розкопу № 2). Подекуди значного перевідкладення матеріалу не було, хоч дрібнозем шару 4 був повністю винесений водою. Так, в розкопі № 1 на відстані 1–1,5 м один від одного було знайдено сім тшинецьких серпів. Просто неймовірно, щоб ці серпи були значно перевідкладені і сконцентровані в одному місці.

Для уточнення питання про площу місцезнаходження і про геологічну будову заплави було пройдено 4 шурфи (рис. 3.2). У шурфі № 1 знахідки були відсутні. В шурфі № 2 в шарі 3 знайдено, крім всього іншого, дві неолітичні кремінні пластини. Шурфами № 4 і № 5 нижче від сучасного ґрунту до глибини 1,5 м пройдено мулуваті старичні суглинки чорного і зеленуватого кольору, місцями з черепашками *Planorbis* і *Limnea* – індикаторами застійних вод. Є опосередковані дані, на яких зупинятись не будемо, що шари 3 і 4 повинні залягати під цими старичними суглинками.

Незважаючи на те, що в піску шару 3 знайдено різночасові археологічні матеріали, неолітичний кремій (крім відщепів і лусок) легко розпізнається типологічно, бо в культурах брон-

зового віку подібний кремій (знаряддя, пластинчасті сколи) просто невідомий. Важливо, що в даних геологічних умовах (верхи голоценових заплавних відкладів) абсолютно виключена можливість присутності свідерського кременю.

Тепер шар 4 вже значно розмитий боковою ерозією Горині і не виключено, що в давнину більшість неолітичного матеріалу залягало там, де тепер русло ріки.

Методика розкопок. У розкопі № 1 фіксувалось на плані положення кожного предмета. У розкопі № 2 такої фіксації не робилось, оскільки відразу стало зрозуміло, що маємо справу з намівом і концентрацією знахідок. Відмічалось тільки з якого квадрату і шару (3 чи 4) походить та чи інша знахідка. Особлива увага приділялась дрібним кремінним сколам, щоб не пропустити неолітичні мікроліти. Шари 1 і 2 копались лопатами, а 3 і 4 – ножами. Відщепи і луски із зрозумілих причин в колекцію не брались, як і кістки та зуби тварин, які були виявлені як в шарі 3, так і в шарі 4.

Крем'яні вироби. Кремій, з якого виготовлялись різні знаряддя в неоліті, – імпортований, туронського віку, жовтовий, високої якості. Колір його чорний і темно-сірий, іноді світло-сірий і жовтуватий. Він принесений з Волинської або Подільської височин. Мінімальна віддаль до відслонень крейди з подібним кременем по долині Горині як на південь, так і на північ становить 20–22 км. Місцевий кремій альбського ярусу використано тільки в кількох випадках.

Виявлено такі категорії кремінних знахідок: нуклеуси – 25 екз.; нуклеоподібні уламки – 2; мікропластинки (ширина до 7 мм) – 7; пластинки (ширина до 12 мм) – 75; пластини – 175; масивні пластинчасті сколи (ширина менш як в два рази перевищує товщину) – 11; реберчасті пластини – 2; різцеві сколи – 8; перетини пластин – 10; знаряддя, в тому числі і вкладні – 47.

Нуклеуси збірки невеликі за розміром (рис. 3.4: 1–10), виготовлені на продовгуватих жовнах, оброблені до половини заготовки, крім одного, обробленого по всьому периметру. Вони, за деякими винятками, одноплосинні. Ударні площад-

ки утворюють з робочою поверхнею або прямий кут (ортогнатні), або трохи скошені. Нуклеусів із негативами пластин правильної форми в колекції майже немає, хоча таких пластинчастих сколів чимало. Отже, нуклеуси практично спрацьовані, хоч і зберігають ще об'єм.

За всі роки в Славути 9 зібрано 275 пластинчастих сколів. Вони здебільшого поламані, а довжина цілих пластин становить від 4,5–5,0 см до 6,5–7,0 см. Пластинки мають довжину 3,0–4,5 см, але є кілька пластинок довжиною 8–9 см. 12 пластинчастих сколів виготовлено з місцевого кременю низької якості. Вони мають менш правильну огранку, ніж інші, і більш широкі. Частина пластин і пластинок отримано відтискним способом, хоч відповідні нуклеуси, як було сказано, відсутні. Мікропластинок в колекції від суми пластинчастих сколів приблизно 4,3 %, пластинок – 29,2 %, пластин – 66,5%.

Порівняємо ці дані з даними, отриманими для типово яніславицької стоянки Корма 1Б на Житомирщині (Пясецький, 1979: 46–60). Мікропластинок там 30%, пластинок – 58%, пластин – 12%. Неолітичні пластинчасті сколи Славути 9 за шириною разюче відрізняються від мезолітичних, яніславицьких. До речі, на пам'ятці Корма 1Б і Корма 4 знайдено кілька вістер кудлаєвського типу. Можна вважати, що це не механічні домішки, а пережиткове явище. Л. Л. Залізником на Кормі 1Б виявлено кілька кукрекських вкладнів (Залізник, 1991: 43, рис. 16: 51–53). Незважаючи на все це, Корма 1Б і Корма 4 повинні відноситись до яніславицької культури, а не до її рудоострівського варіанту, бо для цих двох стоянок характерна, крім усього іншого, наявність дуже значної кількості пластинчастих сколів, тоді як для рудоострівського варіанту вона менша (Залізник, 1991: 31), хоч часто, правда, невідомо яка.

Можливо, неоліт Славути 9 виник на основі яніславицької мезолітичної культури. але наведені вище дані відносно ширини пластинчастих сколів (як і інші дані, що буде показано нижче), свідчать про те, що цей неоліт вже значно відірваний в часі від цієї культури.

3. Неолітичні пам'ятки поблизу міста Славути в Малому Поліссі та деякі загальні зауваження

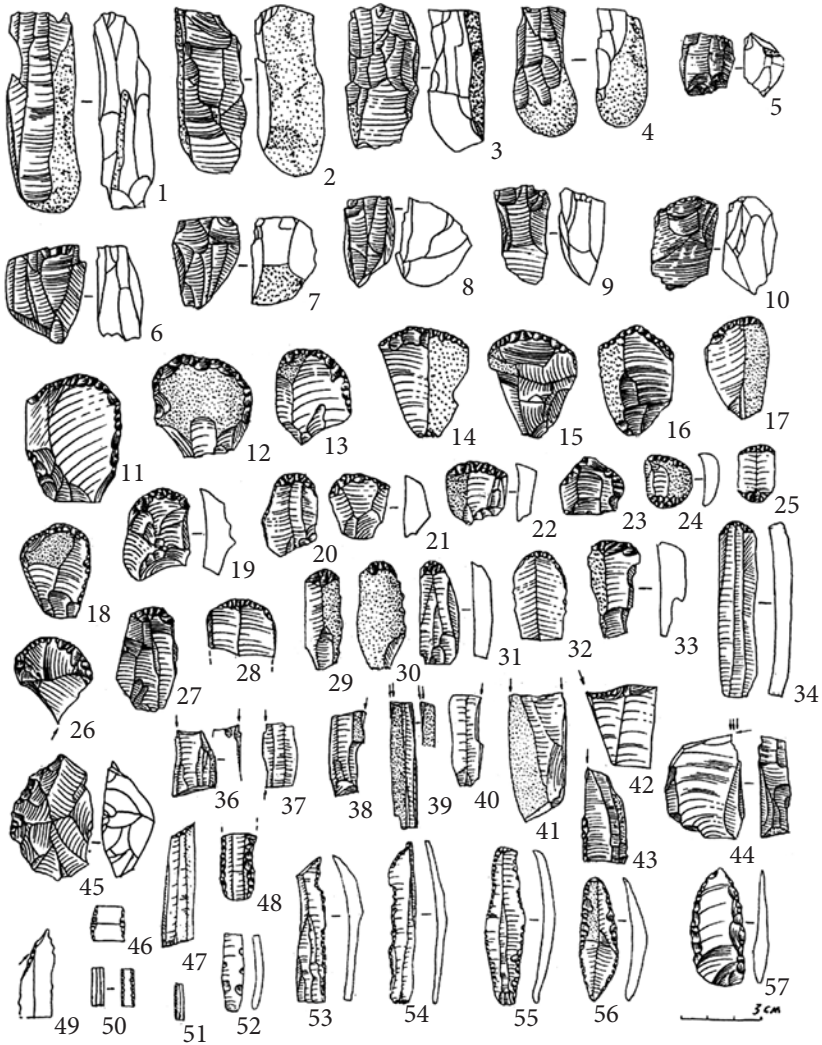

Рис. 3.4. Славути 9. Нуклеуси (1-10) і знаряддя праці (11-56).

Привертає увагу той факт, що при значній кількості пластинчастих сколів в Славути 9, тільки 16 екземплярів мають сліди використання у вигляді вищербин, і є всього кілька пластин із слабким заповірюванням. Це явище, на наш погляд, не піддається поясненню.

Перетини пластин трапилися тільки в розкопі № 2. За розмірами вони не відрізняються від звичайних трапецій.

Знаряддя з вторинною обробкою. Скребки кількісно переважають над різцями (27 скребків і 11 різців). Серед скребків набагато більше знарядь на відщепках, ніж кінцевих на пластинах (рис. 3.4: 11–34). Скребки на відщепках різних розмірів: і досить великі, і малі, а серед скребків на пластинах є один подвійний (рис. 5: 25). Один скребок нуклеоподібний, високий (рис. 3.4: 35). Тут можна вказати, що подібні скребки зрідка трапляються на стоянках волинської неолітичної культури – Новосілки на р. Стир (Охріменко, 2001: 26, рис. 16: 22).

Різців 11 екземплярів. Майже всі вони кутові, на зламі пластин (рис. 3.4: 36–41, 43), один атиповий боковий (рис. 3.4: 42) і один на грубом відщепі (рис. 3.4: 44). Виявлено 8 різцевих сколів.

Неолітичні комплекси, де майже всі різці кутові, нам невідомі. Д. Я. Телегін пише, що на неолітичних пам'ятках Волині переважають кутові різці (Телегін, 1968: 145), проте на стоянках волинської неолітичної культури (Новосілки, Оболонь), за даними Г. В. Охріменка, більше бокових типів (Охріменко, 2001: 46). Але з рисунків, наведених Г. В. Охріменком в цій праці, іноді важко зрозуміти, з якими типами різців ми маємо справу. В колекції Славути 9 є один скребок-різець (рис. 3.4: 26).

Макролітичні вироби Славути 9 представлені 6 примітивними невеликими сокирами (рис. 3.5: 1–6). Вони виготовлені або нуклеусовою технікою (рис. 3.5: 1, 3, 6), або траншеподібні (рис. 3.5: 4, 5, 2(?)). Деякі сокири мають поперечний скол підправки по лезу. Останні Д. Я. Телегін називає різачками. На одній траншеподібній сокирі збоку видно сліди ударів – свідчен-

ня того, що це знаряддя намагались потоншити, але спроба була невдалою (рис. 3.5: 4).

Подібні сокири відомі в свідерській культурі і в кудлаєвській ранньомезолітичній (Залізник, 1991: 18, рис. 3: 12–17 та ін.). Л. Л. Залізник знайшов невелику кількість подібних сокир на стоянках Протереб, Смоляніково (торфовище Корма), Непирець, Сенчиці 5А (Залізник, 1991: 32, рис. 10: 111, рис. 12: 62–63, рис. 13: 66). Ці стоянки він відносить до рудоострівського варіанту янїславицької культури. Д. Я. Телегін зазначає, що примітивні крем'яні сокири в неоліті поширені переважно на Волині і в долині Сіверського Дінця (Телегін, 1968: 134). На Волині вони зафіксовані в Мостві (Левицький, 1952: 70–77), в гирлі Гнило'яті (Неприна, 1970: 108, рис. 10). Знайдені вони на стоянках волинської неолітичної культури: стоянка Коник – 2 екз., Новосілки – 2 екз., Оболонь – 8 екз., Виживка – 52 екз. (Охріменко, 2001: 44, табл. 2). Подібні сокири відомі і на пізньонеолітичній стоянці в гирлі р. Злобич на Житомирщині. Потрібно відмітити, що з цією стоянкою виходять якісь негаразди. В. Г. Охріменко чомусь пише, що на ній є неолітична кераміка «ранішого і пізнішого вигляду» (Охріменко, 2001: 48). Проте кераміки «ранішого вигляду» тут насправді немає. На цій стоянці було знайдено лише два фрагменти пізньонеолітичної кераміки з накольчастим орнаментом. Вони неопубліковані, тому що розпались на жорстку, оскільки посуд був виготовлений із жирної глини з дуже малою домішкою піску.

Тепер Л. Л. Залізник вважає, що кремінний інвентар стоянки на р. Злобич належить до свідерської культури. В усякому разі він відносить до цієї культури житло з коридорним входом (сінями), яке дійсно аналогічне свідерському житлу стоянки Ридно IV (Залізник, 1989: 144, рис. 48). Але ж крім зольного піску, житло було частково заповнене голоценовим гумусним культурним шаром, щоправда, не було вказано в публікації про стоянку в гирлі Злобича. В відношенні жител Ридно IV і в гирлі Злобича маємо, отже, тільки конвергентне явище. Гирло Злобича не є свідерською стоянкою. Головним аргу-

ментом є факт, що культурний шар приурочений до голоценового ґрунту. Крім того, тут кількісно переважають одноплощинні нуклеуси. Якби це була свідерська стоянка, то приблизно на 90 знарядь, які тут знайдено, просто мусив би трапитись хоча б один свідерський наконечник, серединні і бокові різці на видовжених пластинах, однак такі вироби відсутні.

Набір знарядь цієї стоянки подібний до того, що походить з неподалік розташованої стоянки в гирлі Веснача, на якій автором був пройдений тільки великий шурф. Матеріали з гирла Веснача представлені без коментарів Г. В. Охріменком (Охріменко, 2001: 59, рис. 52). Ця стоянка цікава тим, що тут знайдені неолітичні знаряддя разом з уламками двох трипільських посудин. Одна з них виготовлена з такої самої жирної глини, як пізньонеолітична кераміка з гирла Злобича. Виявлені і два нуклеуси енеолітичного вигляду із явно імпортного кременю. Тепер автор цієї статті схильний до думки, що неолітична стоянка на гирлі Злобича належить до часу існування Трипілья. Важливо тут відмітити, що будь-які мікроліти в пізньому неоліті цієї стоянки вже повністю відсутні.

Але повернемося до Славути 9. Пластин і пластинок із справжньою ретушшю тут лише 5 екз. (рис. 3.4: 50, 52–55). Незвично виглядає пластинка, на вентральному боці якої є негативи сколів лусочок (рис. 3.4: 51), що надає цьому виробу схожість до кукрекських вкладнів. Але, зважаючи на пропорції пластинки і на те, що вона виготовлена з допомогою простого зламу одного кінця, цей предмет ніякого відношення до кукрекських вкладнів не має, а специфічні сколи виникли при використанні пластинки як ножа по твердому матеріалу. На подібні псевдокукрекські вироби звертає увагу Д. Я. Телегін.

Серед інших специфічних знарядь потрібно виділити косе вістря (рис. 3.4: 48), трапецію (рис. 3.4: 46), мікропластинку з притупленим краєм, мікропластинку з напівкругою ретушшю з вентрального боку (рис. 3.4: 47). Є ще вістря стріли розвинутого типу (рис. 3.4: 56). На особливу увагу заслуговує яніславичьке вістря без ретушованої основи (рис. 3.4: 45), яке і може

свідчити, що неолітичний комплекс виник на основі яніславицької культури. Проте цей комплекс значно віддалений в часі від цієї пізньомезолітичної культури і зв'язок з нею майже неможливо простежити.

Кераміка. Зібрано 26 уламків кераміки. Цього, на наш погляд, достатньо для деяких висновків. Кераміка відносно тонкостінна. Товщина стінок 5–7 мм. Колір її ззовні жовтуватий, сірий, буруватий, іноді майже червоний. В глині є більша чи менша домішка трави. Тільки у двох випадках, крім зовсім малої домішки трави, видно значну домішку піску (рис. 3.5: 10–19). Ці два останні фрагменти не можна вважати більш пізніми, адже на них такий самий орнамент, що й на інших фрагментах (рис. 3.5: 11, 13, 14). В тісті видно зерна білуватого польового шпату-ортоклазу, які нагадують товчену черепашку. Випал кераміки добрий або недостатній. Форми горщиків не реконструюються. Тільки в одному випадку маємо уламок вінець горщика діаметром (за вінцями) 22 см. Цей горщик був звужений в напрямі до горла, а вінця ледь відхилені (рис. 3.5: 7). Посуд мав гостре дно (рис. 3.5: 17). В одному випадку денце ніби переходить в шип (рис. 3.5: 18). Як відомо, шиподонний посуд більш ранній від просто гостродонного. Орнаментальні прийоми: відтиски дво-, три- і чотириzubого гребінця, прогладжені і прокреслені прями лінії, наколи похило поставленою паличкою (рис. 3.5: 7–19). На деяких посудинах орнамент, мабуть, займав усю поверхню частину (рис. 3.5: 17). Але наявність черепків без орнаменту свідчить, що часто декор наносився зонально.

Орнамент, виконаний відтисками гребінця, широко відомий в межах дніпро-донецької культурно-історичної спільності. Встановлено, що це більш ранній спосіб орнаментування посуду. Свідченням цього є, наприклад, стратиграфічні спостереження на стоянці Устя Осколу 2 (Телегин, 1960: 176–187). Те, що кераміка, орнаментована гребінцем, належить до найдавнішої, підтверджено стратиграфічними спостереженнями на Лисогубівському поселенні на р. Сейм (Непріна, 1984:

116–118). Є і інші приклади. У Західній Волині на ряді стоянок Г. В. Охріменком виявлено фрагменти посуду з гребінцевим орнаментом, але він тут поєднується з накольчастим декором.

Орнаментальні гребінцеві композиції в Славути 9 були інколи досить складними (рис. 3.5: 10, 15, 18). Накольчастий орнамент (рис. 3.5: 13–14, 16–17, 19), має найближчі аналогії на доволі територіально віддаленій пам'ятці Нобель на Прип'яті, яку виявив Р. Грибович (Охріменко, 2001: 100, рис. 110: 1–5]. Ще одним видом орнаменту на кераміці досліджуваної пам'ятки є прогладжені та прокреслені лінії (рис. 3.5: 12, 16).

Ми не беремось шукати повну аналогію керамічного комплексу Славути 9. Зрозуміло тільки, що кераміка, як і креміль, не належать до найранішого етапу розвитку поліського неоліту. Попередньо неоліт Славути 9 можна датувати початком середнього етапу, за періодизацією Д. Я. Телегіна. Формально стоянку можна віднести до волинської неолітичної культури. На нашу думку, для цієї культури поки що недостатньо окреслені ні територія поширення, ні особливості кераміки та й кремінного інвентарю.

Славути 9 відділена від основного масиву стоянок волинської культури лісовою Волинською височиною, проте на схід від неї до гирла Хомори протягується Мале Полісся. Неширока лісова смуга тягнеться і далі на схід, вже на території Житомирщини. Тут більш вірогідно знайти стоянки, подібні до Славути 9, але ця територія поки що зовсім не досліджена в археологічному плані.

Місцезнаходження Славути 6. Місцезнаходження показане на плані (рис. 3.1). Як і Славути 9, воно теж розташоване на рівній поверхні заплави Горині. Мікроморфологія поверхні заплави і планіграфія річки Утка вказують на можливість того, що в неолітичну добу стоянка була розміщена безпосередньо в гирлі р. Утки. Тепер вона віддалена від гирла цієї річки на 300 м. Схоже, що цей пункт взагалі не заливали повеневі води, оскільки знахідки тут не перевідкладені і частина неолітичних черепків з'єднується між собою.

3. Неолітичні пам'ятки поблизу міста Славути в Малому Поліссі та деякі загальні зауваження

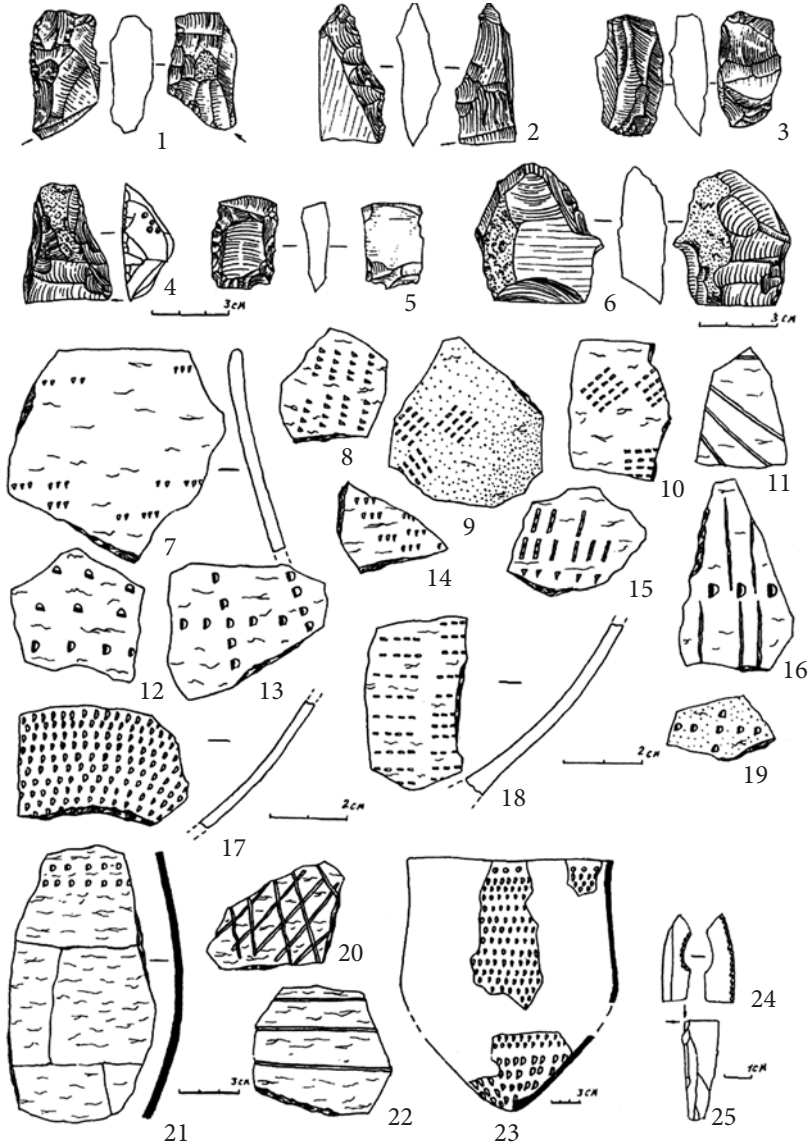

Рис. 3.5.

Славути 9. Сокири (1-6) і фрагменти кераміки (7-19).
Славути 6. Кераміка (20-23) і знаряддя праці (24, 25).

На місці знахідки уламків неолітичної кераміки в середині 70-х років ХХ століття був закладений невеликий розкоп площею 22 м², в якому в піску на гл. 0,25–0,3 м виявлено скупчення неолітичних знахідок. На жаль, із-за відсутності часу, це скупчення, як показують планіграфічні дані по розкопу, тоді не було повністю оконтурене, а тепер вже точно невідомо, де був розкоп, і повторні спроби знайти це місце ні до чого не привели. З розкопу отримано 67 фрагментів неолітичної кераміки. Всі вони містять в глині значну домішку трави, а в одному випадку ще й слюду-біотит. Виявлено кілька кремінних відщепів, 4 невеликих нуклеуси (3 втрачено), кутовий різець (рис. 3.5: 25), знаряддя, яке формально можна назвати скобелем (рис. 3.5: 24). Не виключено, що це заготовка для отримання яніславицького вістря.

Більшість уламків кераміки походять від одного горщика, який реконструюється (рис. 3.5: 23). Він має діаметр в'їнець приблизно 26 см. Зображення цього горщика наводить і Г. В. Охріменко (Охріменко, 2001: 105, рис. 118; 106, рис. 119). Ця посудина зовні має жовтуватий колір, а всередині майже чорний, траву в глині (якої, проте, менше, ніж в глині інших посудин), яка не так помітна, бо стінки старанно заглажені. Всередині, особливо ближче до дна, помітні гребінцеві розчеси. Стінки більш тонкі, ніж в інших посудин. На внутрішній поверхні збереглися сліди червоної вохри – свідчення того, що горщик використовувався з ритуальними цілями. Вся поверхня покрита накольчастим орнаментом, виконаним похило поставленою паличкою. Наколи поблизу денця більш крупні, і тут між групами наколів видно неширокі розриви. Під вінцями – ненаскрізні проколи. Старанність виготовлення цієї посудини, той факт, що вся вона була покрита ямками-наколами, для чого потрібне неабияке старання, залишки вохри вказують на те, що горщик був спеціально виготовлений для ритуального обряду.

У Славуті 6 знайдено уламок гострого дна іншого горщика з накольчастим орнаментом, який аналогічний до попе-

реднього випадку. Слід виділити великий шматок горщика, склеєний з менших уламків (рис. 3.5: 21). Орнамент, як бачимо, нанесений зонально. Форма посудини дещо інша від форми горщика-«верші», бо маємо плавний перехід від верхньої половини посудини до нижньої. Звичний для неоліту сітчастий орнамент з прогладжених ліній (рис. 3.5: 20). Паралельні прогладжені лінії на середній частині горщика видно на іншому фрагменті (рис. 3.5: 22). Ці лінії субпаралельні волокнам трави в глині, а тому паралельні до краю вінець.

Загалом, фрагменти походять від 3–4 посудин. За часом Славута 6 близька до Славути 9. Відсутність гребінцевого орнаменту можна пояснити малочисельністю горщиків в Славути 6.

Про неолітизацію на Поліссі. Г. В. Охріменко пише, що на Західному Поліссі існував докерамічний неоліт (Охріменко, 2001: 12). Як приклад, він наводить пам'ятку Вижівка і зазначає, що частина знахідок із стоянки Балаховичі подібна до знахідки з Вижівки (Охріменко, 2001: 48), що насправді відповідає дійсності. До типу «Вижівка» він також відносить стоянку в гирлі Злобича (про неї йшлося вище). У Вижівці кераміки не виявлено, зате знайдено величезну кількість примітивних сокир – 52 екз. Це може свідчити про те, що маємо справу з майстернею свідерського або мезолітичного чи неолітичного часу. Тут знайдено один свідерський наконечник стріли і типовий для цієї культури принаймні один серединний різець на пластині (Охріменко, 2001: 66, рис. 59: 35, 36). 33 трапеції, зокрема й високі, належать, скоріше за все, до яніславицької культури. Отже, маємо пам'ятку зі змішаним культурним шаром.

Свідерський домішок має і неолітична стоянка Балаховичі – серія серединних різців на пластинах (Охріменко, 2001: 69, рис. 62: 18–24). Цю стоянку свого часу відвідав Д. Ю. Нужний (усне повідомлення). Він підтвердив думку автора про значну негомогенність знайдених тут кремінних виробів. Отже, виділяти неолітичні стоянки типу Вижівка недопустимо. Недопустимо виділяти на Поліссі докерамічну фазу неоліту. По-перше,

для цього немає жодних підстав, а по-друге, природні умови тут далеко не такі, як, наприклад, на Близькому Сході чи навіть у Приазов'ї, де в докерамічну фазу вже, можливо, були доместифіковані деякі тварини (Даниленко, 1986: 17–29). На Поліссі в деяких випадках скоріше можна говорити про керамічний мезоліт, бо поява кераміки ще не означає, що населення вже займалось відтворювальними формами господарства. І недарма польські археологи відносять німанську неолітичну культуру до так званого паранеоліту, оскільки на території Польщі відсутні свідчення, що населення німанської культури було знайоме з відтворювальним господарством (Pradzieje..., 1989: 302–319).

Г. В. Охріменко отримав цінні результати, виявивши на деяких фрагментах кераміки волинської культури відбитки зернівок культурних рослин, які визначила Г. О. Пашкевич (Охріменко, 2001: 88, табл. 6). Він вважає, що якісь примітивні форми землеробства з'явилися на Поліссі під впливом людності сусідньої КЛСК, навіть раннього етапу розвитку цієї культури. Проте його твердження, що в Мостві нібито було знайдено фрагменти, що належать до старшої культури лінійно-стрічкової кераміки, викликає сумніви, бо ранній хронологічний пласт Мостви В. М. Даниленко відносить до розвинутого неоліту – до п'ятої фази розвитку (Даниленко, 1969: 32–33, рис. 5).

На Західній Волині взагалі відсутні свідчення про просування носіїв КЛСК на Полісся чи принаймні якісь імпорти. У Фасовій на Житомирщині автором був знайдений один черепок молодшої фази розвитку КЛСК без будь-якого археологічного супроводження. Немає сумніву, що насправді в цьому пункті якесь археологічне супроводження має бути і його можна виявити принаймні шурфами. Незрозумілим є те, що лінійно-стрічкова кераміка нібито знайдена на Кормі (Охріменко, 2001: 11, рис. 126: 2, 4). Можна ще згадати миску з гирла Гнилоп'яті – це явний імпорт.

Загалом потрібно сказати, що це і добре, що людність КЛСК практично не проникла на українське Полісся. В іншому випадку могло б статися те, що сталось на території Польщі (див. нижче). А щодо часу появи примітивного землеробства на Західноволинському Поліссі, то це питання, на нашу думку, потребує додаткового вивчення.

На Житомирському Поліссі на розвиток неоліту, можливо, мала вплив трипільська культура. Невеликий трипільський комплекс кераміки виявлено поблизу с. Ісаківка Володарськ-Волинського району. Тут звертає на себе увагу кухонна посуда з діаметром вінець не менше 35–40 см. Її форма та орнамент мають аналогії в кухонній кераміці поселення Шкарівка в межиріччі Південного Бугу і Дніпра, яке належить до розвинутого етапу трипільської культури (Цвек, 1980: 176, рис. 5). Подібний посуд знайдений і в гирлі Веснача (див. вище). Ці два пункти прямо свідчать про проникнення трипільців на Житомирське Полісся вже на розвинутому етапі трипільської культури. До трипільського часу належить верхній хронологічний горизонт Мостви (Неприна, 1970: 111). Кратероподібна трипільська посуда знайдена на стоянці Корма 1 (Залізник, Балакін, Охріменко, 1987: 70, рис. 5). Але як саме впливала трипільська культура на розвиток неоліту, на наш погляд, невідомо.

Крім волинської неолітичної культури Г. В. Охріменко в долині Прип'яті виділяє і стоянки німанської культури (Охріменко, 2003: 206–219), з чим можна погодитись, бо кераміка цієї культури тут, в долині Прип'яті, як і кераміка з території Литви і Польщі відрізняється від кераміки волинської культури (Pradziej... 1989: 305, tabl. LXXIII та інші).

Незважаючи на значне розповсюдження пам'яток КЛСК на польському Низі між Віслою і Одрою (Kozłowski, Kozłowski, 1977: 267, тара 19), тобто по сусідству з територією розповсюдження пам'яток німанської неолітичної культури, ніякого впливу КЛСК на цю останню культуру не прослідковується. Більше того, уявляється, що КЛСК в межиріччі Вісли і Одри, де багато пам'яток яніславицької культури, призвела до

значного занепаду цієї культури, яка, на відміну від території України, майже не має свого неолітичного продовження. Адже про стоянки культури гжебиково-долькової кераміки, яка виникла, напевно, на яніславицькій мезолітичній основі, в польській літературі майже не згадується, скільки їх надто мало, і вони дуже бідні знахідками.

Про походження неолітичної кераміки. Відомо, що на Близькому і Середньому Сході найбільш ранній посуд був виготовлений з каменю. Ось тільки деякі неолітичні (протонеолітичні) поселення: Мергар в Белуджистані (Массон, 1989: 179–180), Гандж-Дере в Ірані, Джармо в Іраці, шар VA Рас-Шамри в Сирії, Іерихон в Палестині. Хірокітія на Кіпрі (Меллаарт, 1982: 31, 41, 42, 47 і інші). Але в північніших районах Євразії керамічний посуд має інше підґрунтя. Перший керамічний посуд тут був шиподонним, – печера Джебел в Туркменії (Окладников, 1956: 11–219), ранні етапи буго-дністровської культури (Даниленко, 1969: 182), культура Ертебелле. В. М. Даниленко писав, що прототипом такої кераміки був плетений з лози кошик, обмащений глиною (Даниленко, 1974: 130), нижні кінці лозин якого були зв'язані і обрізані, в результаті чого утворювався шип. На наш погляд, можна говорити не просто про кошик, а саме про рибальську вершу, плетену з лози, адже у всіх вище згаданих неолітичних культурах добре було відоме рибальство, в тому числі і в Джебелі.

Можна вважати, що рання кераміка на значній частині дніпро-донецької культурно-історичної спільності з'явилася незалежно від будь-яких археологічних культур. Проте це лише суб'єктивна думка автора.

ЛІТЕРАТУРА

1. Даниленко В. Н. Неолит Украины: главы древней истории Юго-Восточной Европы. Киев, 1969. 258 с.
2. Даниленко В. Н. Энеолит Украины. Этнографическое исследование. Киев, 1974. 174 с.
3. Даниленко В. М. Кам'яна могила. Київ, 1986. 151 с.

4. Залізник Л. Л., Балакін С. О., Охріменко Г. В. Неолітичні поселення Корма I та Крушники на Житомирщині. *Археологія*. 1987. Вип. 58. С. 67–73.
5. Залізник Л. Л. Охотники на северного оленя Украинского Полесья эпохи финального палеолита. Київ, 1989. 173 с.
6. Залізник Л. Л. Население Полесья в мезолите. Київ, 1991. 157 с.
7. Левицький І. Ф. Дослідження стоянки на торфовищі Моства в 1948 році. *Археологічні пам'ятки УРСР*. 1952. Т. IV. С. 70–77.
8. Массон В. М. Первые цивилизации. Ленинград, 1989. 275 с.
9. Меллаарт Дж. Древнейшие цивилизации Ближнего Востока. Москва, 1982. 148 с.
10. Неприна В. І. Неолітичне поселення в гирлі р. Гнилоп'яті. *Археологія*. 1970. Вип. XXIV. С. 100–111.
11. Неприна В. И. Лисогубовское поселение раннего и развитого неолита в лесной полосе Левобережной Украины. *Материалы каменного века на территории Украины*. Киев, 1984. С. 107–123.
12. Окладников А. П. Пещера Джебел – памятник древней культуры прикаспийских времен Туркмении. *Труды ЮТАКЭ*. Ашхабад, 1956 Т. VII. С. 11–219.
13. Охріменко Г. В. Волинська неолітична культура. Луцьк, 2001. 145 с.
14. Охріменко Г. В. Пам'ятки німанської культури на правобережному Поприп'ятті. *Кам'яна доба України*. Київ, 2003. С. 206–219.
15. Пясецький В. К. Мезолітичні стоянки торфовища Корма. *Археологія*. 1979. № 32. С. 46–60.
16. Пясецький В. К., Залізник Л. Л. Неолітичне поселення в гирлі р. Злобич на Житомирщині. *Археологія*. 1980. № 34. С. 75–82.
17. Свешніков І. К., Нікольченко Ю. М. Довідник з археології України. Ровенська область. Київ, 1982. 113 с.
18. Телегін Д. Я. Раскопки неолитических стоянок в устье Оскола. *Материалы и исследования по археологии СССР*. 1960. № 79. С. 176–187.
19. Телегін Д. Я. Дніпро-донецька культура. Київ, 1968. 254 с.
20. Телегін Д. Я., Титова Е. Н. Поселения днепро-донецкой этнокультурной общности эпохи неолита. Киев, 1998. 142 с.
21. Цвек Е. В. Трипольские поселения Буго-Днепровского междуречья. *Первобытная археология – поиски и находки*. Киев, 1980. С. 163–185.
22. Kozłowski J. K., Kozłowski S. K. Epoka kamienia na ziemiach polskich. Warszawa, 1977.
23. Pradzieje ziem polskich. Od paleolitu do środkowego okresu lateńskiego. Warszawa–Lodz, 1989. Т. 1–2. S. 302–319.

4

*Посудина ВЛК з розписом.
Зимно. Розкопки М. Пелещишина,
реставрація О. Романчука.*

Особливості кераміки Волино-люблінської культури Західної Волині

Григорій Охріменко
Наталія Склярєнко
Уляна Джаман

З 4700–4500 рр. до н. е. на лесових землях Волині з'явилися нащадки вихідців з Подунав'я (земель сучасної Чехії, Словаччини, Угорщини) – носії маліцької (МК) (іл. 63), а пізніше волино-люблінської культури (ВЛК). Час їхнього перебування в басейнах Стиру, Горині, Західного Бугу тривав понад тисячу років. Поселень та поховань ВЛК у басейні Стиру і його лівобічного доплаву Черногузки відомо чимало: Голишів (розкопки Яна Фітцке, М. Пелещишина, Г. Охріменка, О. Позіховського (іл. 67)), Малі Дорогостаї, Ярославичі (В. Конопля), Полонка, Гірка Полонка, Коршівець, Коршів (розвідки В. Коноплі, Г. Охріменка, С. Ревуцького), Новостав та інші. Найбільш близькими в радіусі 15 км від Луцька є такі поселення ВЛК, як Луцьк-Гнідава, Луцьк-Луг (ур. Красне), Полонка, Голишів, Коршівець, Гірка Полонка – ур. Низ, Гірка Полонка II, Цеперів, Городок-Пасовище, Коршів (біля церкви), Коршів-Липовець, поблизу ферм с. Баїв (іл. 68). Безперечно, не всі вони є синхронними. На сьогодні на Західній Волині відомо більше 20 пам'яток ВЛК, матеріалів накопичено теж чимало. Це дає можливість докладніше вивчати прояви її матеріальної культури, зокрема однієї з найбільш діагностичних категорій – кераміки.

Пам'ятки ВЛК (раннього мідного віку) Волині – справді досить загадкове етнокультурне явище. У дослідженнях трапляються різні назви цього поняття: любельсько-волинська культура мальованої кераміки (за термінологією польських археологів) або лендельська (зимненського етапу – за В. Коноплею (Археология Прикарпаття, 1990: 4–17)), Лендель-Полгарська культурно-історична спільність, Зимне-Злота (за Ю. Захаруком (Захарук, 1971: 214–216)) чи Гоща-Вербковиця

(за М. Пелецишиним (Пелецишин, 1974: 4–17)). Різної у термінології певною мірою відображає недостатню вивченість такого етнокультурного явища давньої історії Волині, яким була волино-люблінська культура. Кожен з дослідників, що її вивчали (Юрій Захарук, Микола Пелецишин, Ігор Свешніков, Віталій Конопля, Олександр Позіховський, Анна Закостельна, Ян Гурба, Славомір Кадров та інші) вкладають в них своє розуміння і зміст.

Складність та феномен цього культурно-історичного явища пояснюється багатьма причинами:

- 1 різні культури наддунайського походження, що виникали на теренах сучасних Угорщини, Словаччини, Чехії та сусідніх з ними територій, подібно культурі лінійно-стрічкової кераміки, мігрували по Європі в різних напрямках;
- 2 всі ці різновекторні переміщення супроводжувалися етнічними контактами і змішуваннями аборигенного та автохтонного населення, в результаті чого кожна з груп одержувала власний етнографічний вигляд, дещо відмінний від початкового та інших споріднених;
- 3 всі ці процеси відбувалися порівняно довгий час, на різних, часто досить віддалених одна від одної територіях, і тому чітко визначити їх культурну належність, походження, хронологічні межі часто є досить складно. На теренах західної України, напевно, треба виділити три регіони, де розвивалося прийшло наддунайське населення: Закарпатський, Придністровський, Західноволинський. Тому навіть в межах Західної Волині бачимо досить відмінні комплекси кераміки з різноманітними рисами: мальованою поверхнею (в червоний або білий колір), оригінальною орнаментатією. Взяти хоча б поселення Луцьк-Красне, Голишів, де наявний скромний декор або майже повна його відсутність. У матеріалах з Баєва, теж близько Луцька (до-

сліджено 500 м² площі), виявлено близько 2000 фрагментів кераміки;

4

незадовільний стан вивченості ранньонеолітичних матеріалів Волині пояснюється, крім того, неповною публікацією раніше відкритих комплексів або взагалі незадовільним станом джерельної бази;

5

причини ще, можливо, криються в дещо схематичних підходах до історії заселення волинських земель та шляхів міграцій. Досить спрощена картина залюднення Волині є така: з басейну Дунаю на Краківщину, Сандомирщину доходять нові культурні впливи, які поступово приводять до формування маліцької культури. На основі останньої на теренах Малопольщі та Волині розвивається волино-люблінська культура. Проте рух енеолітичних груп лендель-полгарської традиції міг відбуватись і прямо на схід в Потиссі через Карпатські перевали, від Краківщини в напрямку Пшемисля і далі на схід – до Подністров'я, потім на північ у бік Волині. Цей напрямок супроводжувався взаємодією мігрантів з трипільським населенням басейну Дністра. Як наслідок – могли бути етнічно змішані громади, що зберігали притаманний їм посуд та інші етнографічні ознаки. Можливо, саме цей етап співжиття демонструє унікальна пам'ятка Острог-Земан, детально досліджена О. Позіховським та В. Самолюком, яка, на думку А.Закостельної, не належить до волино-люблінської культури.

Щоб з'ясувати особливості кераміки ВЛК звернемося до витоків цього явища. Для обґрунтування поняття лендельська культура або коло лендельських культур варто згадати, що перші знахідки цього типу походять з Угорщини (Ленд'ел біля Канотвару), а склалося це коло з таких груп та культур, як:

- 1) група Лужянки;
- 2) група Aszod;

- 3) група Zengovarkony (трансдунайська);
- 4) культура словацько-моравської мальованої кераміки (звана раніше моравської розписної кераміки);
- 5) група самбожецько-опатовська, група Сводін;
- 6) культура маліцька, яка належить до полгарського кола.

Питання історії складання культур ранньонеолітичних племен середнього Подунав'я, Південної Польщі (Західної Волині теж) є досить складними до роз'язання на сьогодні. Тут мала місце, очевидно, «багатокомпонентність» у формуванні їх субстрату з переважанням у різні періоди інших впливів (Zakościelna, 1996: 201–209; Kozłowski S., Kozłowski J., 1977: 270–272). Коло лендельських культур виникло на основі залізовської групи (Словаччина, Угорщина) (Титов, Эрдели, 1980). У період розвитку горизонту I еволюціонують угорські групи лендельської культури та моравсько-словацька культура мальованої кераміки. Впливи на північ останньої призводять до утворення самбожецько-опатовської групи при участі полгарських елементів.

В період горизонту II помітним є розвиток груп в Моравії та Східній Словаччині. В часі горизонту III на цій території розвивається «молодша кераміка мальована на біло» (Kozłowski S., Kozłowski J., 1977: 270–272).

Кераміку лендельського кола культур на території Польщі дослідники ділять на три технічно-типологічні типи:

- Кухонний посуд, виконаний з жирної глини з домішкою дрібного піску та шамоту. Поверхня прогладжена, матова.
- Посуд мальований (або ангобований) чорного, червоного, брунатного кольорів, з домішкою. Поверхня як у першій групі.
- Посуд, прикрашений пунктирно-ямковим орнаментом. Він тонкостінний дуже делікатний та прогладжений, часто з блискучою поверхнею та незначною домішкою піску (20%). Декор наносився двозубим орнаментом, що характерне для кінця III – початку IV фази цієї культури.

У перших двох групах є s-подібні чарки, конусоподібні або профільовані миски, кубки біконусоподібні з лійчастою шийкою, кубки на порожній ніжці, мішкоподібні горщики та посудини з розширеним вінцем. Третя група подібна до форм посуду лінійно-ямкової культури. Але є в ній і багато мисок.

Перша група кераміки прикрашалася півкулястими та конусоподібними гудзиками, що знаходяться на вінцях або на черевці, в ній є рогоподібні вуха, проколені вертикально. Мальований посуд оздоблювався всередині або ззовні геометричними мотивами: меандром, спіраллю.

У третій групі орнаментика складається з вписаних одна в одну косих, горизонтальних смуг. Бувають вертикальні тонкі прокреслення (традиції словацько-моравської мальованої кераміки) (Kozłowski S., Kozłowski J., 1977: 273–277). Трапляються біконічні прясельця, схематичні людські фігурки.

Частина кераміки розмальовувалась в червоний або жовтий кольори, рідше в білий (сіруватий). Від полгарського кола було запозичено чорний колір. Часто бачимо пластичний орнамент у вигляді різних наліпів, гудзиків, вух. Рідко фіксується антропоморфний посуд (горизонт II) (Kozłowski S., Kozłowski J., 1977: 272).

Кераміка ВЛК вирізняється своєрідністю виготовлення. За спостереженнями Ю. Захарука, зроблена вона з відмуленої глини та піску (Захарук, 1971: 218). М.Пелещишин також відзначав високу майстерність виготовлення виробів, наявність у кераміці піску та шамоту, добрий випал на вогнищі, старанну пригладженість, брунатний колір (Пелещишин, 1974: 109).

Кераміку ВЛК ще називають біло-мальованою, хоча sporadично знаходять посудини розписані (ангобовані) коричневою та червоною фарбами. Світло-сірою барвою інколи покривалася вся посудина, але робився і декоративний розпис з геометричних фігур (трикутники, чотирикутники), рівних, вигнутих ліній. Щоправда, лише невелика частина посуду оздоблювався білою фарбою. Зокрема, в Голишеві, Коршеві II він має темну, темно-коричневу або темно-сіру барву. В той же

час у Підгайцях, Городку, Коршеві III виявлено фрагменти посуду, розмальованого ззовні світлим, напевне, крейдианим пігментом. З середини вони мають звичайно темніший колір.

Цікаво, що серед матеріалів, знайдених на п'ятнадцятикілометровій смузі побережжя Черногузки, наявний посуд, покритий червоно-бурою фарбою (наприклад, з Баєва). Традиція використання всіх цих кольорів і способи їх нанесення виводяться з наддунайських енеолітичних центрів ранньоземлеробських протоцивілізацій, таких таких, як лендельська, тиса-полгарська та інших. Стосовно пам'яток ВЛК на Волині, можливо, варто поставити питання про імовірність хронологічного поділу за звичаєм використання різних кольорів для розмальовування посуду – білого, червоного. Кераміка з подібним розписом виявлена в Побужжі – Зимне (розкопки Ю. Захарука, М. Пелещишина) (Пелещишин, 1974: 108), Грудеку над Бугом, поховання № 10, пункт 1с (Kokowski, Ściebiorowie, 1994: 17) та ін. Зібрані матеріали дають змогу сформуванню типологічних груп кераміки ВЛК Західної Волині.

Чаші. До найбільш уживаного посуду Ю. Захарук відносить кулясті чаші «з більш або менш вираженими вінцями», близькі до біконічних. Поверхні чаш з розписом, за його словами, «надзвичайно точно розбиті на однакові за розміром трикутники». Трикутники, суцільно вкриті білою фарбою, на окремих виробках чергуються із трикутниками, заштрихованими косими лініями або не замальовані фарбою (Захарук, 1071: 218).

Отже, на деяких чашах є розписний орнамент, нанесений білою фарбою. Ним покривалися посудини з зовнішнього та внутрішнього боку. Один з провідних мотивів – геометричний візерунок у вигляді трикутників, які стикуються кутами (Зимне) (рис. 4.5; іл. 33–34). Проте більшість чаш позбавлені розпису (рис. 4.1). У придонній частині орнамент міг виконуватися у вигляді кола з косими смужками. На внутрішньому боці шийки наносилися навскісні або вертикальні стрічки (Пелещишин, 1974: 109–110). Такий орнамент вирізняється

чітким композиційним розміщенням окремих деталей. Інколи використовувалася і червона фарба (посудина з Новомильська біля Здолбунова та виріб з Колоколина). Кілька мініатюрних посудинок з Баєва мають червоний суцільний розпис.

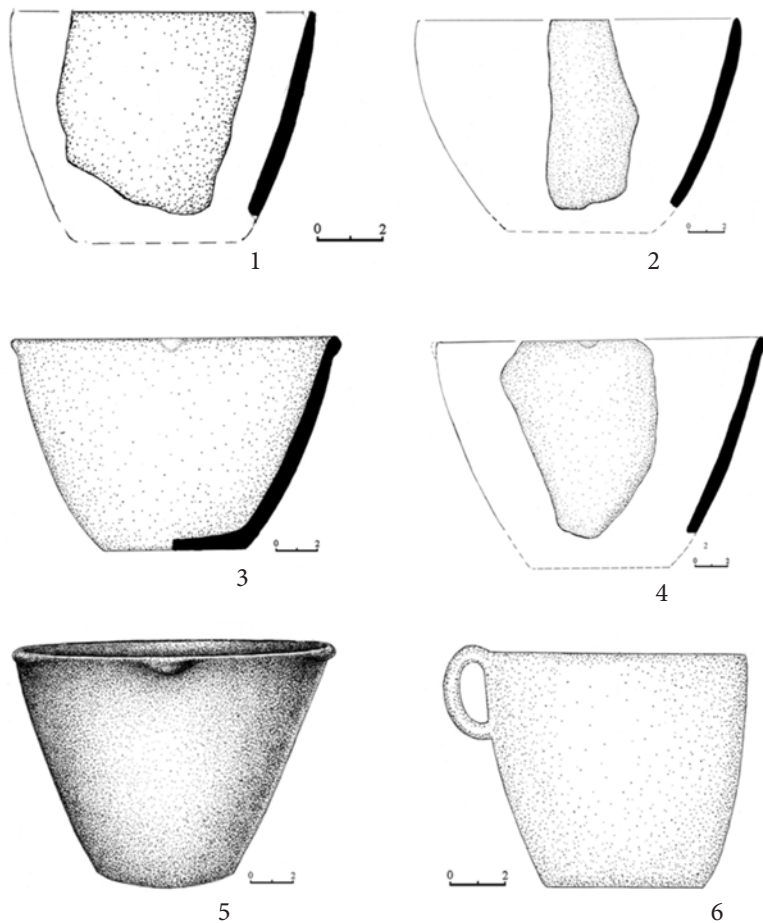

Рис. 4.1.

Чаші ВЛК: 1-4 – Баїв, 5 – Луцьк-Красне, 6 – Млинів.

Ще виготовлялися миски-чаші з вінцями, нахиленими до середини. До рідкісних виробів належать чаші на порожній ніжці (Зимне). Перша з них прикрашена світлим розписом і може бути віднесена до шедеврів керамічного мистецтва.

Миски. Миски ВЛК мають прями розхилені стінки. Краї деяких з них прикрашені чотирма або двома вертикальними або горизонтальними валиками-виступами (рис. 4.2; рис. 4.3).

При огляді матеріалів ВЛК з фондів Волинського краєзнавчого музею виявилось, що крім згаданих чаш, розпис мали і миски значних розмірів. Діаметр їх верху становить 28–30 см.

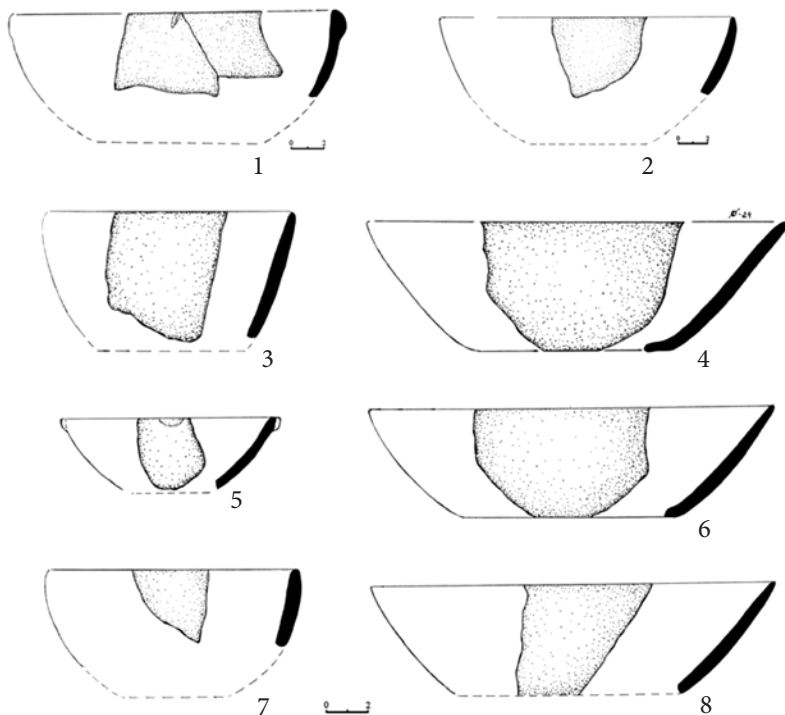

Рис. 4.2.
Миски ВЛК з Басєва (1–8).

Розпис на мисці трапився М.Пелещишину і на поселенні Голишів біля Луцька (пам'ятка розташована на останці лівого берега р.Чорногузки). Тут під час розкопок 1972 р. в одній із ям виявлено близько десятка мисок та амфор. На одній з конічних мисок був розпис білою фарбою у вигляді трикутників, косих стрічок. Там же виявлена чашка з заглиблено-крапковим орнаментом, ускладненим у паралельні косі лінії (рис. 4.3: 1). Посудину з дещо подібним декором знайдено також під час розкопок Д.Козака близько с. Городок Луцького району. Це біконічний виріб з легко розхиленими вінцями, чотирма конічними виступами в місці максимального розширення тулуба та орнаментом з горизонтальних рядів заглиблень в три та чотири ряди. Виріб (горщик), імовірно, ритуальний, до блиску лощений. Його можна віднести до унікальних. З внутрішнього боку вінця теж нанесено ряди ямок (рис. 4.7:3) (фонди ВКМ).

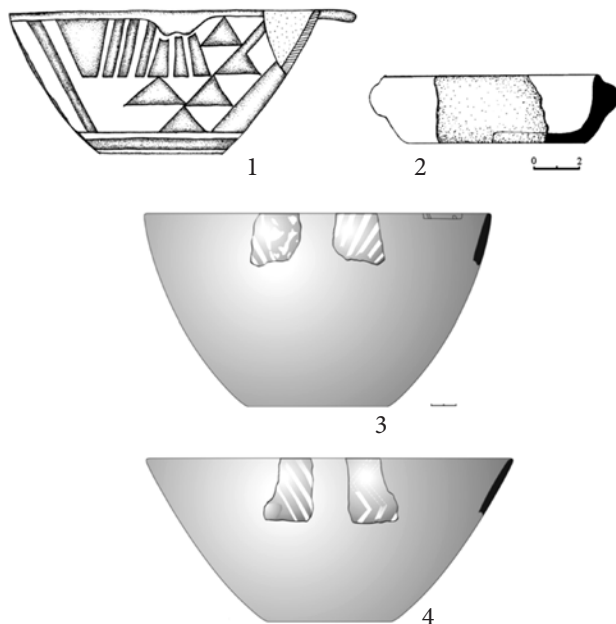

Рис. 4.3.
Миски ВЛК: 1-2 – Голишів, 3-4 – Зимно.

Кубки. Особливою своєрідністю відзначається оздоблення кубків ВЛК – невеликих або середніх розмірів підокруглих виробів, які ще нагадують кулясті форми лінійно-стрічкової кераміки. Деякі з них мають розписні деталі білою фарбою на коричневому або темному тлі у формі чотирикутних, ромбоподібних полів із навскісними рисками біля вінець (Любче, Польща). Вишукані зразки подібного орнаментування представлені виробами зі Злотої, Стжижова (Prahistoria, 1979: 193), а також з Голишева та Зимного (розкопки М.Пелещишина, реконструкція О. Позіховського) (Позіховський, 2006: 288; Позіховський, 2005: 210), проте на них розпис укладається в лінії, трикутники (рис. 4.4; рис. 4.5).

Заслужують на увагу чаші з роздуютою, півкулястою нижньою частиною, (які, на нашу думку, краще назвати кубками), вони тонкостінні, інколи на високому порожнистому піддоні, прикрашені білою вапняковою фарбою. Основу їх геометричного декору складають сполучені кути, трикутники, розміщені в шаховому порядку (рис. 4.4).

Рис. 4.4.

Кубки ВЛК із Зимно (1–5) (за О. Позіховським).

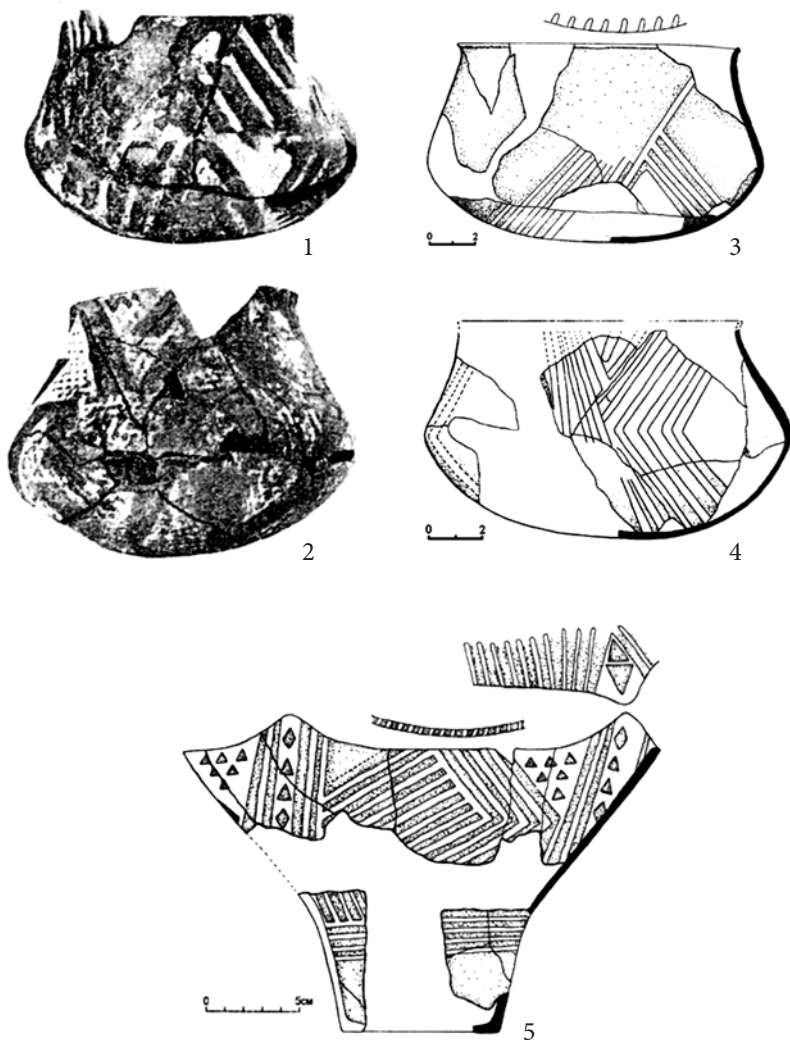

Рис. 4.5. Кубки ВЛК із Зимно (1-5) (за О. Позіховським).

Амфори. Іншим типом посуду ВЛК були амфори. Ці вироби невеличкі, кулястої або біконічної форми з двома вушками біля вінець. Деякі з них мають чотири, два ріжкоподібні виступи. До великих посудин належать амфори з двома ріжкоподібними вухами на найбільшому розширенні тулуба.

На волинській території виявлені амфори висотою до 0,6 м з біконічним туловом, звуженими горловинами та розхиленими вінцями, а також двома вухами (Зимне, Яловичі, Баїв) (Пелещишин, 1974: 109) (рис. 4.6: 1, 2). Іншим типом є невеликі амфори з «плавно заокругленим біконічним тулубом та двома вушками з краю вінець» (Баїв, Коршів, Амбуків, Кукезів) (Пелещишин, 1974: 109).

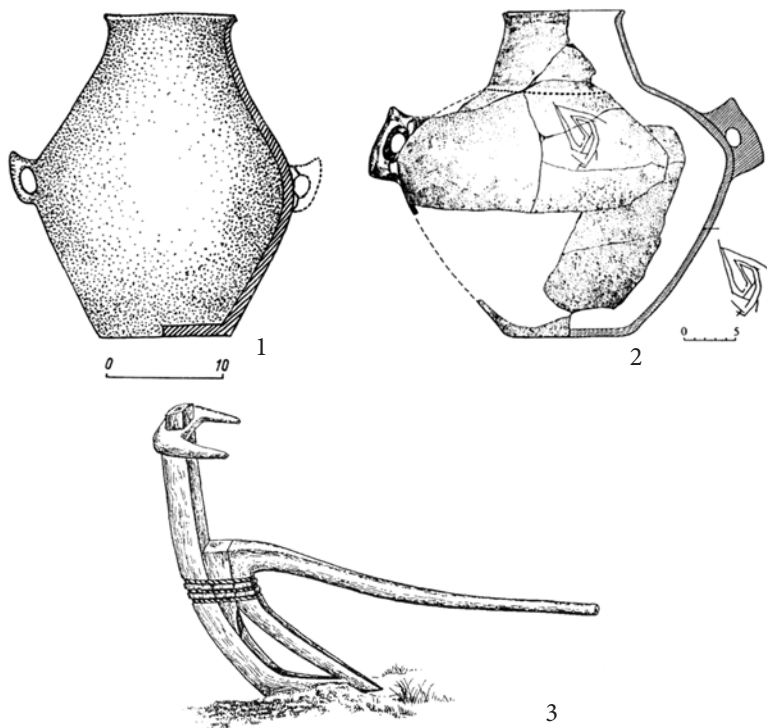

Рис. 4.6.

Амфори ВЛК: 1 – Яловичі, Рівненщина; 2 – Хрінники; 3 – реконструкція рисунка рала на амфорі (за Д. Козаком).

Горщики. Ще одним типом посуду ВЛК є горщики. Це вироби середніх розмірів, біконічної форми з ручками або без них. На території Волині цікаві посудини виявлені у Баєві, Городку та Голишеві (рис. 4.7).

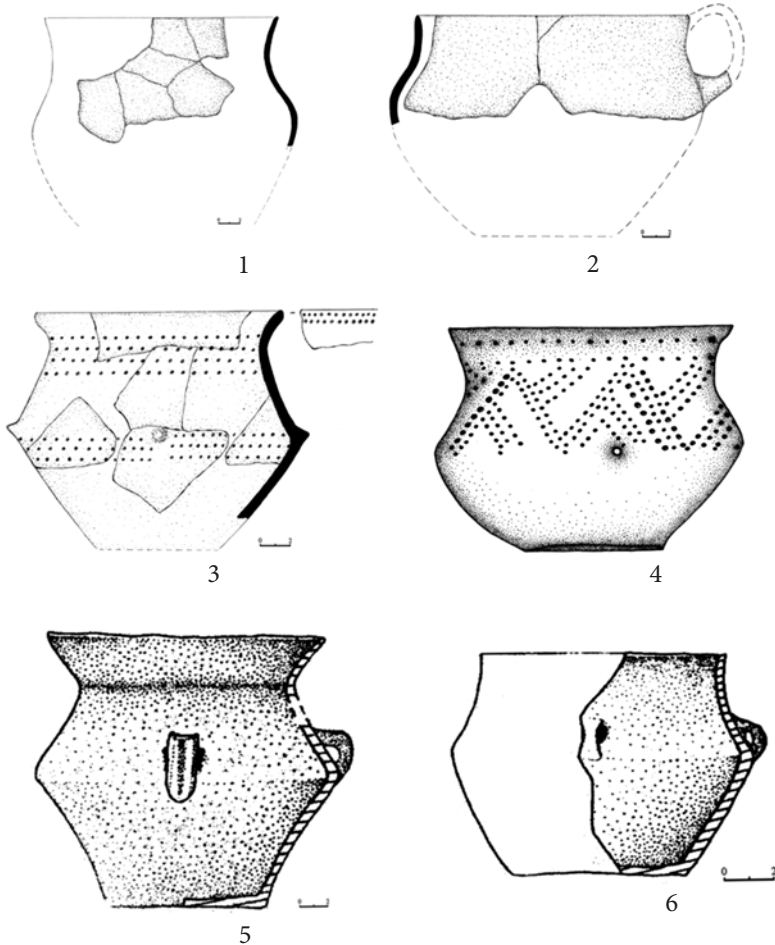

Рис. 4.7. Горщики ВЛК: 1, 2 – Баїв, 3 – Городок (знахідка Д.Козака), 4–6 – Голишів.

Найбільш важливою пам'яткою ВЛК цього регіону є Баїв-Острів (розкопки Г.Охріменка, 2008 р.), де виявлено 92% матеріалів волино-люблінської культури мальованої кераміки. Своєрідність поселення ВЛК Баїв-Острів полягає:

1) в його топографічному розміщенні – на острові, оточеному в давнину непрохідним болотом та руслом річки (ще 40–50 років тому сюди добиралися лише човнами);

2) у значних розмірах – приблизно 7–8 га;

3) у довгочасовості, зважаючи на значну кількість кераміки (на площі приблизно 500 м² зібрано 2000 фрагментів);

4) із знайдених тут майже 600 крем'яних виробів (знарядь та відходів) видно, що обробіток кременю проводився на місці, для чого використовувалися розташовані за кілька сот метрів родовища; найбільш частими знахідками серед знарядь є пластини та різці;

5) у вигідному місці розміщення – рідкісній захищеності, родючих землях, розташованих поряд на першій та другій надзаплавних терасах, де могли бути поля та ліси, що простежується зараз по значному шарові родючого ґрунту – до 0,6–0,7 м (гумус та підґрунтя). Корінний берег був, більш за все, у той час без лісу, що підтверджується слабкою гумусованістю і тепер.

Різноманітність форм кераміки з цього поселення свідчить про розквіт гончарства.

Кількість чаш: 41 у фрагментах і 1 ціла. Кольори: від світло-коричневого до темного. 3 фрагменти з ошершавленою поверхнею внаслідок домішки крупного піску та дрібно-товченого каменю. В одному із них є домішка шамоту. Одноколірні: чорні – 13; світло-коричневі – 10. Двоколірні – 9. Багатоколірні: всередині коричневі, а ззовні темні і навпаки – 10. Деякі з них мають по 4 виступи на краю вінець, а деякі по 2 виступи, вміщені поряд.

Кількість мисок: 45. Кольори: від світло-коричневого до темного. Миски одноколірні – 32, двоколірні – 5, триколірні – 8. Один фрагмент з ошершавленою поверхнею внаслідок домішки товченого каменю.

Кількість горщиків: 118. Колір: від світло-коричневого до темного. Горщики одноколірні – 76, двоколірні – 29, триколірні – 13.

Всього кераміки, виявленої на поселенні: чаші – 42, миски – 45, горщики – 118. Загальна кількість діагностичних (придатних для визначення форми) – 205. Кількість ручок різного виду – 34, серед них:

1) петлеподібні – 7 (розміри: макс. 6,7×3 см; мін. 3,9×2 см);
2) подібні, але підчотирикутної форми – 2 (розміри: макс. 3,2×2 см; мін. 2,6×3,2 см);

3) миски з ручками, прикріпленими до краю вінець – 5 (розміри: макс. 2,7×2,2 см; мін. 1,6×0,7 см);

4) широкі ручки півовальної форми – 4 (розміри: макс. 9,5×3,1 см; мін. 6,2×3,5 см);

5) широкі, підокруглого типу – 15 (розміри: макс. 3,4×1,4; 4,2×2,2×1,2 см; мін. 0,7×1,7; 1,3×0,9×0,6 – розміщений горизонтально). Одним екземпляром представлено тип підокруглої ручки, сплющеної з краю;

6) гудзикоподібні – 2 (розміри: макс. ширина – 1,4 см);

7) конусоподібні – 8; вони на 1,2 см виступають над стінками посудини; розміщені на максимальному вигині стінки;

8) дещо видовжені – 15; розміщені в місці максимального вигину посудини в горизонтальному положенні; 4 із них знаходяться у вертикальному положенні (розміри: макс. 3,6×3,5×1,2; мін. 0,9×2,2×1,2; 3,6×1,4×1,1 – видовжений, розміщений горизонтально, скраю сплющений).

У поховальних пам'ятках ВЛК знаходять різні типи кераміки цієї культури. У Грудеку над Бугом, стоянка 1с (поховання № 10) було шість посудин: висока амфора, миска, дві чаші та два кубки. Один з кубків був покритий розписом. Дві більші посудини знаходилися біля ніг, а менші ближче до голови.

В іншому похованні – Любче № 2 (за В.Команом) пункт 27, в похованні було аж 12 посудин – чотири більших і решта менші. Серед посуду – одна миска (або чаша-миска), дві чаші, дев'ять кубків пів кулястої форми з ледве розхиленими вінця-

ми; дві з них мають розпис із чотирикутників та навскісних ліній з внутрішнього боку.

У похованні № 2 із Любче, пункт 27, знаходилося три посудини: велика широка амфора, горщик з двома ручками та широко розхилена ваза. З Гарбатувки Колонії (пункт 7), за В. Команом, Г. Тарас, А. Закостельною, походять три посудини: висока струнка амфора, два горщики з ручками. З іншого поховання в Гарбатувка Колонія, за М. Поланською, теж пункт № 7, знайдено 10 посудин: три горщики з ручками, дві миски, три чаші, два кубки.

Серед керамічних виробів тут бачимо чаші з пелюсткоподібними виступами, низьку невеликих розмірів товстостінну мисочку, горщики з ручками та без них, вази, високий глечик без ручок, кубки.

У похованні № 7 зі Стжижова, пункт 26, за А. Закостельною, знаходилося чотири посудини: високий профільований кубок, теж високий горщик з ручками, ваза зі звуженою горловиною та розхиленими вінцями, малий кубочок із залишками розпису по вінцях. У похованні № 2 (пункт 10) із Стжижова, за Я. Гурбою, А. Закостельною, було відкрито п'ять посудин: два горщики, кухлик з s-подібним профілем, увігнутим дном та двома овальними виступами, два кубки різної величини (Охріменко, Скляренко, 2006: 121–143; Охріменко, 2001).

Наявні матеріали волино-люблінської кераміки на Волині та Волинському Поліссі демонструють її велику кількість форм при відносно скромних засобах декору. В різних місцях кераміка має певні регіональні особливості, зумовлені належністю до певного періоду, етнічного компоненту, різних іншопольованих впливів, проте загалом відзначалася подібністю на значній території її поширення від Вісли до Погориння. Вона характеризується досконалістю виготовлення. Без гончарного круга (хоча ймовірність його використання не виключена) майстри-гончарі досягали ідеально правильних пропорцій, бездоганної обробки поверхні шляхом вирівнювання, лощення до блиску (посуд з Острова), ангобування (Луцьк-Красне, Баїв та ін.). Домішка в тісто складалася здебільшого з дрібнотовченого шамоту, піску, рідко грудочок вохри.

ЛІТЕРАТУРА

1. Археология Прикарпаття Волини и Закарпаття (Энеолит, бронза и раннее железо). Київ, 1990. 188 с.
2. Археология Прикарпаття, Волини и Закарпаття (Каменный век). Київ, 1987. 132 с.
3. Захарук Ю. Пам'ятки культури пізньострічкової розписної кераміки. *Археологія Української РСР*. Т. 1. Київ: Наукова думка, 1971. С. 217–219.
4. Конопля В. М. Лендельська культура. *Археологія Прикарпаття, Волини и Закарпаття (энеолит, бронза и раннее железо)*. Київ: Наук. думка, 1990. С. 9–13.
5. Кучинко М., Охріменко Г. Археологічні пам'ятки Волині. Луцьк, 1995.
6. Охріменко В., Склярєнко Н., Охріменко Г. Духовна культура енеолітичного населення Волині. *Нариси культури давньої Волині*. Луцьк: Волинська обл. друкарня, 2006. С. 101–217.
7. Охріменко Г. Культура лінійно-стрічкової кераміки на Волині. Луцьк: Волинська обл. друкарня, 2001. 140 с.
8. Пелещин М. Племена мідного віку Прикарпаття і Західної Волині. *Стародавнє населення Прикарпаття і Волині*. Київ: Наукова думка, 1974. С. 104–112.
9. Позіховський О. Виробничий комплекс волино-люблінської культури в с. Зимне. *Нариси культури давньої Волині*. Луцьк: Волинська обл. друкарня, 2006. С.285–295.
10. Позіховський О. Поселення Лендель-Полгарської культурно-історичної спільноти біля с. Вільбівне на Волині. *Археологічна спадщина Яна Фітцке*. Луцьк: Волинська обл. друкарня, 2005. С. 206–215.
11. Титов В., Эрдели И. Археология Венгрии. Москва: Наука, 1980. 418 с.
12. Kokowski A., Ściebiorowie Y. Dziesiąty grób kultury Wołyńsko-Lubelskiej ceramiki malowanej ze stanowiska I c. w Grodku nad Bugiem, Woj. Zamojskie. *Sprawozdania z badań terenowych katedry archeologii UMCS w 1994 roku*. Lublin, 1994. S.14–19.
13. Kozłowski J., Kozłowski S. Epoka kamienia na ziemiach Polskich. Warszawa: PWN, 1977. S. 270–283.
14. Prähistoria ziem Polskich. Wrocław-Warszawa, 1979. T. II. 452 s.
15. Zakościelna A. Krzemieniarstwo kultury wołyńsko-lubelskiej ceramiki malowanej. Lublin, 1996. 266 s.

5

*Рівне-Степова.
Амфора малицької культури.
Фото Г. Охріменка.*

Енеолітичне поховання Рівне-Степова

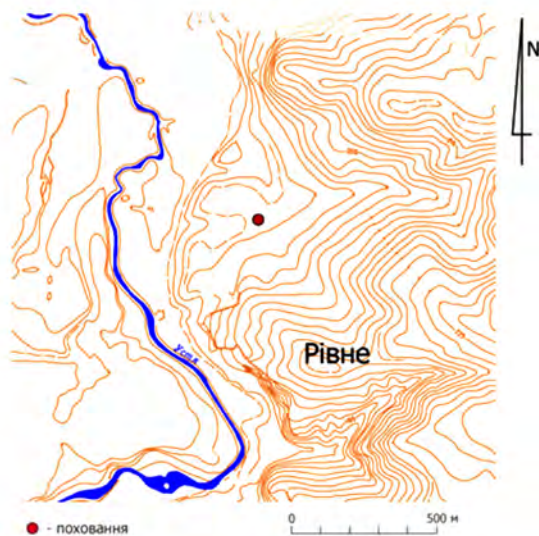
Валерій Самолюк

Під час земляних робіт у м. Рівне, вул. Степова, які проводив у себе на подвір'ї господар садиби Філінський Олександр Михайлович, було випадково відкрито енеолітичне поховання. При ритті траншеї під водопровідну трубу, на глибині близько 1 м були виявлені кістки, на які спочатку не звернули уваги і тому більшість їх порубали лопатою. Потім відкопано глиняну посудину і два крем'яних вироби, про що повідомлено в РОКМ. В той же день місце знахідки обстежене В. О. Самолюком (*іл. 66*). Виявлено рештки інгумаційного поховання з багатим інвентарем, на підставі якого поховання було віднесене до енеолітичного часу, імовірно, маліцької культури (*іл. 24 – іл. 26*).

Поховання знаходилося на ділянці правого корінного берега р. Устя, яка розташована між двома мисоподібними високими підвищеннями (*рис. 5.1*). Рельєф ділянки рівний, з незначним пониженням в бік ріки. Стратиграфія ділянки наступна: ґрунт – чорний-бурий гумусований суглинок потужністю до 0,3 м, перевідкладений, з незначною кількістю будівельного сміття і дрібних фрагментів кісток; підґрунтя – похований ґрунт, більш чорного кольору, практично стерильний, перехідний шар А – буро-коричневий суглинок потужністю до 0,4 м; перехідний шар В – коричнево-жовтуватий суглинок, який поступово переходить у жовтий материковий суглинок. На межі перехідного шару А і перехідного шару В по обидва боки траншеї на глибині 1,0 м від поверхні *in situ* виявлено два скупчення кісток, які лежали не в анатомічному порядку. Серед кісток, крім людських, були також і тваринні. Виявлені власником ділянки кістки знаходилися якраз між зазначеними скупченнями. В цілому кістки не виходять за межі умовного овалу, витягнутого вздовж лінії EW з незначним відхиленням на NW.

0 1139 м 📍 - поховання

● - поховання

Рис. 5.1.

Рівне-Степова. м. Рівне, вул. Степова, 20. Енеолітичне поховання.

Серед кісток знайдено крем'яну пластину і крем'яну сокирку. На SE від кісток, відразу за ними, виявлено декілька посудин – амфору (рис. 5.2), яка лежала на боку, вазоподібну посудину (рис. 5.4), яка стояла поруч з амforoю, покритку (рис. 5.3), що лежала за амforoю, і біля покритки – розвал кубка (рис. 5.5: 1) і один фрагмент миски. Під амforoю знайдено денце від кубка, а в середині останньої – 69 цілих або частково ушкоджених і дрібні фрагменти ще якоїсь кількості мушель з просвердленими отворами (рис. 5.6: 3) (намисто) а також дві фаланги пальця руки (рис. 5.6: 4). На W від вазоподібної посудини знайдено крем'яну пластину. Ще далі на W знайдено великий фрагмент миски, тієї ж самої, фрагмент від якої було знайдено поблизу кубка. Там само знайдено фрагмент людської нижньої щелепи.

Поховальний інвентар. Амфора (рис. 5.2) біконічної форми, злегка асиметрична, з виділеним реберчастим переламом профілю. На ребрі симетрично розташовані дві горизонтальні петельчасті ручки з овальними отворами. Денце невиділене, ледь увігнуте, вінця горизонтально зрізані. Під вінцями розташований широкий відтягнутий валик.

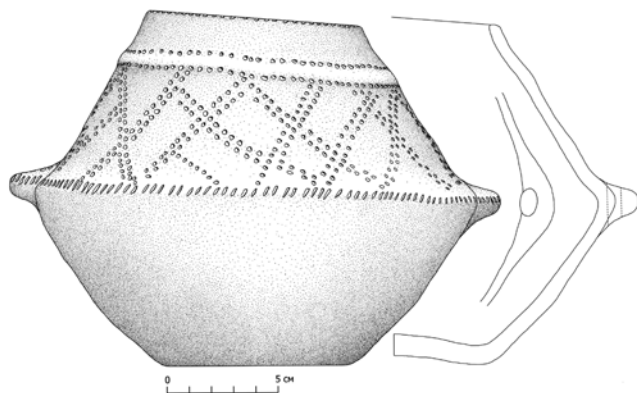
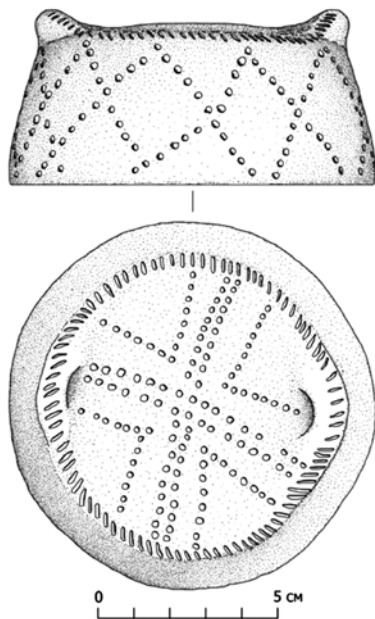

Рис. 5.2. Рівне-Степова. Амфора з енеолітичного поховання (рис. В. Самолюка).

Орнаментована верхня половина посудини. Орнамент складається зі скісних насічок по зрізу вінець, горизонтальних ліній з округлих наколів над і під валиком, широкої стрічки зі скісних подвійних накольчастих ліній, які хрестоподібно перехрещуються між собою, і скісних видовжено-овальних вдавлень по ребру.

Покришка (рис. 5.3) циліндричної форми з легким розширенням до вінець. Денце опукле, з двома маленькими, симетрично розташованими петельчастими ручками. Вінця потоншені і заокруглені. Орнаментована вся посудина. Орнамент на денці складається з хреста, утвореного подвійними накольчастими лініями, і чотирьох кутів з наколів, вставлених у відповідні кути хреста. По ребру денця нанесені скісні видовжені вдавлення. Стінки орнаментовані скісними накольчастими лініями, які хрестоподібно перехрещуються між собою.

Вазоподібна посудина (рис. 5.4) есоватого профілю. Денце не виділене, рівне, вінця заокруглені. Орнамент складається з асиметрично розташованих чотирьох конічних виступів під вінцями і чотирьох – на максимальній опуклості тулуба, а також горизонтальної лінії вертикальних овально-видовжених вдавлень. Ще один короткий горизонтальний відрізок вдавлень знаходиться під вінцями.

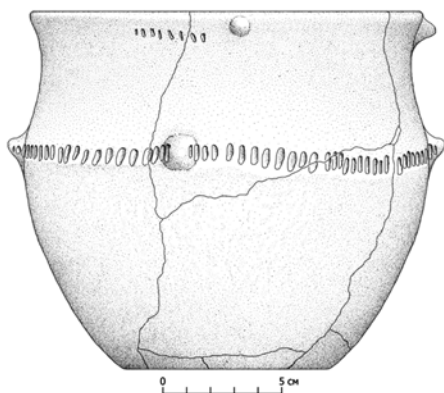

Рис. 5.4.

Рівне-Степова. Вазоподібна посудина (рис. В. Самолюка).

Кубок (рис. 5.5: 1) профільований, з напівкулястої форми тулубом і ледь виділеним переламом та відділеною від нього конічною, з відтягнутими вінцями горловиною. Орнаментация складається з двох симетрично розташованих вертикально видовжених пластичних виступів і розпису червоною і білою фарбами.

Миска (рис. 5.5: 2) конічна, з нахиленими до середини легко профільованими вінцями. Вінця скісно до середини зрізані. Неорнаментована.

Денце від кубка (рис. 5.6: 2) з напівкулястим тулубом. На зовнішній поверхні сліди червоної фарби.

Сокира трапецієподібна у плані, чотирикутна у перетині, з ледь опуклими боками, прямим обушком і дугастим лезом. Виготовлена з білого непрозорого кременю.

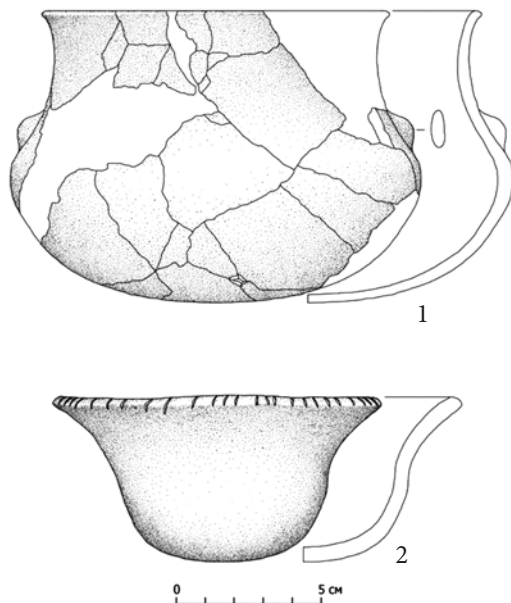

Рис. 5.5.

Рівне-Степова. Поховальний інвентар: 1 – кубок; 2 – миска-покришка (рис. В. Самолюка).

Пластина зі зламаним кінцем, прямокутна у плані, дугастого профілю. Одна грань повністю вкрита кіркою. Виготовлена з темно-сіро-коричневого туронського кременю.

Пластина неправильної огранки. Виготовлена з темно-сіро-коричневого туронського кременю.

Намисто (рис. 5.6: 3) з дрібних мушель, в кожній з котрих просвердлено округлий отвір.

Миска-покришка (рис. 5.5: 2). Посудина з тулубом у вигляді напівкулястої чашечки з лійчастою горловиною (так звана «шоломоподібна миска»). Край вінець скісно назовні зрізаний. Орнаментована по краю вінець радіальними рисками. На внутрішній поверхні помітні сліди бордової фарби.

Різець білатеральний на пластині. Виготовлений із смугастого молочно-сіро-чорного туронського кременю. Поверхня частково патинована.

Пластина з ретушшю. Довга пластина дугастого профілю з дрібною ретушшю у верхній частині по одному боку. Виготовлена з сіро-коричнево-чорного туронського кременю.

Останні три предмети на момент написання звіту ще не були передані до РОКМ О.М. Філінським.

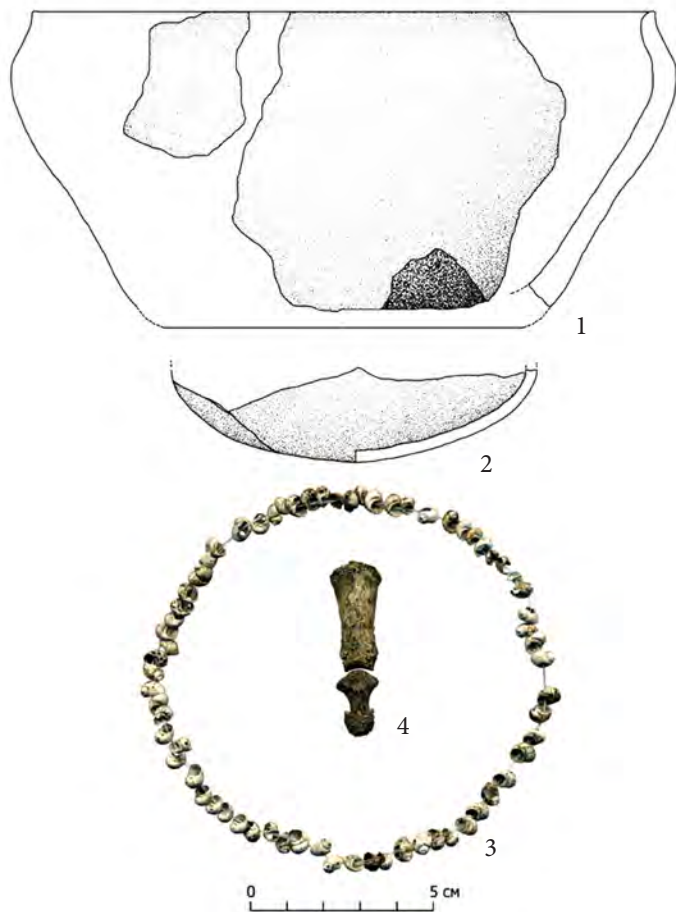

Рис. 5.6.

Рівне-Степова. Поховальний інвентар: 1 – керамічна миска; 2 – деще керамічної посудини; 3 – намисто з мушлів; 4 – фаланги пальців (рис. В. Самолюка).

6

Голишів. Горщик маліцької культури. Фото Г. Охріменка, реконструкція О. Романчука.

Енеолітичний кремацийний могильник в околицях Острога на Західній Волині

Олександр Позіховський
Валерій Самолюк

Пам'ятка виявлена весною 2006 року учнем місцевої школи і того ж року досліджена авторами. Вона розташована на південно-західній околиці м. Острого, в уроч. Земан на мисоподібному плато високої, сильно розчленованої яружно-балковою ерозією лесової рівнини. Плато з півночі і заходу обмежено глибокими ярами, а зі сходу – широкою заплавою р. Вілія. З географічної точки зору воно є складовою частиною Мізоцького кряжу Волинської височини і межує зі сходу з Малим Поліссям (рис. 6.1: а). Могильник займає ділянку на початку північно-західного схилу плато.

На дослідженій площі в 920 кв. м розкрито 18 енеолітичних об'єктів, кам'яну гробницю і тваринне поховання культури кулястих амфор (іл. 27– іл. 31). Енеолітичні об'єкти (поховання, або залишки поховань) за винятком ямного поховання №18, належать до «без'ямних» (рис. 6.1: в). Стратиграфія в межах могильника така: гумусний шар – 0,2–0,35 м, підґрунтя – 0,35–0,5 м, перехідні шари (А і В) відповідно – 0,5–0,75 і 0,75–1,0–1,2 м (рис. 6.1: с). Материк – лесоподібний суглинок. Всі досліджені об'єкти знаходились на межі гумусного шару та підґрунтя. Останнє, на нашу думку, є давньою поверхнею, на якій здійснювалися поховання.

Об'єкт №3. Поховання, повністю зруйноване глибокою оранкою. Фрагменти кераміки та кременеві вироби були розсіяні на площі близько 2 м кв. Серед кераміки трапилися кілька дуже дрібних перепалених кісточок. З уламків кераміки вдалося реставрувати 7 посудин.

- Горщик з високо розташованими слабо профільованими плічками і низькою циліндричною шийкою, край вінець заокруглений, перехід стінок у плоске дно

різкий. Оздоблений по краю вінець і на плічках нігтьовими вдавленнями, а під переломом – пластичним колом (рис. 6.2: 1).

- Ваза зі слабо профільованими плічками і увігнутою шийкою, край вінець заокруглений, злегка потоншений до середини. Плоске дно різко відокремлене від стінок (рис. 6.2: 2).
- Ваза видовжених пропорцій з високо розташованими і слабо профільованими плічками, шийка увігнута. Край вінець заокруглений, дно різко відокремлене від стінок (рис. 6.2: 4).
- Кубок з низько розміщеним тулубом кулястої форми і високою, увігнутою шийкою, потоншеним краєм вінець. Дно посудини плоске, різко відокремлене від стінок. Орнамент виконаний коричневою фарбою, на шийці розбитий на два сектори і складається із смуг вертикальних, горизонтальних, косих, дугастих ліній. Тулуб майже до дна прикрашений горизонтальними лініями (рис. 6.2: 3).
- Кубок з кулястим, низько розміщеним тулубом і високою увігнутою шийкою. Плоске, злегка увігнуте, дно, різко відокремлене від стінок, край вінець потоншений, заокруглений. Денце по краю і над ним прикрашене дрібними наколами (рис. 6.2: 5).
- Нижня частина посудини (ваза?) з високо розташованими і гостро профільованими плічками, шийка увігнута. Дно плоске, відокремлене від стінок уступом. На ребрі прикрашена групами трикутного штамп (рис. 6.2: 6).
- Посудина для фарби, півсферичної форм, із загнутими під кутом вінцями. Її край потоншений, заокруглений. У верхній частині прикріплена стилізована голівка бичка (рис. 6.2: 7).
- Ніж. Виготовлений на правильній трапецієподібній в перетині пластині. Леза виробу сформовані косо-струменистою ретушшою. Поверхня слабо-патинована (рис. 6.2: 8).

- Пластина. Трапецієподібна в перетині, покрита слабкою патиною (рис. 6.2: 9).

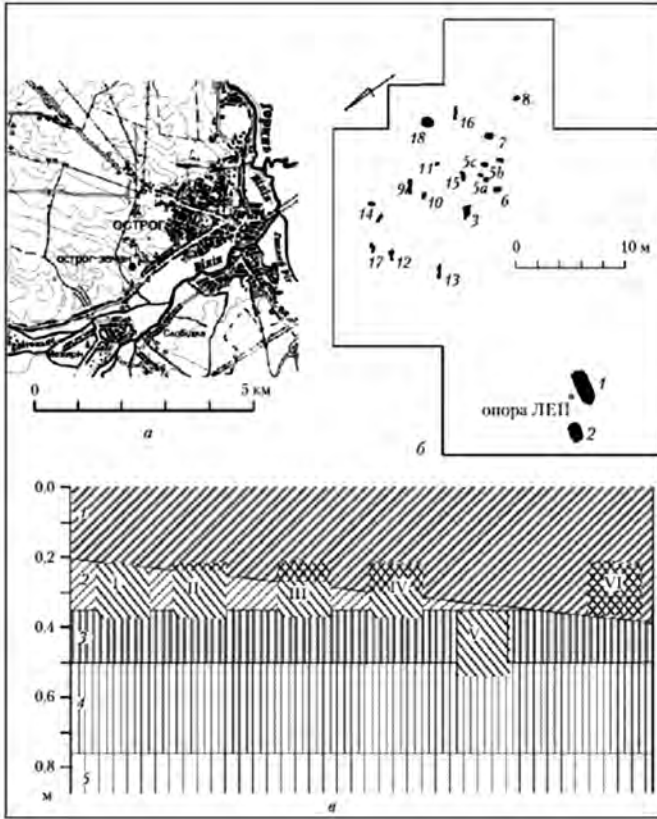

Рис. 6.1.

Могильник Острог-Земан:

а – локалізація могильника; б – план розкопу (1 – кам'яна гробниця, 2 – тваринне поховання, 3–18 – кремашії та скупчення посуду); в – зведена стратиграфічна колонка могильника (1 – орний шар, 1, 2 – гумусний шар сіро-чорного кольору, 3 – шар підґрунтя темного сіро-коричневого кольору із жовтуватими вкрапленнями, гумусований суглинок, 4 – перехідний шар А, сіро-коричнево-жовтий суглинок із численними кротовинами, 5 – перехідний шар В, світло-коричнево-жовтий із прошарками чистого материкового суглинку, I–VI – стратиграфічна позиція поховань; решіткою показано зруйновану частину поховань).

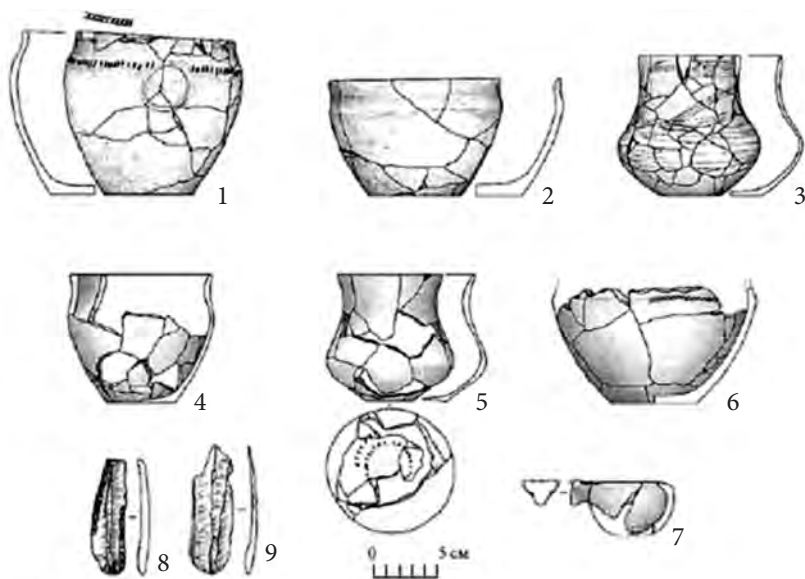

Рис. 6.2.

Острог-Земан. Об'єкт 3. Поховальний інвентар: 1-7 – кераміка, 8, 9 – кремень.

Об'єкт №4. Поховання, виявлене на глибині 0,35 м. Складалося із 3 посудин, на захід від яких були кальциновані кісточки (рис. 6.3: а).

- Ваза з високо піднятими профільованими плічками, увігнутою шийкою. Край вінець заокруглений, потоншений з внутрішнього боку. Дно плоске, різко відокремлене від стінок (рис. 6.4: 1).
- Ваза з високо піднятими і лагідно профільованими плічками, увігнутою шийкою. Край вінець скошений назовні. Різко відокремлене від стінок дно злегка увігнуте (рис. 6.4: 2).
- Кубок з низько опущеним кулястим тулубом і увігнутою шийкою. Вінця з внутрішнього боку потоншені, заокруглені, увігнуте дно різко відокремлене від сті-

нок. Орнамент виконаний коричневою та білою фарбами у вигляді вертикальних, горизонтальних та косих ліній (рис. 6.4: 3).

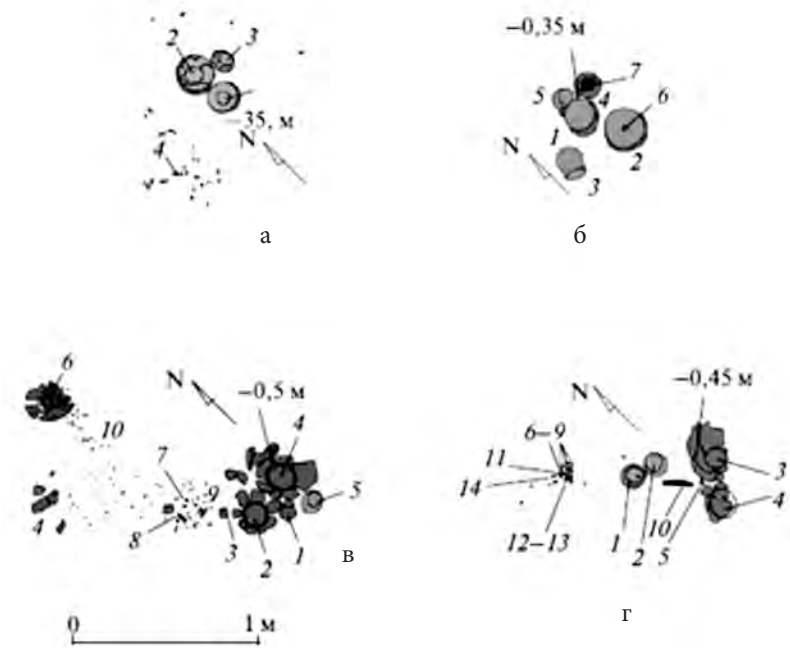

Рис. 6.3.

Острог-Земан. Плани об'єктів: а – об'єкт 4 (1-3 – кераміка, 4 – кальциновані кістки); б – об'єкт 6 (1-5 – кераміка, 6 – кремій, 7 – вохра); в – об'єкт 9 (1-6 – кераміка, 7, 8 – кремій, 9 – кальциновані кістки, 10 – вохра); г – об'єкт 12 (1-4 – кераміка, 5-13 – кремій, 14 – кальциновані кістки).

Об'єкт 5/а. Виявлений на межі квадратів б/ф-6/г, на глибині 0,35-0,45 м. Складався з трьох посудин. Кальциновані кістки відсутні.

- Нижня частина кубка з низько опущеним кулястим тулубом і прямою циліндричною шийкою. Дно посудини плоске, різко відокремлене від стінок (рис. 6.4: 4).

- Нижня частина вази, що має опуклі стінки, злегка увігнуте, різко відокремлене від стінок дно (рис. 6.4: 5).
- Кубок мініатюрний з низько розміщеним кулястим тулубом і високою увігнутою шийкою. Край вінець потоншений з внутрішнього боку, заокруглений. Дно увігнуте, різко відокремлене від стінок. Темно-коричневий розпис із вертикальних, горизонтальних та дугоподібних ліній виконаний по вишневому ангобу (рис. 6.4: 6).

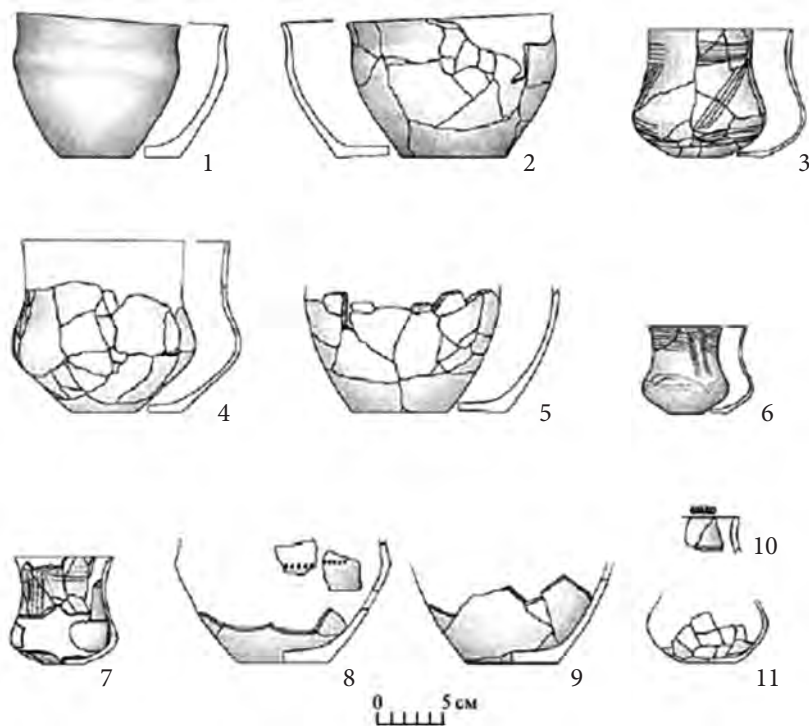

Рис. 6.4.

Остроз-Земан. Поховальний інвентар: 1-3 – об'єкт 4; 4-6 – об'єкт 5а; 7 – об'єкт 5б; 8-11 – об'єкт 5с.

Об'єкт 5/в. Знаходився на відстані близько 1 м на північний схід від об'єкта №5/а і складався із розвалу однієї посудини та фрагменту перепаленої пластини.

- Кубок з низько розміщеним кулястим тулубом і високою увігнутою шийкою. Край вінець потоншений з внутрішнього боку, заокруглений. Дно плоске, відокремлене від стінок ледь помітним уступом. Розпис темно-коричневою фарбою у вигляді вертикальних та горизонтальних ліній, виконаний по вишневому ангобу (рис. 6.4: 7).
- Фрагмент перепаленої трапецієподібної в перетині пластини.

Об'єкт 5/с. Об'єкт сильно знищений. Виявлений на глибині 0,35–0,45 м. До складу його входили розвали декількох посудин.

- Миска (?). Має прямі стінки і високо (?) розміщені гостро профільовані плічка. Дно плоске, різко відокремлене від стінок. На ребрі нанесений горизонтальний ряд трикутників, виконаних штампом (рис. 6.4: 8).
- Нижня частина вази (?). Посудина конічної форми, стінки злегка випуклі, дно плоске, різко відокремлене від стінок (рис. 6.4: 9).
- Нижня частина кубка з низько розміщеним кулястим тулубом, плоским дном, чітко не відокремленим від стінок (рис. 6.4: 11).
- Фрагмент орнаментованого вінчика. Належить посудині з увігнутою шийкою, злегка скошеним до середини краєм вінця. По краю нанесений ряд підтрикутних відбитків штампу (рис. 6.4: 10).

Об'єкт №6. Виявлений на глибині 0,5 м, складався з п'яти посудин і кременевого наконечника стріли. Крем'ячі кістки відсутні (рис. 6.3: 6).

- Ваза з високо розташованими і лагідно профільованими плічками, увігнутою шийкою. Дно має низький кільцевий піддон, відокремлене від стінок ледь поміт-

ним уступом. Одним кінцем до краю вінець, іншим – до плічка, прикріплена овальна в перетині, дугаста ручка (рис. 6.5: 1).

- Ваза струнких пропорцій з конічним, злегка випуклим тулубом, високими, лагідно профільованими плічками, увігнутою, лійчасто розхиленою шийкою. Край вінець косо зрізаний назовні. Дно плоске, різко відокремлене від стінок. На поверхні є сліди вохра (рис. 6.5: 2).
- Кубок з низько розміщеним кулястим тулубом і високою, злегка увігнутою шийкою. Край вінець потоншений з обох сторін, заокруглений. Дно злегка увігнуте, різко відокремлене від стінок. Розпис коричневою та білою фарбами нанесений у вигляді вертикальних, горизонтальних та косих ліній (рис. 6.5: 3).
- Посудина для фарби, має сплющено-кулясту форму з нахиленими до середини вінцями, краї яких заокруглені. Плоске дно різко відокремлене від стінок. Біля краю вінець наліплені два напівсферичних виступи. Всередині посудини червона вохра (рис. 6.5: 4).
- Кубок з низько розміщеним кулястим тулубом і високою, злегка увігнутою шийкою. Край вінець із зовнішнього боку злегка потоншений, заокруглений. Плоске дно, різко відокремлене від стінок (рис. 6.5: 5).
- Наконечник стріли трикутної форми, з рівною основою. Поверхня з обох сторін сформована суцільно дрібними фасетками, додатково по краях нанесена косо-струмениста ретуш. Кремій перепалений (рис. 6.5: 6).

Об'єкт №7. Сильно зруйноване оранкою поховання, виявлене на глибині 0,3–0,35 м. Знайдено розвали двох посудин. Кальциновані кістки не збереглися.

- Нижня частина кубка з кулястим, низько розміщеним тулубом і слабо виділеним опуклим дном (рис. 6.5: 7).

- Миска, що має конічний тулуб, стінки якого прямі; високо розташовані, випуклі, сильно профільовані плічка, увігнуту шийку. Край вінець заокруглений. Дно плоске, різко відокремлене від стінок, на ребрі нанесено ряд насічок, над якими розміщено нігтьові вдавлення у вигляді напівдуг (рис. 6.5: 8).

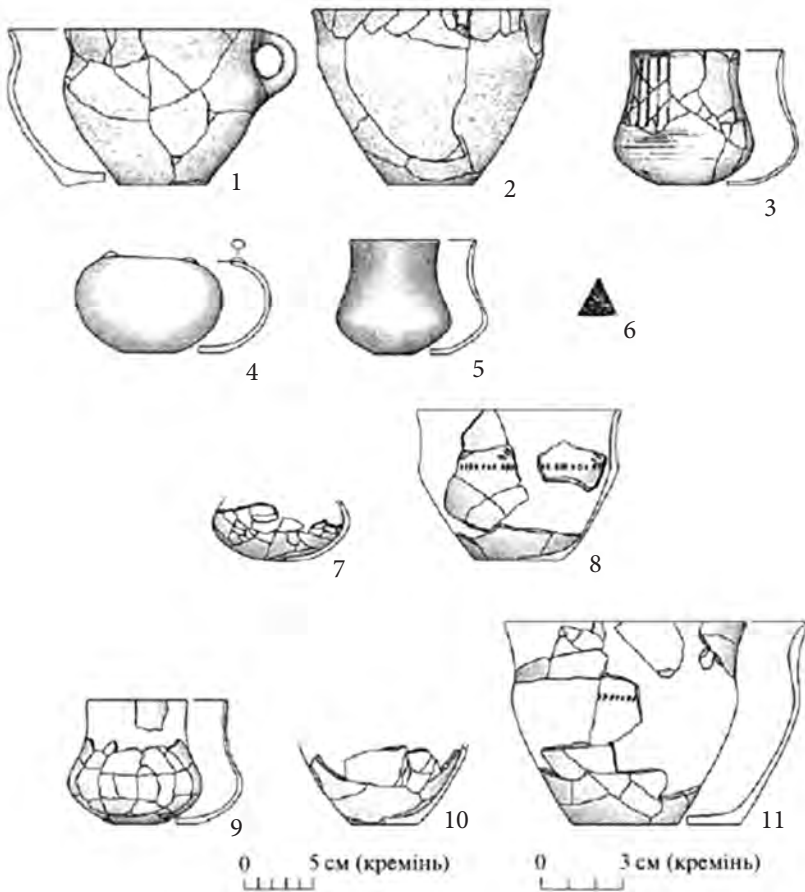

Рис. 6.5.

Острог-Земан. Поховальний інвентар: 1-6 – об'єкт 6; 7, 8 – об'єкт 7; 9-11 – об'єкт 8; 1-5, 7-11 – кераміка, 6 – кремій.

Об'єкт №8. Виявлений на глибині 0,15–0,2 м. Складався з трьох, частково знищених оранкою посудин.

- Кубок, що має низько розміщений кулястий тулуб і високу увігнуту шийку. Край вінець потоншений з обох сторін, заокруглений. Дно плоске, різко відокремлене від стінок (рис. 6.5: 9).
- Нижня частина посудини вази) із слабо випуклою нижньою частиною тулуба, плоским дном, різко відокремленим від стінок (рис. 6.5: 10).
- Ваза струнких пропорцій з прямими, високими, лагідно профільованими стінками, увігнутою ліччастою шийкою. Край вінець потоншений, заокруглений. Дно плоске, різко відокремлене від стінок. Плічка прикрашені рядком підтрикутних скісних вдавлень (рис. 6.5: 11).

Об'єкт №9. Поховання, виявлене на глибині 0,0–0,1 м. Досить сильно знищене оранкою. На північний захід від посуду знайдено кальциновані кістки, фрагменти перепалених кременевих пластин; наконечник стріли; кременеву пластину; грудочки вохри з розбитої посудини для фарби (рис. 6.3: в).

- Кубок з кулястим, низько розміщеним тулубом і увігнутою шийкою. Край вінець потоншений з обох сторін, заокруглений. Дно увігнуте, невиділене (рис. 6.6: 1).
- Миска конічної форми зі слабо загнутими досередини вінцями, край яких потоншений з обох боків. По краю вінець симетрично наліплені чотири виступи – «пелюстки». Плоске дно плавно переходить у стінки. Поверхня зі слідами горизонтального розгладження (розчосами) (рис. 6.6: 2).
- Мініатюрний кубок з біконічним, низько розміщеним тулубом і увігнутою шийкою. Край вінець заокруглений. Дно плоске, різко відокремлене від стінок. Випал неякісний (рис. 6.6: 3).

- Ваза, що має конічну нижню частину тулуба з прямими стінками, високі профільовані плічка, увігнуту шийку. Край вінець косо зрізаний назовні. Дно плоске, плавно переходить у стінки. На заокругленому ребрі нанесено горизонтальний ряд нігтьових вдавлень (рис. 6.6: 6).
- Кубок з кулястим, низько розміщеним тулубом, увігнутою високою шийкою. Дно плоске, різко відокремлене від стінок. Помітні сліди розпису коричневою фарбою (рис. 6.6: 7).
- Посудина для фарби сплющено-кулястої форми, із загнутими до середини вінцями. Край вінець потоншений з обох сторін, заокруглений. Дно – імітація кільцеподібного піддона (рис. 6.6: 8).
- Наконечник стріли, трикутний в плані, з увігнутою підставою, лінзоподібний в перетині. Поверхня сформована безсистемними фасетками, по краю додатково – косо-струменистою та лускоподібною ретушшою, покритий білою патиною (рис. 6.6: 4).
- Пластина правильна, трапецієподібна в перетині, покрита патиною (рис. 6.6: 5).
- Фрагменти пластин, трапецієподібних в перетині. Кремій перепалений.

Об'єкт №10. Виявлений на глибині 0,0–0,5 м; складався з розвалів трьох посудин. Кістки відсутні.

- Кубок з низько розміщеним кулястим тулубом і високою увігнутою шийкою. Дно плоске, відокремлене від стінок. Частково зберігся розпис бордово-коричневою фарбою у вигляді горизонтальних прямих та хвилястих ліній (рис. 6.6: 9).
- Ваза на кільцеподібному піддоні, із слабо випуклими стінками нижньої частини тулуба, з високо розміщеними, гостро профільованими плічками, ледь увігнутою шийкою. Край вінець злегка заокруглений. На ребрі нанесено ряд вертикальних рисок-наколів (рис. 6.6: 10).

- Фрагмент посудини для виготовлення фарби конічної форми, з випуклими стінками і рівно-зрізаним краєм вінець. Поверхня горбкувата. В середині плями вохри (рис. 6.6: 11).
- Ваза із злегка випуклими стінками нижньої частини тулуба, високими, гостро профільованими плічками, увігнутою шийкою. Край вінець рівно зрізаний. Дно плоске, різко відокремлене від стінок. На ребрі горизонтальний ряд відбитків трикутного штампу (рис. 6.6: 12).
- Фрагмент наконечника стріли трикутної форми з дугастою основою, поверхня якого з обох сторін покрита дрібними фасетками, а краї підправлені косо-струменистою ретушшю. Кремінь перепалений.

Об'єкт №11. Виявлений на глибині 0,2 м від поверхні; складався з розвалу однієї посудини, кістки відсутні.

- Кубок з низько розміщеним кулястим тулубом, низькою, сильно увігнутою шийкою. Край вінець заокруглений назовні. Дно увігнуте, різко відокремлене від стінок (рис. 6.6: 13).

Об'єкт №12. Поховання, виявлене на глибині 0,1–0,2 м, складалося з чотирьох посудин і кременевої пластини. На північний захід від кераміки знаходилися перепалені кістки і кременеві вироби (рис. 6.3: 2).

- Посудина для фарби наближено циліндричної форми, із загнутими до середини вінцями і плоским дном, яке плавно переходить у стінки (рис. 6.7: 3).
- Кубок з низько розміщеним кулястим тулубом і увігнутою шийкою. Край вінець потоншений ззовні, заокруглений. Дно плоске, різко відокремлене від стінок (рис. 6.7: 4).
- Ваза струнких пропорцій з майже прямими стінками в нижній частині тулуба, високими, лагідно профільованими плічками, увігнутою шийкою. Край вінець потоншений до середини, заокруглений. Дно плоске, плавно переходить у стінки (рис. 6.7: 2).

- Ваза струнких пропорцій з майже прямими стінками в нижній частині тулуба, високими, лагідно профільованими плічками, увігнутою шийкою. Дно увігнуте (рис. 6.7: 1).
- Наконечник стріли. Має видовжену трикутну форму з аркоподібною основою. Поверхня з обох сторін сформована суцільно дрібними фасетками, краї додатково оброблені лускоподібною ретушшю. Поверхня патинована (рис. 6.7: 7).
- Наконечник стріли видовжено трикутної форми з дугою основою. Поверхня з обох боків сформована суцільно дрібними фасетками, краї додатково – дрібною лускоподібною ретушшю. Кремій перепалений (рис. 6.7: 8).
- Наконечник стріли наближено трикутної форми із шилом на вістрі та сильно увігнутою основою. Поверхня сформована суцільно дрібними фасетками, краї додатково – лускоподібною ретушшю. Кремій перепалений (рис. 6.7: 9).
- Наконечник стріли досить великих розмірів, трикутної форми, з увігнутою основою. Поверхня сформована суцільно фасетками, краї додатково – лускоподібною ретушшю. Кремій перепалений (рис. 6.7: 10).
- Наконечник стріли трикутної форми, з увігнутою основою. Поверхня сформована суцільно фасетками, краї додатково – косо-струменистою ретушшю. Кремій перепалений (рис. 6.7: 11).
- Пластина реберчаста, сколота з нуклеуса на початкових стадіях зняття сколів, про що свідчать кірка та сколи підправки. Вторинна обробка відсутня (рис. 6.7: 5).
- Пренуклеус. Для виготовлення нуклеуса використане кременеве жовно наближено циліндричної форми. На одному з кінців сформована скошена ударна площадка. Кремій перепалений (рис. 6.7: 6).
- Фрагменти перепалених пластин.

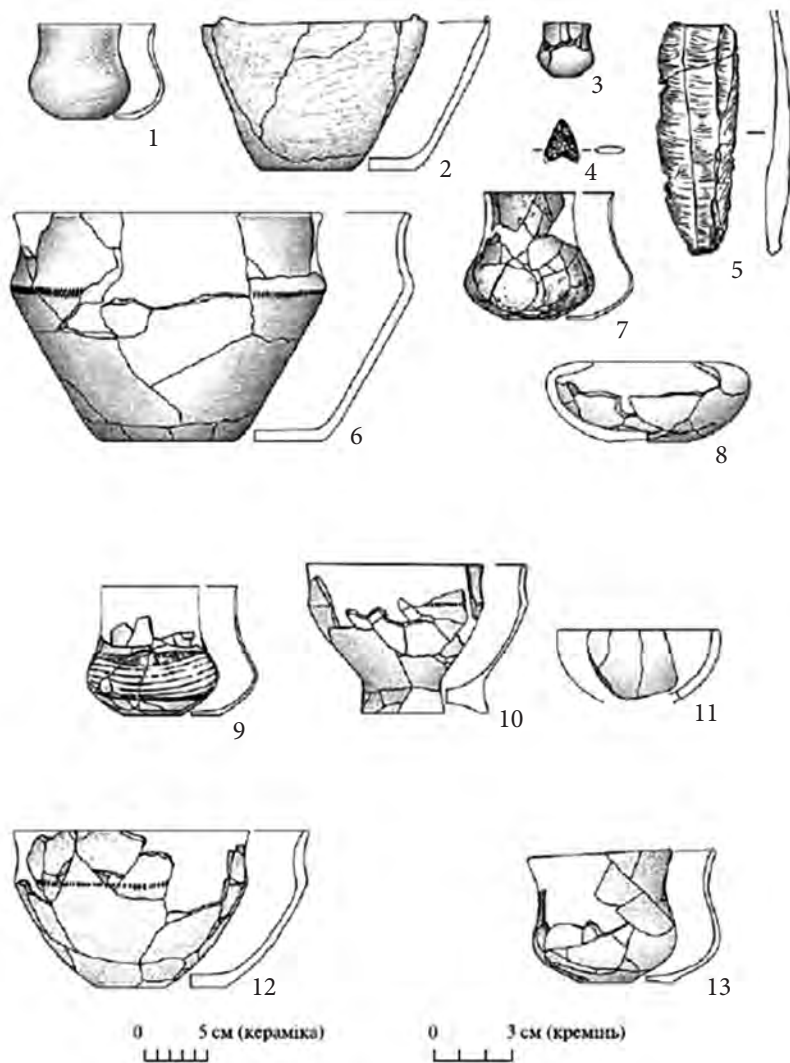

Рис. 6.6.

Острог-Земан. Поховальний інвентар: 1-8 – об'єкт 9, 9-12 – об'єкт 10, 13 – об'єкт 11; 1-3, 6-13 – кераміка, 4-5 – кремень.

Об'єкт №13. Сильно зруйноване поховання, виявлено на глибині 0,3 м. Складалося з уламків трьох посудин.

- Кубок, що має низько розміщений, наближено кулястий тулуб і плоске дно, яке плавно переходить у стінки (рис. 6.7: 12).
- Фрагмент вінець конічної миски зі слабо загнутими до середини вінцями, край яких заокруглені (рис. 6.7: 13).
- Фрагмент нижньої частини посудини. Має слабо випуклі стінки, плоске (?) дно, яке плавно переходить у стінки (рис. 6.7: 14).

Об'єкт №14. Виявлений на глибині 0,3 м; складався з двох скупчень кераміки. Залишків кремації не знайдено.

- Миска конічної форми з прямими стінками. Край вінець потоншений зсередини, заокруглений. Плоске дно плавно переходить у стінки (рис. 6.8: 1).
- Ваза зі злегка випуклою нижньою частиною тулуба, високими, лагідно профільованими плічками, увігнутою шийкою. Край вінець потоншений зсередини, заокруглений. Дно плоске, різко переходить у стінки. Ребро і край вінець прикрашені рядком дрібних глибоких наколів, шийка – групами «перлин» (рис. 6.8: 2).
- Фрагмент нижньої частини кубка з низько опущеним біконічним тулубом. Плоске дно різко переходить у стінки. На дні нанесено штамповий хрестоподібний орнамент (рис. 6.8: 3).
- Миска конічної форми зі злегка випуклими стінками. Край вінець рівно зрізаний (рис. 6.8: 5).
- Фрагменти миски конічної форми, зі злегка випуклою нижньою частиною тулубу, високими, різко профільованими плічками, увігнутою шийкою. На ребрі нанесено рядок відбитків трикутного штампа (рис. 6.8: 6).
- Фрагмент орнаментованого вінчика, увігнутий у профілі, має рівно зрізаний край, прикрашений довгастими ямками. Поверхня лощена (рис. 6.8: 4).

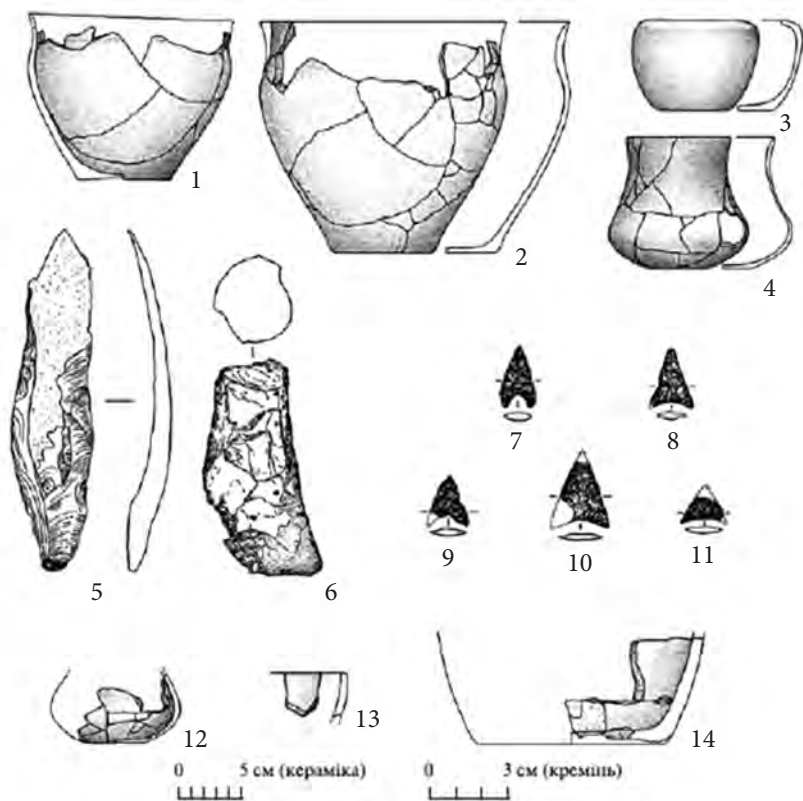

Рис. 6.7.

Острог-Земан. Поховальний інвентар: 1-11 – об'єкт 12; 12-14 – об'єкт 13; 1-4, 12-14 – кераміка, 5-11 – кремень.

Об'єкт №15. Поховання, повністю зруйноване оранкою. Кераміка та окремі кальциновані кістки знаходилися на поверхні.

- Кубок з низько розміщеним кулястим тулубом, плоским дном, яке плавно переходить у стінки (верхня частина втрачена) (рис. 6.8: 7).
- Нижня частина посудини, що має конічні прямі стінки, плоске, не відокремлене від стінок, дно (рис. 6.8: 8).

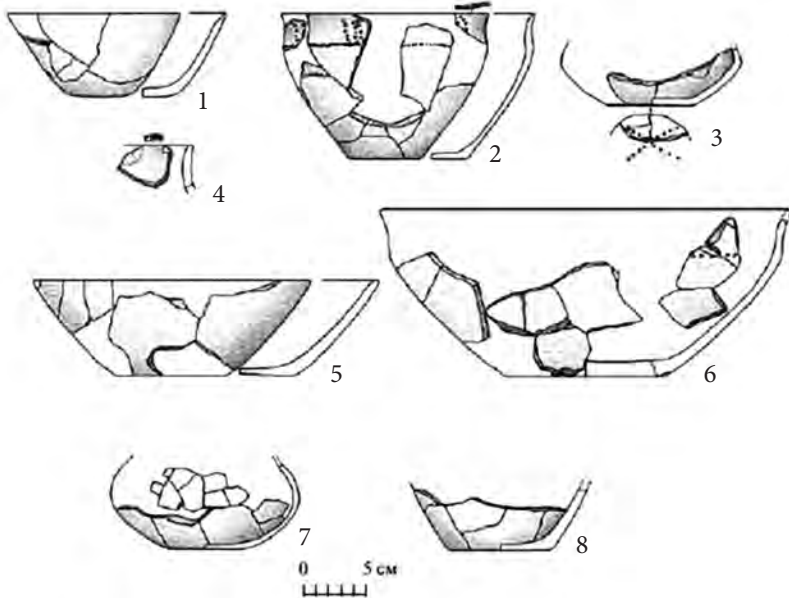

Рис. 6.8.

Острог-Земан. Поховальний інвентар: 1–6 – об'єкт 14; 7, 8 – об'єкт 15.

Об'єкт №16. Поховання, повністю зруйноване оранкою. Кераміка знаходилася на поверхні.

- Кубок з низько розміщеним тулубом і високою увігнутою шийкою. Край вінець потоншений з обох сторін, заокруглений. Дно плоске, відокремлене від стінок (рис. 6.9: 1).
- Миска конічна, зі злегка випуклою нижньою частиною, високими, лагідно профільованими плічками, середньо високою увігнутою шийкою. Край вінець потоншений, косо зрізаний назовні. Дно плоске, різко відокремлене від тулуба. Ребро прикрашене горизонтальними групами орнаменту, виконаного трикутним штампом. Від крайнього трикутника кожної групи відходять напівдуги (всього шість), виконані аналогічним способом (рис. 6.9: 2).

- Нижня частина конічної посудини (вази?) з випуклими стінками, плоским дном, відокремленим від стінок уступом (рис. 6.9: 3).

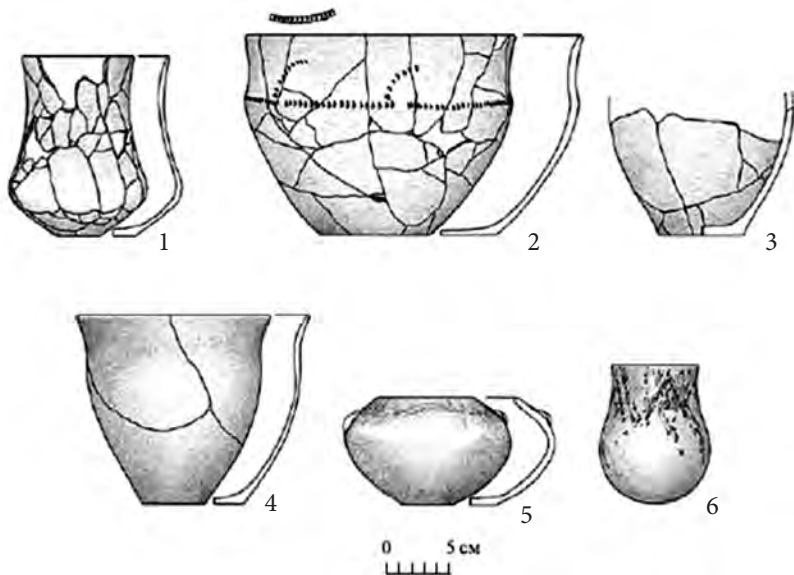

Рис. 6.9. Остроз-Земан. Поховальний інвентар: 1-3 – об'єкт 16; 4-6 – об'єкт 17.

Об'єкт №17. Поховання, виявлене на глибині 0,4 м. Складалося з трьох цілих посудин, фрагментів кальцинованих кісток, фрагмента горщика трипільської культури.

- Ваза з високими, лагідно профільованими плічками і увігнутою лійчастою шийкою. Дно плоске, різко відокремлене від стінок (рис. 6.9: 4).
- Посудина для фарби біконічної форми, з нахиленими до середини вінцями. Край вінець заокруглений, дно плоске, відокремлене від стінок уступом. У верхній частині тулуба зроблено слабо виділене ребро, на яке наліплені два напівсферичні виступи (рис. 6.9: 5).

- Кубок з кулястим тулубом та середньо високою увігнутою шийкою, без виділеного дна. Частково зберігся розпис, виконаний білою фарбою у вигляді косих ліній, що утворюють трикутники, всередині яких розміщені малі ромби (рис. 6.9: 6).
- Фрагмент трипільського горщика кухонної групи (втрачений), на якому із зовнішньої сторони нанесені розчоси, коричневого кольору. В тісті домішки дрібного піску.

Об'єкт №18. Єдине досліджене на могильнику ямне поховання, виявлено на глибині 0,4–0,7 м. В плані яма мала овальну форму. Стінки – похилі з уступами, дно плоске. Заповнення об'єкта – слабо гумусований суглинок. Кальціновані кістки, які розміщувалися компактно, вази, кубки, посудина для фарби, знаходилися вище дна ями. Кістки, перепалені пластини, посуд були витягнуті по лінії північ–південь (рис. 6.10).

- Ваза з прямими стінками в нижній частині тулуба, високими, гостро профільованими плічками, лійчастою увігнутою шийкою. Край вінець косо зрізаний назовні. Дно увігнуте, через плавне заокруглення переходить у стінки. На ребрі і по краю вінець нанесено по рядку відбитків трикутного штампа (рис. 6.11: 1).
- Ваза зі злегка випуклими стінками в нижній частині тулуба, високими, лагідно профільованими плічками, увігнутою лійчастою шийкою. Край вінець косо зрізаний назовні. Дно плоске, різко відокремлене від стінок (рис. 6.11: 2).
- Посудина для фарби конічної форми, із загнутими до середини майже під прямим кутом вінцями. На заломі прикріплені два конічні виступи. Дно плоске, різко відокремлене від стінок. Слабо випалена. Всередині червона вохра (рис. 6.11: 3).
- Кубок з низько розміщеним біконічним тулубом, перехід у високу увігнуту шийку позначений ледь помітним уступом. Край вінець потоншений зсередини

ни, заокруглений. Дно плоске, різко відокремлене від стінок. Розпис коричневою фарбою у вигляді тонких горизонтальних хвилястих ліній зберігся погано (рис. 6.11: 4).

- Пластина без вторинної обробки, трапецієподібна в перетині, патинувана. На спинці помітні плями червоної вохри (рис. 6.11: 5).
- Фрагменти перепалених кременевих пластин, трикутних і трапецієподібних в перетині.

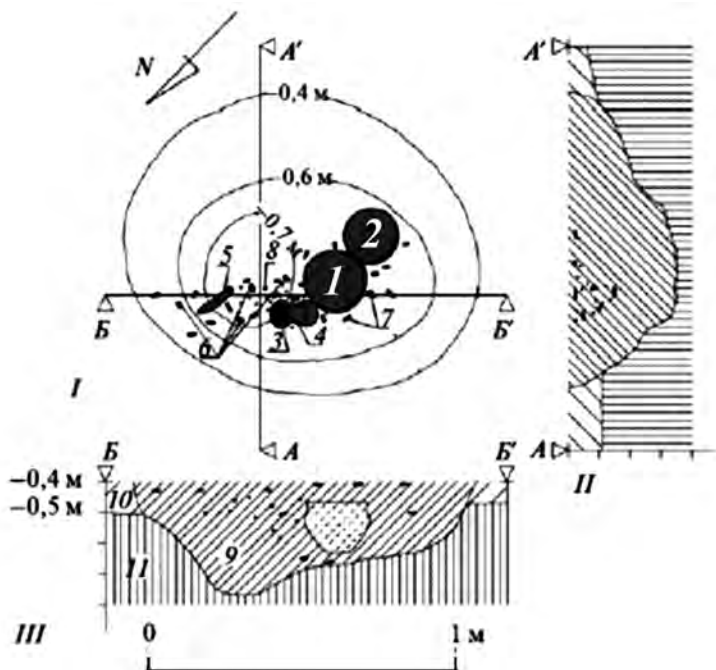

Рис. 6.10.

Остроз-Земан. Об'єкт 18: I – план; II, III – перетини могили (1–4 – кераміка, 5 – пластина з кременю, 6 – фрагменти перепалених пластин із кременю, 7 – кальциновані кістки, 8 – вохра, 9 – гумусований суглинок заповнення ями, 10 – гумусований суглинок підгрунтя, 11 – суглинок перехідного шару).

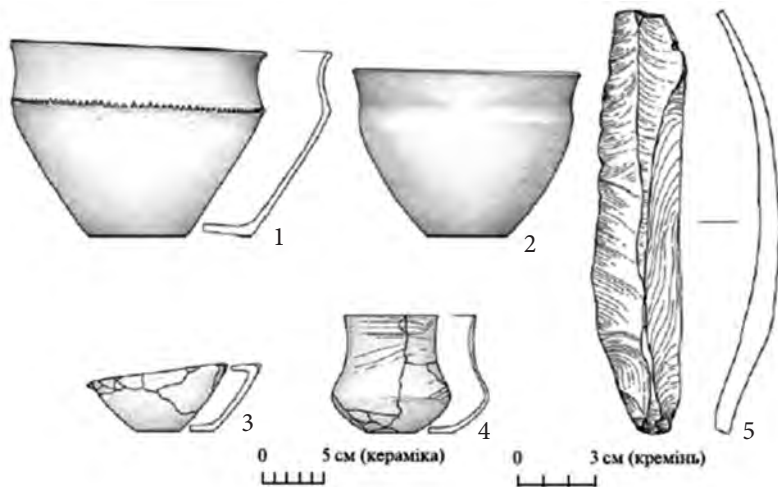

Рис. 6.11. Острог-Земан. Об'єкт 18. Поховальний інвентар: 1-4 – кераміка, 5 – кремій.

Кераміка. В досліджених комплексах та орному шарі виявлена значна кількість керамічних виробів, які характеризуються неоднорідністю як зі сторони приготування керамічної маси, випалу та обробки, так і за формами. Чітко виділяються три технологічні групи.

Група А характеризується високим стандартом виконання, твердістю, старанною обробкою поверхонь та добрим випалом. Як домішка використовувалася значна кількість дрібнозернистого піску, який рівномірно розподілений в керамічній масі. Через те на зламі черепок на дотик нагадує дрібнозернистий камінь. Внутрішні стінки виробів старанно заглажені, рівні, а зовнішня поверхня завжди лощена суцільно. Лощінню піддані і верхні частини внутрішньої поверхні. Посуд добре випалений, на зламі він одно- або двошаровий. Лише товсті денця та стінки мають тришаровий злам. Товщина стінок в межах 0,3–0,9 см.

Група В відзначається не тільки якістю виконання, обробкою поверхні і випалом, а передовсім тим, що керамічна маса відмучена. У деяких випадках до неї додані шамот, вапняк (?), стабільно присутні природні домішки дрібнозернистого слюдистого піску. Підвищена кислотність ґрунту негативно вплинула на збереженість цієї групи кераміки. Тому лощіння і орнамент, виконаний фарбою, збереглося лише частково. Внутрішня поверхня старанно заглажена, рівна, інколи помітні сліди згладжування вузьким шпателем. Товщина стінок 0,2–0,5 см.

Для групи С, окрім старанного виконання, якості випалу, притаманні м'яка на дотик поверхня, домішки дрібного, а інколи і крупного піску, шамоту, жорстви, вапняку, можливо, органіки. Два останні компоненти вигоряли під час випалу, що стало причиною пористості посуду. Зовнішня поверхня детально заглажена, рівна, часто лощена. Лощіння виконане і у верхній частині внутрішньої сторони. Внутрішня поверхня завжди заглажена, помітні сліди підправки вузьким шпателем. Товщина стінок 0,3–0,8 см.

Наявність цілих посудин дозволяє точно виділити такі типи форм посуду: вази, кубки, миски, горщики – всі разом з функціональної точки зору – ужиткові, і посудини для фарби та посудини для приготування фарби – відповідно, нежиткові. Сильно фрагментовані посудини при цьому використані для характеристики орнаментациї і лише в окремих випадках – для типології. Виділення базових типів форм посуду опирається на метричні характеристики: співвідношення діаметрів, вінець, дна і максимальної випуклості тулуба та висоти посудини (Czerniak 1980, s. 49–50; Kadrow 1991, s. 41–42).

Домінуючими за кількістю є вази, для яких притаманні такі характерні риси: прямі або випуклі стінки нижньої частини тулуба, високі, лагідно профільовані плічка та увігнута шийка, плоске або злегка увігнуте дно. Своєю чергою, серед них виділені: середньовисокі вази з плоским або злегка увігнутим дном; одна з посудин має ручку (рис. 6.2: 2, 4; 6.4: 1, 2;

6.5: 1; 6.9: 4; 6.11: 2); середньовисокі вази з кільцевим піддоном (рис. 6.6: 10); середньовисокі вази з циліндричною пустотілою підставкою; високі, струнких пропорцій вази (рис. 6.5: 2, 9, 11; 6.7: 2; 6.11: 1).

Наступним за кількістю типом є кубки, серед яких вирізняє підтипи: з кулястим тулубом і високою або низькою (залежно від розміру посудини) увігнутою шийкою, з плоским або увігнутим дном (рис. 6.2: 3, 5; 6.4: 3, 4, 6, 7, 11; 6.5: 3, 5, 9; 6.6: 1, 3, 9, 13; 6.7: 4, 12; 6.8: 7; 6.9: 1; 6.11: 4); з кулястим тулубом без виділеного дна (рис. 6.5: 7; 6.9: 6); з біконічним тулубом і плоским дном (рис. 6.8: 3).

Кількісно не поступаються кубкам і вазам миски, які поділяють на кілька підтипів: конічні з прямими стінками (рис. 6.8: 1, 5); конічні зі злегка нахиленими до середини вінцями (рис. 6.6: 2; 6.7: 13); профільовані з гострим ребром вище половини висоти (рис. 6.8: 6; 6.9: 2).

Найменш представлені серед ужиткового посуду горщики, яких нараховується лише три екземпляри. Зважаючи на їх малочисельність, виділимо лише загальні прикметні риси: середньовисокі і опуклобокі посудини з високими, лагідно профільованими плічками і низькою циліндричною шийкою (рис. 6.2: 1).

До нежиткових форм посуду віднесено посудини для фарби і посудини для приготування фарби. На особливу увагу заслуговують посудини для фарби, оскільки під час розкопок поселень енеолітичного часу в Середньому Погоринні через фрагментарність вони не були ідентифіковані. Незважаючи на те, що кожна з посудин має свої індивідуальні риси, прикметною ознакою для всіх є нахилені під різним кутом вінця. Основні підтипи форми цієї категорії знахідок такі: сплющено-кулястий (рис. 6.5: 4; 6.6: 8); наближено-циліндричний (рис. 6.2: 7; 6.7: 3); біконічний (рис. 6.9: 5); конічний (рис. 6.11: 3). До посудин для приготування фарби відносимо лише два фрагменти. Один з них належить до конічних, з випуклими посередині висоти стінками (рис. 6.6: 11), інший – до конічних, із

злегка нахиленим до середини вінцями. В обох цих посудинах помітні сліди повторного випалу і плями від фарби.

Орнаментацийні мотиви складаються, головним чином, з однієї, двох, інколи трьох смуг. Переважають горизонтальні, рідко – горизонтально-вертикальні та вертикальні смуги. Зауважено зв'язок поміж типами посуду та технікою виконання і смугами орнаменту. Так, на кубках, виконаних з відмученої глини, виконано орнамент або коричневою у поєднанні з білою фарбою, або тільки коричневою фарбою. Зрештою цей спосіб характерний для кубків трипільської культури етапу В II. Вази та миски, а також один із кубків, тісто яких містить значну кількість піску, прикрашені різноманітними штампами (трикутними, овальними, круглими), наколами у вигляді лінії на ребрі посудини або по краю вінець. Мало коли штампований орнамент виявлено на шийці посудин. Цікавим є орнамент на вазі з поховання №14, виконаний наступним чином: з внутрішньої сторони шийки тонким гострим предметом зроблено наколи, замазані в процесі лошіння, які назовні утворюють групи маленьких виступів-перлин (рис. 6.8: 2). Даний спосіб орнаментации зауважено ще на двох фрагментах посудин із зруйнованих поховань. Лише в одному випадку кубок технологічної групи А з поховання №17 оздоблений білою крейдовою фарбою орнаментом у вигляді трикутників та ромбів, що є характерним для культури волино-люблінської мальованої кераміки (рис. 6.9: 6). Посуд групи С позбавлений будь-якого орнаменту (рис. 6.4: 2; 6.5: 1; 6.7: 1, 2; 6.9: 4).

Вироби з кременю. Аналізу піддано 38 виробів з кременю, з яких 26 одиниць походить з об'єктів, решта – з орного шару. Базовою сировиною на цій пам'ятці був західно-волинський туронський кремень. Основною категорією знахідок з площі пам'ятки є пластини. В більшості випадків вони перепалені та сильно фрагментовані. Значно менше в якості поховального інвентарю використовувалися цілі пластини без вторинної обробки (рис. 6.2: 9; 6.6: 5; 6.7: 5). Заготовка з поховання №18 зі сторони спинки була пофарбована черво-

ною вохрою (рис. 6.11: 5). Другу за кількістю позицію займають наконечники стріл. Відрізняючись між собою розмірами та іншими дрібними деталями, вони мають трикутну форму та дугасту основу, їхня поверхня суцільно сформована дрібними фасетками (рис. 6.5: 6; 6.6: 4; 6.7: 8–11). Виділяється наконечник видовжено-трикутної форми з аркоподібною основою (рис. 6.7: 7). Всі вони, окрім двох наконечників з поховань 9 і 12, перепалені. Ножі виготовлені на пластинах і їх краї сформовані суцільно або частково косо-струменистою або лускоподібною ретушшю (рис. 6.2: 8). Заготовкою для одного з ножів став відщеп. Одиначними зразками представлені кінцеві скребки на відщеплах з дугастою симетричною або прямою робочою частиною. В похованні №12 знайдено перепалений пренуклеус на циліндричному кременевому жовні (рис. 6.7: 6).

Аналіз кераміки з могильника дозволяє виокремити два підкомплекси. До першого з них відносимо розписні кубки з відмученої глини. Аналогії їм відомі з поселень трипільської культури етапу В II, зокрема Незвиська (Черныш, 1962, рис. 27, 28, 29), Бодаків (Cynkałowski, 1969, вклейка між с. 226–227, а, в), Коновки (Шмаглій, Рижов, Дудкін, 1985, рис. 10–12), Ворошилівки (Заєць, 2000, рис. 2,3).

Більш складною є проблема визначення культурної належності кераміки другого підкомплексу (технологічні групи А і С). На Західній Волині з трипільською культурою етапу В II співіснувала маліцька культура (за українською номенклатурою – косянецький етап лендельської культури). Періодизація і хронологія культури на території Польщі детально розроблена в останні роки С. Кадровим та А. Закощельною (Kadrow, Zakościelna, 1999: 200–208). Ними виділено дві фази: старшу і молодшу (жешувську). Типовими для старшої фази є біконічні кубки з виділеною шийкою і без неї, горщики з S-подібним профілем, приземкуваті горщики з лагідною профіляцією плічок, посудини на пустій ніжці. З точки зору технології вони виразно поділяються на дві групи: з домішками середньозернистого піску і з невеликою домішкою дрібного

піску або без неї. Перша група прикрашена по краю вінець або на зломах насічками, відбитками пальців, заціпами, друга – складним орнаментом, виконаним багатозубчастим штампом (Zakościelna, Gurba, 1997: 202–204).

Жешувська фаза репрезентована профільованими і конічними мисками, мисками на пустій ніжці, вазоподібними посудинами, чарками тощо. Переважає кераміка з маси, до якої додано незначну кількість дрібного шамоту. Найхарактернішою рисою орнаментації є мотив висячого трикутника з глибоких наколів, горизонтальний ряд на зламі ребра посудини або по краю вінець (Kadrow, 1996: 53–68; Kadrow, Zakościelna, 1999: 204–209).

Морфологічно близькими до посуду з могильника в Острозі є профільовані миски та вазоподібні посудини Жешувської фази. Близькі і елементи орнаменту. Однак є і певні відмінності. Це, перш за все: посуд технологічних груп А і С, наявність кубків, горщиків, способи виконання орнаменту (плоский трикутний штамп, “перлини”). Вказані особливості в останні роки виявлені на поселеннях Середнього Погориння, досліджуваних О. Позіховським (Розваж-Кошара, Хорів-Дубова) (Позіховський, Бардецький, 2006, рис. 12, 5, 6; 13,1), О. Позіховським і В.Самолюком на синхронному з могильником поселенні в м. Острог-Земан (Позіховський, Самолюк, 2007, рис. 50,1–2; 53,2–5), під час зборів підйомного матеріалу В.Самолюком в с. Тютьковичі (фонди РКМ), тощо.

Багато типів знарядь, предметів озброєння, заготовок, виявлених на могильнику, знаходять прямі аналогії як в матеріалах з різних районів трипільської культури (Скакун, 2005, рис. 1,3,5; Конопля 1990, рис. 5, II), так і в маліцьких пам'ятках Західної Волині (Пелешишин, 1997, рис. 11; 16, 4, 5; Конопля, 1980: 9–10).

Ще більше труднощів виникає під час пошуків відповідників поховальної обрядовості могильника в маліцькій і трипільській культурах. В першій з них на сьогодні зафіксовано виключно інгумаційний обряд поховань (Kozłowski, Kozłowski,

1977: 282, Zastawny, Grabowska, Zastawny, 2004: 81). Поховання ж трипільської культури етапу В II не зафіксовані взагалі, а поодинокі досліджені поховання, наприклад, Незвисько III, пов'язуються з проникненням степовиків (Черниш, 1982: 212).

Неясним залишається і спосіб здійснення поховань на могильнику. На нашу думку, після кремації, яка здійснювалася неподалік, очищені кістки і пошкоджені вогнем вироби з кременю розміщувалися в «будинку мертвих» на його «долівці». Це припущення, хоча й не підтверджене археологічно, базується на таких спостереженнях: всі поховання зафіксовані на межі гумусного шару та підґрунтя, включаючи ямне поховання №18, інвентар якого знаходився на рівні перехідного шару, але сама яма простежувалась з підґрунтя; наявність патини на поверхні неперепалених кременевих виробів на відміну від зразків із заглибленого об'єкту №19 на синхронному поселенні поруч; вивітреність поверхонь окремих посудин; розташування більшої частини посуду на боці; відносно велика площа і стратиграфічне положення деяких кремацій; відмінність ґрунту заповнення між інвентарем «без'ямних» поховань і ґрунту з ямного поховання; і, нарешті, той факт, що всі поховання в плані займають обмежену площу, яка формою нагадує видовжений майже по лінії північ-південь прямокутник. По такій осі розташовані неолітичні житла. Прикладом можуть бути: перший об'єкт такого типу в Україні з Розважу-Кошари (Позіховський, Бардецький 2006, рис. 41), споруди бжесцькуявської групи з Ракот і Зелгно (Czerniak, 2002, f. 3, 8).

Підсумовуючи результати розкопок могильника, можна зробити такі попередні висновки. Вперше на території Західної Волині повністю досліджено кремаційний могильник енеолітичного часу, аналоги якого відсутні як в маліцькій культурі, так і в трипільській культурі етапу В II. На могильнику виявлена значна кількість посуду, який можна віднести до жешувської фази маліцької культури, і разом з ним розписні кубки етапу В II трипільської культури. З певною долею обережності можемо припустити існування «будинку мертвих». Виявле-

ні об'єкти відрізняються один від одного лише кількістю посудин і виробів з кременю. «Найбагатшими» в цьому плані є поховання № 3, 9, 26, які супроводжувалися як посудом, так і кременевими виробами. На нашу думку, це може свідчити не стільки про високий соціальний статус померлого, скільки про його ремесло. Так, в похованні №12, окрім наконечників стріл і пластини, знайдено пренуклеус, що може вказувати на поховання майстра-кременяра (рис. 6.7: 5–11). Поховання № 6, 9, 10, 15 з наконечниками стріл можна визначити як поховання чоловіків.

На підставі аналогій розписних кубків, способів обробки кременю, пам'ятку можемо датувати періодом між 4100–3600 р.р. до н.е. і синхронізувати її з етапом В II трипільської культури (Відейко, 2003:115). Відсутність прямих аналогій могильнику Остог-Земан і передусім виявленій традиції поховань зі змішаним в культурному відношенні інвентарем робить пам'ятку унікальною серед синхронних пам'яток Центральної і Східної Європи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Відейко М. Ю. Нова хронологія Кукутені-Трипілля. *Трипільська цивілізація у спадщині України*. Київ, 2003. С. 106–117.
2. Заець І. Північно-Бузький варіант трипільської культури. *Волино-Подільські археологічні студії*. № 2. Львів, 2000. С. 37–41.
3. Конопля В. М. Лендельская культура. *Археология Прикарпаття, Волини и Закарпаття. Энеолит, бронза и раннее железо*. Киев, 1990. С. 4–11.
4. Пелещин М. А. Поселення мідного віку біля сіл Костянець і Листвин у Західній Волині. Львів, 1997. 120 с.
5. Позіховський О. Л., Бардецький А. Б. Звіт про рятівні розкопки багатшарового поселення в с. Розваж (уроч. Кошара) Острозького району Рівненської області у 2006 р. *Науковий архів Інституту археології НАН України*.
6. Позіховський О. Л., Самолук В. О. Звіт про розкопки могильника доби енеоліту – бронзи в м. Острог (уроч. Земан) та розвідки в Рівненській області в 2006 році. *Науковий архів Інституту археології НАН України*.
7. Скакун Н. Н. Бодаки – один из центров кремнеобработки-

- ваючого производства на Волини. *Археологические исследования трипольского поселения Бодаки в 2005 г.* Киев-Сант-Петербург, 2005. С. 64–79.
8. Черныш Е. К. Энеолит Правобережной Украины и Молдавии. *Энеолит СССР* Москва, 1982. С. 165–253.
 9. Шмаглій М. М., Рижов С. М., Дудкін В. П. Трипільське поселення Коновка в Середньому Подністрів'ї. *Археологія*. 1985. № 52. С. 42–52.
 10. Synkałowski A. Osiedle kultury trypolskiej w Bodakach nad Horyniem. *Wiadomości archeologiczne*. Warszawa, 1969. T. XXXIV. Z. 2. S. 221–227.
 11. Czerniak L. Rozwój społeczeństw kultury późnej ceramiki wstęgowej na Kujawach. Poznań, 1980. 240 s.
 12. Czerniak L. Settlements of the Brześć Kujawski Type on the Polisz Lowlands. Praha, 2000. *Archeologie Rondelová*. Z. 1. P. 9–22.
 13. Kadrow S. Iwanowice. Stanowisko Babia Góra. Kraków, 1991. Cz. 1. 103 s.
 14. Kadrow S. Faza rzeszowska kultury malickiej. *Kultura malicka*. Kraków, 1996. S. 51–69.
 15. Kadrow S., Zakościelna A. An outline the evolution of Danubian cultures in Małopolska and Western Ukraine. The Western border area of the Tripolye culture. *Baltik-Pontic Studies*. Poznań, 2000. Vol. 9. P. 187–255.
 16. Kozłowski J. K., Kozłowski S. K. Epoka kamienia na ziemiach polskich. Warszawa, 1977.
 17. Zakościelna A., Gurba J. Z problematyki kultury malickiej na Wyżynie Lubelsko-Wołyńskiej. *Archeologia Polski Środkowowschodniej*. Lublin, 1997. T. II. S. 201–209.
 18. Zastawny Czekał A., Grabowska B., Zastawny A. Nowe materiały kultury malickiej z badań na trasie autostrady A-4 w Zachodniej Małopolsce: stanowiska Brzezie 17 i Targowisko 11, gm. Kłaj. *Materiały Archeologiczne Nowej Huty*. Kraków, 2004. T. XXIV. S. 69–88.

7

*Басейн р. Черногузки.
Посудина трипільської культури.*

Олександр Цинкаловський і Вивчення трипільських пам'яток на Волині

Григорій Охріменко
Світлана Локайчук
Наталія Склярєнко

Честь відкриття трипільських пам'яток на північному заході України належить Олександру Миколайовичу Цинкаловському. Ним виявлено близько двадцяти унікальних пам'яток пізньотрипільської культури (ПТК) – поселень і місць окремих знахідок кераміки. Найраніше з них – поселення Бодаки біля Вишнівця на Тернопільщині – досліджувалося О. Цинкаловським у 1939 році (рис. 7.1; рис. 7.2). У післявоєнні роки вивчення цієї пам'ятки продовжувала Катерина Черниш, а згодом багато років поспіль і дотепер вона залишається об'єктом наукових зацікавлень відомої дослідниці із Санкт-Петербурга Наталії Скакун.

Унікальне городище поблизу с. Зимно містить, крім матеріалів культури лійчастого посуду (КЛП), багато кераміки трипільської культури, у тому числі гарно розмальовані різними кольорами більші та менші посудини. Всі названі пам'ятки датуються приблизно серединою – кінцем IV тис. до н. е. За новішими періодизаційними схемами – це ранній бронзовий вік.

Загалом О. Цинкаловським виявлено такі пам'ятки трипільської культури:

1

с. Бодаки – на високому березі р. Горинь (уроч. Чорна Криниця) – на полі, що розорювалося. Під час розкопок 1939 р. виявлені рештки житлових будівель, крем'яні майстерні, рештки печей, гончарні майстерні. Зібрано колекцію мальованого посуду, теракотові жіночі фігурки, глиняні іграшки, мідна сокира, сокирки з опоки, вироби з кістки, рогу, вуглики дров, остеологічні матеріали свійських та диких тварин, луска карпових великих риб (Cynkalowski, 1961: 35, 36);

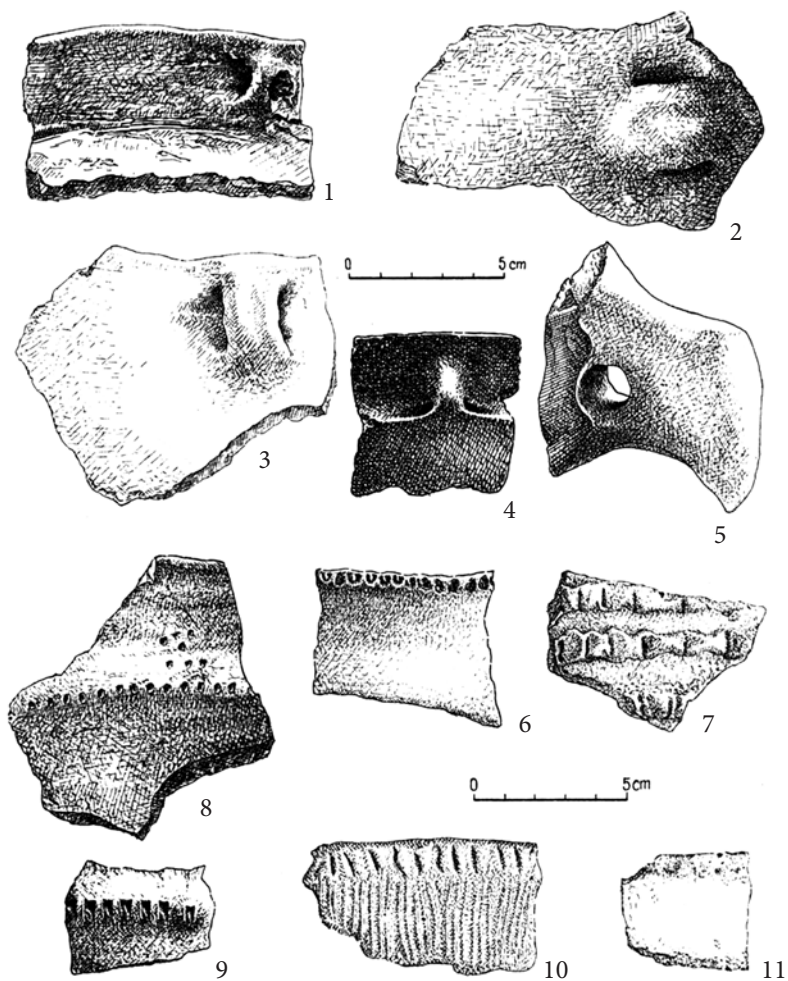

Рис. 7.1.

Бодаци. Матеріали малицької, волино-люблінської, трипільської культур (за О. Цинкаловським).

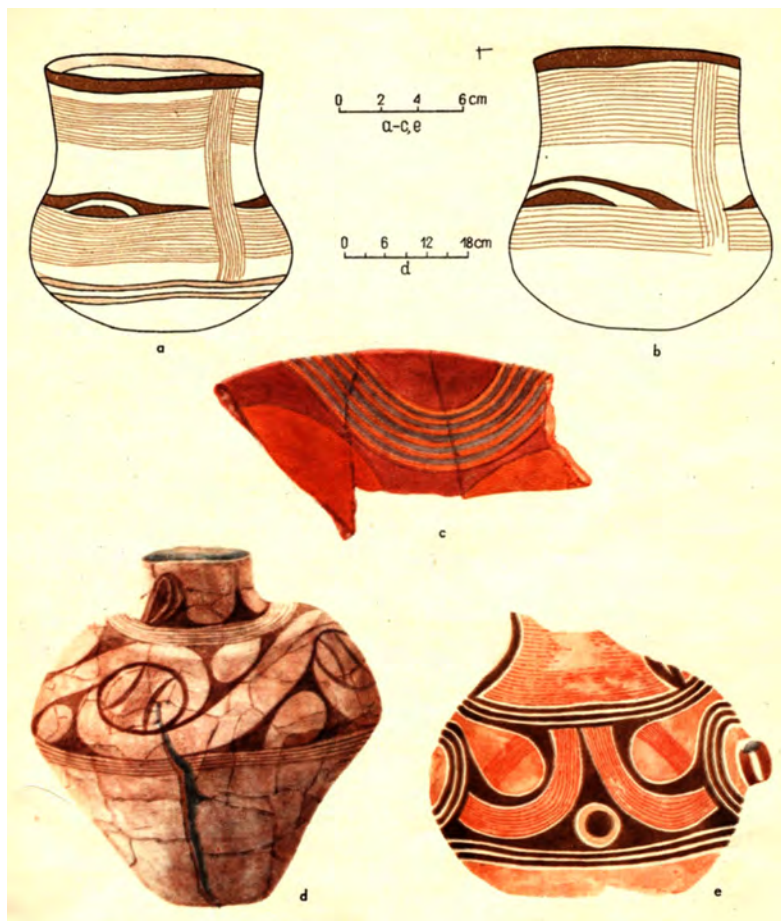

Рис. 7.2.

Бодаки. Матеріали малицької, волино-люблінської, трипільської культур (за О. Цинкаловським).

- 2 с. Борки Кременецького повіту. Знайдено мальовану кераміку, сокирку з опоки, глиняну жіночу фігурку (збори С. Недзвідського 1938 р.);
- 3 с. Бриків Кременецького повіту. Зібрана мальована кераміка та сокирка з опоки;
- 4 с. Будераж Здолбунівського повіту. Знайдено верхню частинку жіночої фігурки, на шиї якої виділено валик, яким передано коралі. Знаходиться у РМА у Варшаві;
- 5 Грудек Надбужний, пов. Хрубешів. Знайдено фрагменти посуду з «волютовим» орнаментом (рис. 7.3–рис. 7.5). Дослідження О. Цинкаловського у 1931–1932 рр.;

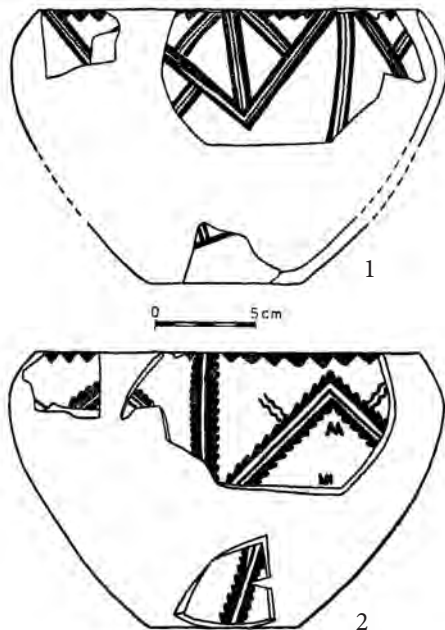

Рис. 7.3.

Грудек Надбужний. Матеріали трипільської культури (за С. Ястжембським).

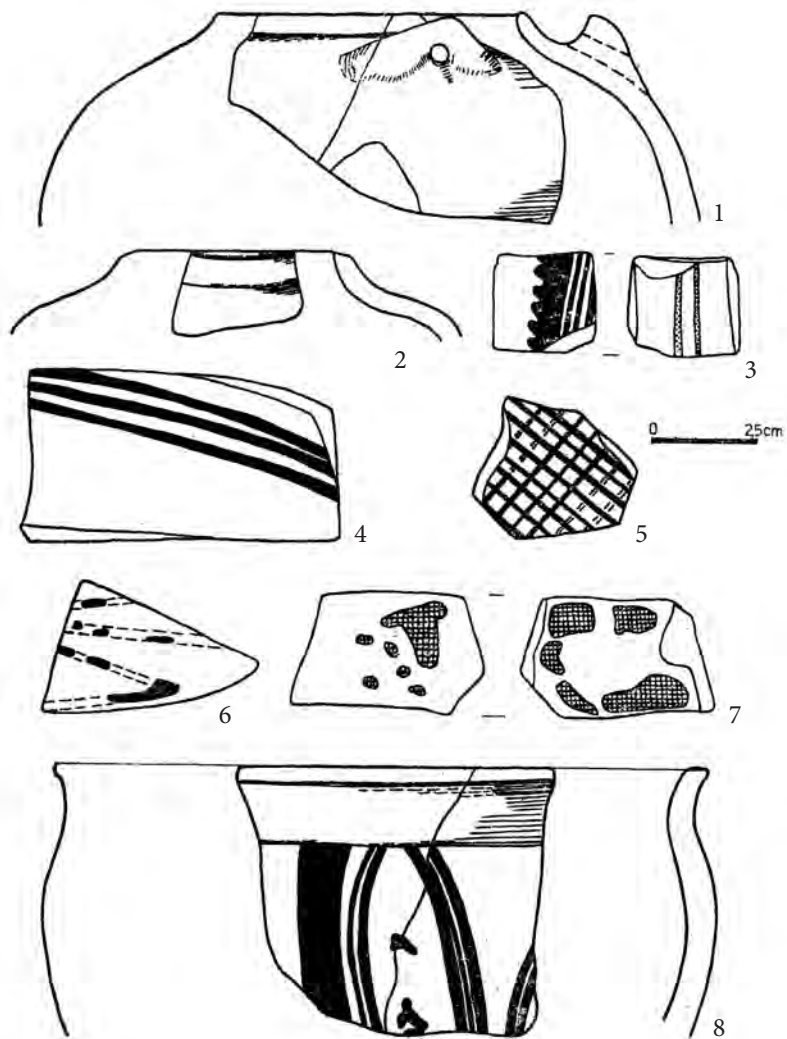

Рис. 7.4.

Грудек Надбужний. Матеріали трипільської культури (за С. Ястжембським).

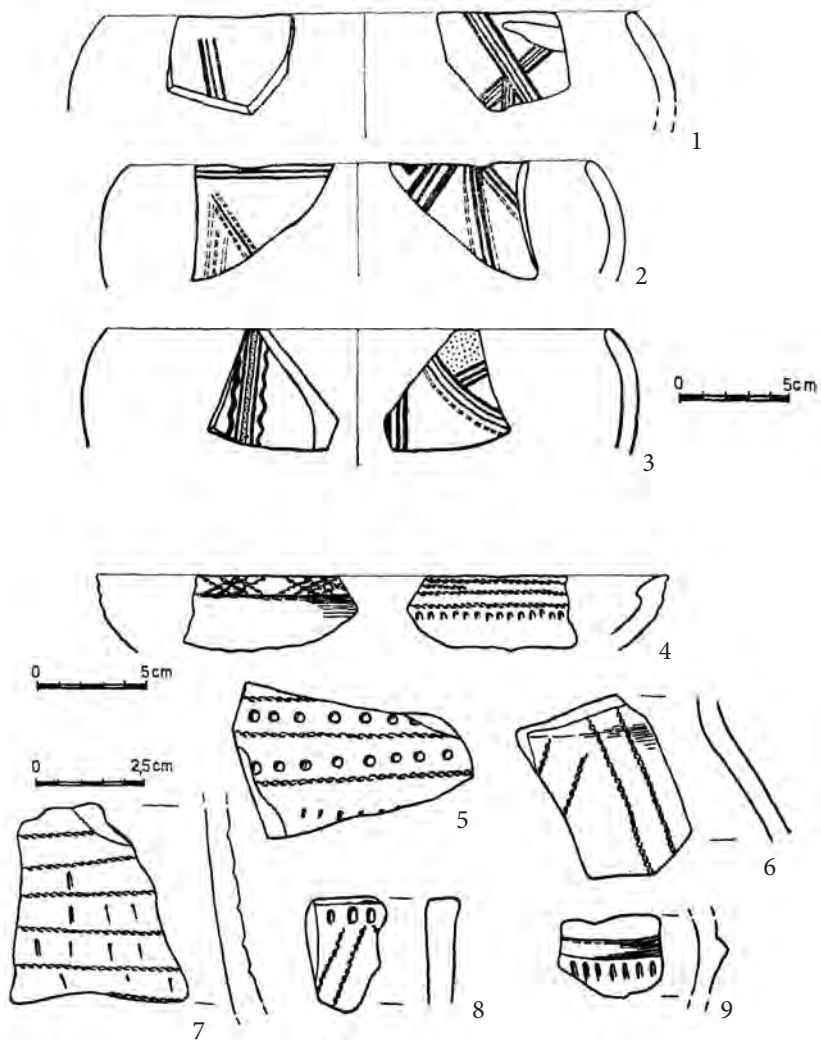

Рис. 7.5.

Грудек Надбужний. Матеріали трипільської культури (за С. Ястжембським).

- 6 с. Костянець Дубенського повіту – велике поселення трипільської культури. Уламки посуду зібрані на поверхні (Kostrzewski, 1939–1948:167);
- 7 с. Кучманівка Острозького повіту. Знахідка сокири з опоки та інших речей;
- 8 м. Кременець, уроч. Чернеча Гора – сокирка з «подільського лупаку» (опоки) та інші речі;
- 9 с. Лежниця Іваничівського району Волинської обл. – правий берег Західного Бугу. На городищі Чуб знайдено мальовані трипільські фрагменти посуду (рис. 7.6; рис. 7.7) з «волютовим» орнаментом (Kostrzewski, 1939–1948: 167);

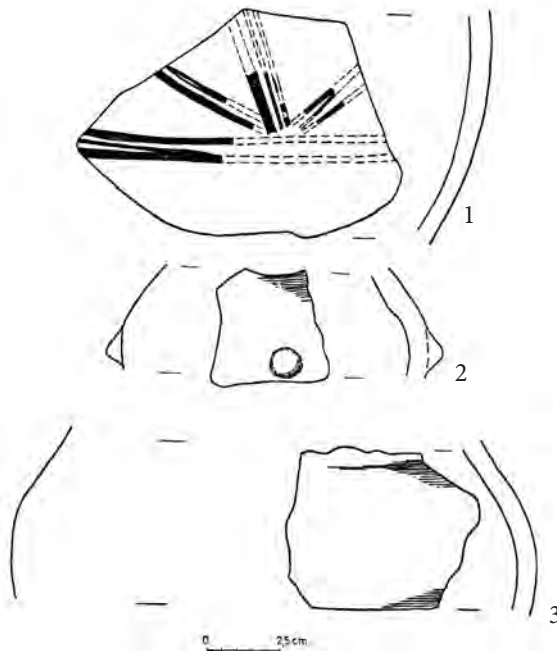

Рис. 7.6.

Лежниця. Матеріали трипільської культури (за С. Ястжембським).

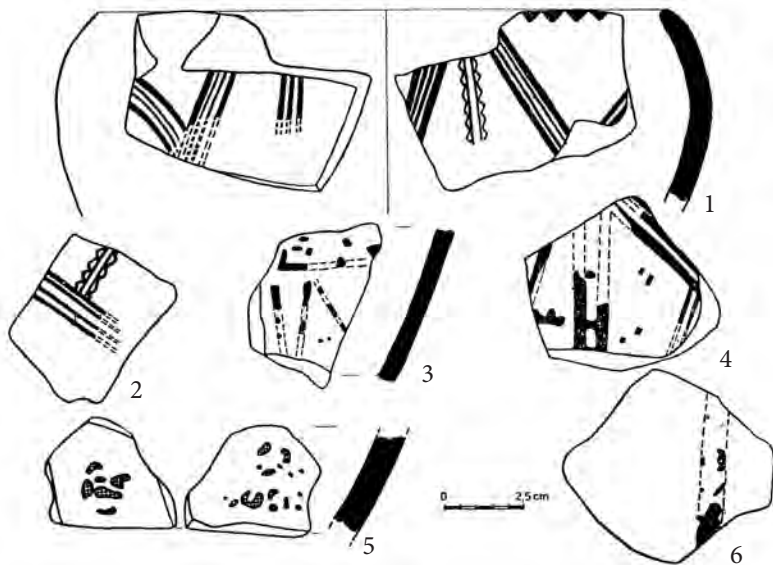

Рис. 7.7.

Лежниця. Матеріали тріпільської культури (за С. Ястжембським).

10

с. Липа Дубенського району Рівненської обл. – знахідки посуду з мальованим декором та два наконечники до стріл;

11

с. Листвин Дубенського району – знахідки кераміки і чотирьох сокирок з опоки;

12

с. Литовеж Іваничівського району – знахідки кераміки із дюни над р. Західний Буг;

13

сmt Мирогоща Дубенського району – фрагменти посудини з зооморфною головою бика (розвідки Ю. Шумовського) (Kostrzewski, 1939–1948:167; Synkalowski, 1961: 37);

14

с. Нарайв Дубенського району. Знайдено сокирки з опоки та інше;

- 15 із с. *Обич Кременецького повіту* походить сокирка з опоки та інші речі;
- 16 с. *Решнівка Кременецького повіту*. На схід від села на високому березі потоку виявлено недосліджене поселення трипільської культури;
- 17 *Шумськ Кременецького повіту*. На городищі та околицях Брикова знахідки мальованої кераміки;
- 18 *Шумбар Кременецького повіту* – знахідки мальованої кераміки та сокира з опоки (збірка С. Недзвідського) (Cynkalowski, 1961: 38).

Трипільське поселення в Бодаках детально описується у статті О.Цинкаловського «Osiedle kultury tripolskiej w Bodałkach nad Horyniem», «Wiadomości archeologiczne» (1969 р.).

У вступі докладно висвітлюються особливості природних умов регіону. Річка Горинь плине тут вузькою долиною, над якою часто підносяться високі спадисті береги, що перетинаються долинами малих потоків та глибокими ярами, якими протікають малі струмки. Нерідко в урвистих нижніх частинах берегів виступають потужні крейдові формації, в яких міститься багато великих та менших брил кременю, що покривають дно ярів (Cynkalowski, 1969: 221). Цей високоякісний волинський кремій становив для первісних людей велику цінність. З нього виготовлялися основні знаряддя праці – ножі, вкладні до серпів, скребки, сокири, провертки тощо.

Непрозорий кремій з Подністров'я гіршої якості. Це було причиною того, що для трипільців та більш ранніх землеробів стежки пролягали на Волинь – спочатку по кремій, а із середини IV тис. до н. е. з метою широкої колонізації для постійного місця проживання. Подібні виходи кременю на поверхню є біля смт Вишнівця, м. Кременця, Лози та в багатьох інших місцях. Для поселенців важливе значення мали також чудові крейдові джерела питної води.

Варто зауважити, що в інших місцевостях, зокрема у Польщі (Кжелонкі Опатовське), в Білорусі (Красносілля) крем'яні добувалися з великими зусиллями із глибини 4–6 м, де він знаходився у товщі твердих порід. Тут же, в Бодаках, доступність необмеженої кількості крем'яної сировини сприяли, від часів пізнього палеоліту, появі майстерень з обробки кременю. У багатьох місцях крем'яні «напівфабрикати» і готові знаряддя знаходили просто на поверхні (уроч. Зимний Город поблизу Бодаків). Заготовки (нуклеуси) і відбиті з них пластини мали рідкісно великі розміри – до 24 см довжини. В уроч. Чорна Криниця, де і тепер б'є джерело (справді «вічні джерела»), на орному полі лежали побиті трипільські посудини з мальованим орнаментом, жіночі фігурки, сокирки (Synkalowski, 1969: 222). Раніше, у 1930–1938 рр. подібні знахідки траплялися у Брикові (поблизу с. Дедеркали) Тернопільської обл., в с. Обичі Рокитнянського району, Корпачівці на Тернопільщині, в Будеражі на Рівненщині, Кучманівці.

О. Цинкаловський вважав, що скарби великих крем'яних пластин, знайдені біля сіл Шистів, Зимне (21 пластина), Лудині, могли походити з майстерень в Бодаках, Сапанові, Ісерні (Synkalowski, 1969: 225).

Площа, на якій планував розкопки автор повідомлення, становила в Бодаках 180 x 200 м. У місцях виходу найбільшої кількості знахідок, порушених оранкою, закладалися шурфи або невеликі розкопки. На глибині 40–45 см виявлялися рештки глиняної пропаленої долівки, залишки печей розмірами 80x100 см, залишки вогнищ, викладені вапняком.

У розкопі № 5 відкрито велику крем'яну майстерню, а в ній багато брил кременю, нуклеусів, великих ножеподібних пластин (20–22 см), відходи виробництва – відщепи. У розкопі № 6 виявлено гончарську піч та майстерню, уламки багатьох посудин. Біля отвору печі стояла маленька посудинка з двома вухками, наповнена фарбою червоно-цеглянистого кольору. Поблизу була більша посудина, мисочка, дитяча іграшка (фігурка ведмедя з брязкальцями всередині), жіночі фігур-

ки, велика миска з розмальованими темною фарбою овалами та смугами тонких волютних ліній.

У розкопі № 8 пощастило зафіксувати залишки споруди розмірами 5x8 м, а також залишки стін з обплетених лозою жердин та обмазаних глиною. Кістки знайдених тут тварин, за визначенням палеоботаніка Л. Незабітовського, належали ВРХ, турові, сарні, козі, сайгакові, собаці, коневі, борсукові.

Частина виявлених у Бодаках виробів була описана, посудини поклеєні. Зараз ці речі прикрашають експозицію Кременецького краєзнавчого музею.

Село Бодаки Збараського району Тернопільської області через свою унікальність (найраніша трипільська пам'ятка на Волині, а також один з найбільших в Україні центрів крем'яного виробництва) стала своєрідним місцем паломництва археологів різних країн. У 70-х роках ХХ ст. тут працювала молдавська експедиція (Попова, Черныш, 1967). 1974 року проводив розкопки М. Пелешишин. З 1987 року у Бодаках проводить дослідження енеолітична експедиція Інституту історії матеріальної культури Російської академії наук (керівник канд. іст. наук Наталія Скакун). Разом із Н. Скакун на розкопках працюють А. Самзун (Інститут археології, Париж), Б. Матеєва (директор музею в м. Істерих, Болгарія), І. Нікітінський (Вологодський історичний музей), київські археологи О. Корвін-Піотровський, В. Круц та інші (Бодаки, 2005: 45). Дослідженню цього визначного поселення-майстерні мідного віку присвячена значна література.

На даний час у Бодаках відкрито залишки понад 15 жител і жител-майстерень, а також рештки підковоподібного рову (Скакун, 2005: 7). Житлові споруди тут розташовувалися гніздами у східній та західній частині поселення. Наземні глинобитні споруди мали площу 10–12 м², а напівземлянки – 6–22 м². Залишки жител – це типові трипільські обпалені площадки. Півземлянки мають вигляд вісімкоподібних в плані ям, житла часто розташовані на крутому береговому схилі.

Багаторічні роботи археологів підтвердили думку О. Цинкаловського про унікальну своєрідність пам'ятки Бодаки, жителі якої були першокласними майстрами, котрі спеціалізувалися на розщепленні кременю. Це був один із найзначніших трипільських центрів кременеобробки. В радіусі п'яти кілометрів від поселення виявлено 6 пунктів з багатими виходами кременю. Тутешній волинський, туронського ярусу кремій, разом з донецьким вважається найбільш якісним на Україні та в світі. Первинна обробка кременю відбувалася як за межами поселення, так і безпосередньо на поселенні. У західній його частині, біля виходів сировини виявлено шість великих скупчень битого кременю. У самому поселенні досліджена напівземлянка-майстерня. В ній зібрано понад 1500 крем'яних виробів: заготовки нуклеусів, відбійники, віджимники-ретушери, пластини, знаряддя праці, які не були в ужитку й одержані за допомогою відтискової техніки високопрофесійними майстрами. Слід зазначити, що подібну півземлянку-майстерню виявив О. Цинкаловський у Бодаках в 1939 році.

Дослідженнями встановлено, що на поселенні Бодаки функціонували всі види відомих на той час промислів і ремесел: виготовлення знарядь з кременю, кістки, будівництво споруд, гончарство, виробництво керамічних виробів, ритуальних прикрас, скотарство, землеробство, ткацтво (Скакун..., 2005: 7–8).

У 1960 році, як уже згадувалося, поселення Бодаки Збаразького району Тернопільської області відвідали археологи К. Черниш, Т. Попова, Є. Черних (Попова, Черниш, 1967:173). Дослідниками було відзначено, що поселення займало площу 100 x 200 м, там закладено два невеликих розкопи – 15 та 8 м². Шар чорнозему досягав потужності 0,5 м, нижче був суглинок. Культурний шар знаходився на глибині 0,2–0,35 м. Більше всього дослідників вразили незвично крупні вироби з місцевого кременю, які різко вирізнялися серед знарядь праці з інших трипільських поселень. В одному з розкопів виявлено

піч, біля якої лежали уламки посуду, а неподалік знаходилося скупчення крем'яних пластин – заготовок знарядь. На думку О. Формозова, при тодішньому обміні основним еквівалентом були крем'яні пластини (Формозов, 1958: 644). Пластини відбивалися від великих заготовок-нуклеусів, наприклад, один з них призматичної форми мав дві ударні площини та розміри 22 x 11,9 x 7,5 см. Довжина пластин досягала 15,6 см або й більше. Ширина їх – від 1,8 до 5 см. Цікаво, що посуд із поселень Бодаки на Горині та Назвисько на Дністрі дуже подібний. Відстань між ними – 150 км. Ймовірно, між жителями цих населених пунктів були родинні зв'язки (Попова, Черныш, 1967: 174–177).

ЛІТЕРАТУРА

1. Попова Т. А., Черныш Е. К. Трипольское поселение у с. Бодаки. *Записки Одеського археологического общества*. Одеса, 1967. Т. II (35). С. 173–179.
2. Скакун Н. Н., Цвек Е. В., Круц В. А., Матєва Б. И., Корвин-Пиотровский А. Г., Самзун А., Яковлева Л. М. Археологические исследования трипольского поселения Бодаки в 2005 г. Киев-Санкт-Петербург, 2005. 123 с.
3. Формозов А.А. Клады каменных орудий на территории СССР. *Archeologické rozhledy*. Praha, 1958. Ročic X, sešť 5. С. 637–645.
4. Synkałowski A. Osiedle kultury tripolskiej w Bodakach nad Horyniem. *Wiadomości archeologiczne*. Warszawa, 1969. Т. XXXIV. З. 2. S. 221–227.
5. Kostrzewski J. Od mezolitu do okresu wędrówek ludów. *Prahistoria ziem polskich*. Warszawa, 1939–1948. S. 119–168.

8

*Амфора з отвором у дні.
Хрінники-ІІ.
Фото Г. Охріменка*

Археологічні матеріали з поверхневих зборів біля Хрінницького водосховища I

Олександр Кричевський
Григорій Охріменко
Наталія Склярєнко
Ольга Борисова

Протягом багатьох років Олександром Кричевським та Петром Петровським проводилися збори археологічних матеріалів на берегах Хрінниківського водосховища Демидівського району Рівненської області. Виявлені тут речі належать до різних періодів: неоліту (культура лінійно-стрічкової кераміки), енеоліту (маліцька, волино-люблінська культура, Трипілля, етап СІ), доби бронзи (городоцько-здовбицька, межиницька, стжижовська, бабинська культури), залізного віку, ранньослов'янського періоду, давньої Русі.

Артефакти енеолітичного часу відомі по обох берегах водосховища (правого та лівого) з боку сіл Товпижин та Набережне, вони утворюють скупчення матеріалів різної площі. Найбільш показовим є комплекс знахідок, зібраний згаданими краєзнавцями в розмитій та пошкодженій будівництвом частині берега біля колишньої цегельні с. Набережне. Він складається з кераміки (рис. 8.1–рис. 8.11) та крем'яних виробів (рис. 8.12–рис. 8.19). Частина з них передана для зберігання до фондів Волинського краєзнавчого музею.

У басейні Стиру відомі й інші поселення ВЛК: Яловичі, Голишів (розкопки М. Пелещишина, 1972–1973 рр., Г. Охріменка, О. Позіховського 2004–2006 рр.), Коршівець, Полонка, Гірка Полонка I (уроч. Низ – залишки поховання), Гірка Полонка II (уроч. Берег, розкопки Д. Козака), Боратин (розвідки І. Бойка), Городок (розкопки Д. Козака), Баїв, Городок (поховання відкриті Я. Фітцке в довоєнні роки, Баїв II (розкопки Г. Охріменка 2008 р.) та ін. Деяко раніші пам'ятки маліцької культури також відкрито неподалік м. Луцька: Лище (уроч. Вигаданка), Ярославичі, Голишів.

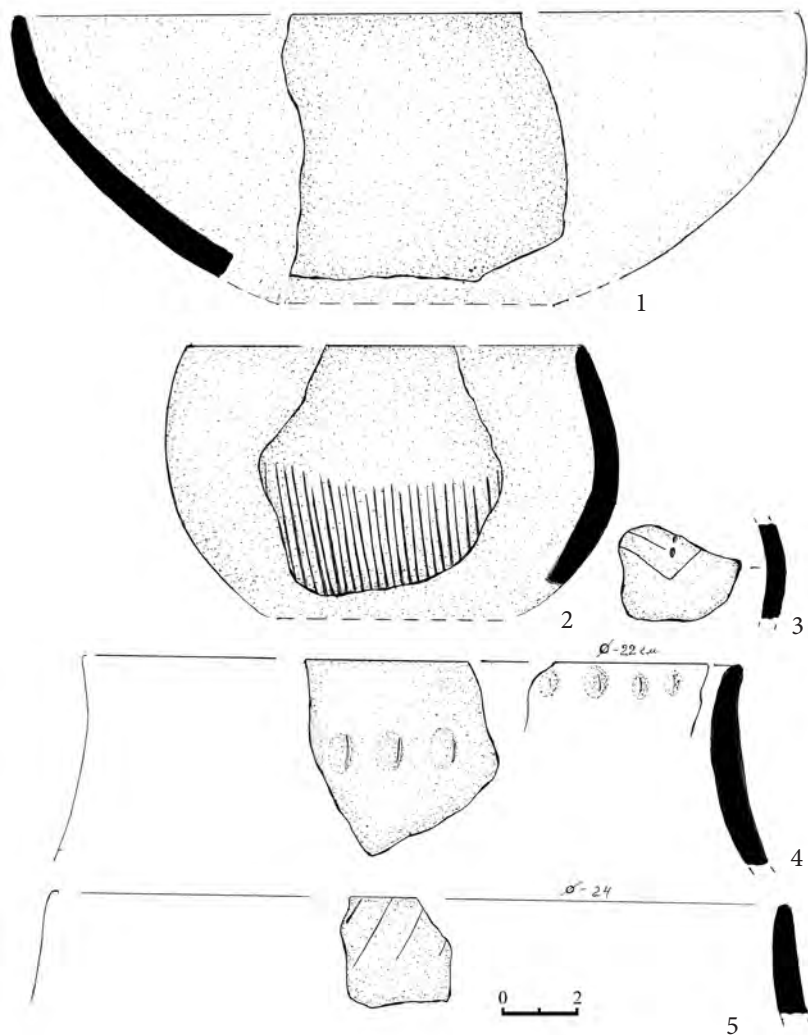

Рис. 8.1.

Хрінниківське водосховище. Кераміка КЛСК (2, 3) та ВЛК ? (1, 4, 5) (за Г. Охріменком).

Серед матеріалів з надбережжя водосховища є, імовірно, досить ранні уламки кераміки маліцької культури та пізніші – волино-люблінської. Переважна більшість з них знайдена біля с. Набережне Демидівського р-ну. За різними даними (Д. Козака, О. Кричевського, П. Петровського, В. Ткача) матеріали ранніх землеробів розміщені біля Хрінниківського водосховища в уроч. Цегельня, Шанків Яр, Турбаза (лівий берег Стиру) та в р-ні бази «Динамо» (іл. 64–65). Скупчення первісної кераміки в місцях розмитих берегів було надзвичайно велике і займало чималу площу. Особливо багато артефактів волино-люблінської, межиновицької та, не виключено, городоцько-здовбицької культур. Відповідно, знайдено чимало крем'яних виробів ВЛК та доби бронзи. Опис кераміки та кременю МК та ГЗК подано в публікації М. Пелещина «Деякі питання історії племен культури шнурової кераміки у межиріччі Горині і Стиру» (1998). Ця незліченна колекція артефактів на площі сотень квадратних метрів лежала біля берега прямо у воді. Всі матеріали походили з майстерень та жител майстрів.

Такого скупчення матеріалів, як навколо Хрінниківського водосховища, десь іще знайти важко. Тут були ділянки родючої землі (у т. ч. і на місці давніх поселень), де росли, напевне, ліси та розкинулась широка долина річної річки. Проте найбільш притягальним фактором для первісних мешканців цих місць був, швидше всього, так званий волинський кремінь туронського ярусу – більших розмірів, темного кольору, високої продукційної якості.

Найдавніші фрагменти кераміки належать до неоліту – культури лінійно-стрічкової кераміки (Свешніков, Нікольченко, 1982). Один з них походить від великого виробу кухонного призначення і прикрашений нігтевими зачіпами. В його тісті є домішка жорстви, гідрослюди. Інший фрагмент – бічна частина кухонної підокруглої посудини, виготовленої з відмудленої глини. На ньому видно прокреслений у вигляді кутів орнамент, а поряд вміщені нотки (рис. 8.1:3). Третій фрагмент походить від невеликої столової посудини і прикрашений пара-

лельними лініями (рис. 8.1:2). Всі три фрагменти, на нашу думку, належать до пізніх проявів КЛСК. Подібна їм кераміка відома з уроч. Гнідава біля м. Луцька.

До ранньомаліцької культури віднесено два фрагменти від столових виробів, можливо, кубків. Їх орнамент нанесений в лінійному та підтрикутному стилі (рис. 8.2: 2, 3).

«...Все почалось десь у 1964 році, коли ми ще вчилися у восьмому класі і, поїхавши на рибалку з ночівлею в Хрінники, разом з Петром Петровським поставили намет, наловили риби, а потім гуляли на березі озера», – згадує О. Кричевський (іл. 64). У той час людей на Хрінниківському водосховищі було дуже мало, рідко можна було зустрінути одного-двох рибалок. І так, гуляючи берегом, ми раптом знайшли крем'яний наконечник стріли. Помилки тут не могло бути, бо він був дуже гарний! На той час, а потім протягом декількох десятків років берег водосховища був досить пологим, зовсім не зарослим травою та очеретом. З невідомих причин на Хрінниківській дамбі іноді спускали воду, а потім знову підіймали і вода дуже підмивала береги, які весь час обвалювались, а обвалений ґрунт розмивало водою. Так ось цей пологий пляж навкруги водосховища був справжнім археологічним клондайком. Тепер кожного разу, під час поїздок до водосховища, ми обов'язково йшли берегом, заходили, у воду та шукали цікаві речі. Причому, насамперед ми шукали тільки ті предмети, в яких були впевнені, що вони є старовинними. На такий «непотріб», як биті горщики, ми навіть уваги не звертали (цим битим горщикам було по чотири і більше тисяч років – Г. О.).

У мене були хороші сусіди брати – Шкоропати: Вітя, Ігор, Шурик, які згодом приєднувалися до наших поїздок в Хрінники. Так минуло біля двох десятків років. Ми ловили рибу і заодно збирали старовинні речі, але тільки ті, які розуміли. Книг з археології на той час придбати було майже неможливо, тому наші знання були надто поверховими. Вздовж узбережжя, починаючи від цегельні, на відстані 500 метрів, весь пляж був встелений, битою керамікою, серед якої ми щось шукали.

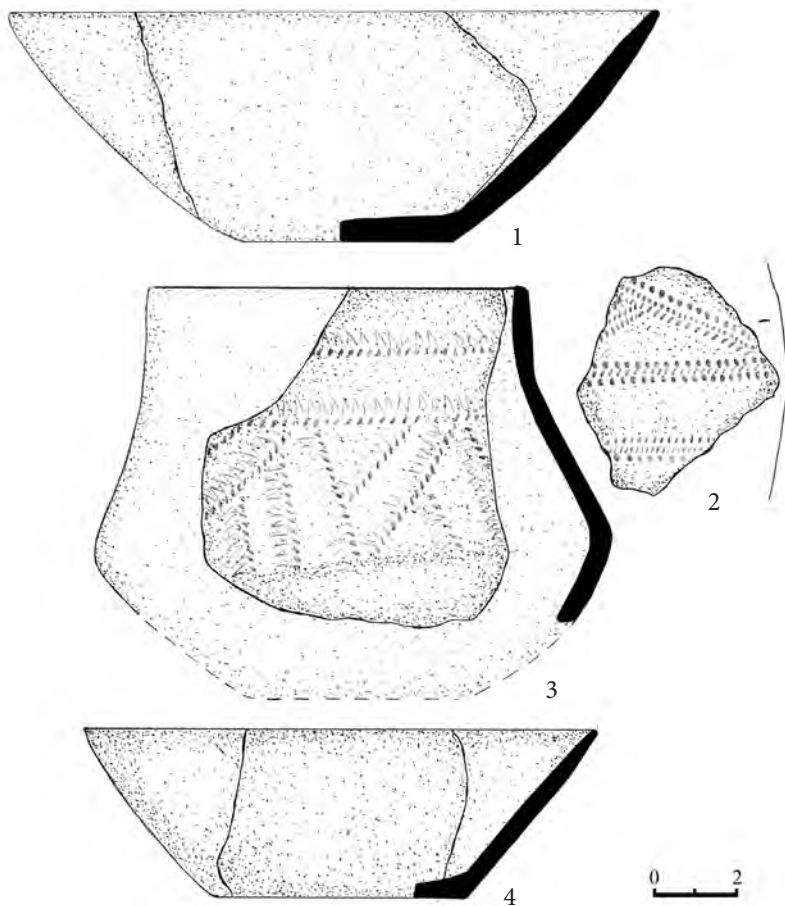

Рис. 8.2.

*Хрінниківське водосховище. Набережна. Кераміка МК (2, 3)
та ВЛК (1, 4) (за Г. Охріменком).*

Пам'ятаю, як одного разу, берег обвалився, і прямо на вертикальній стіні, як зріз, було видно піч для випалювання горщиків, на її дні знаходився шар вугілля, а на ньому шар битої кераміки. Ми були цим дуже здивовані, але що робити з тим ми не знали. З другого боку річки, за дамбою, теж був пляж, який добре розмивався водою, і іноді, після вітру, коли спускали воду, на всій його площі (близько кілометра) лежав битий креміль та відщепи. Там ми найчастіше знаходили крем'яні сокири та інші цікаві знаряддя.

Згодом Віктор Шкоропад вступив на історичний факультет Луцького педагогічного інституту. І одного разу, коли ми були в Хрінниках, підняв один черепок і сказав, що це культура шнурової кераміки, якій більше 4 тисяч років.

Тоді я вперше знайшов більший фрагмент посудини зі шнуровим орнаментом і взяв собі до колекції.

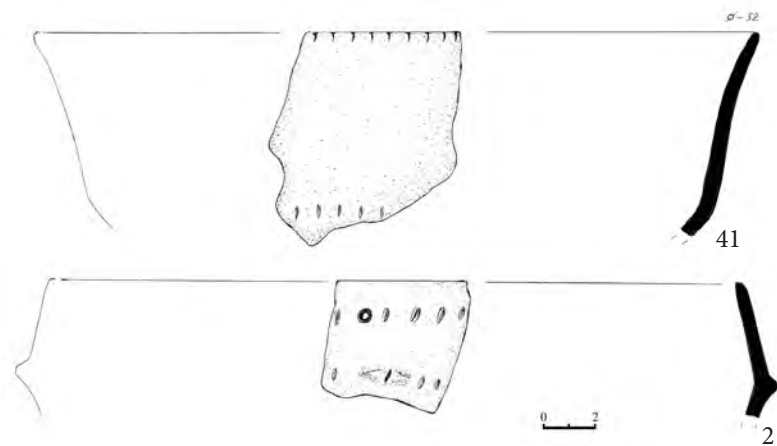

Рис. 8.3.
Хрінниківське водосховище. Кераміка МК (за Г. Охріменком).

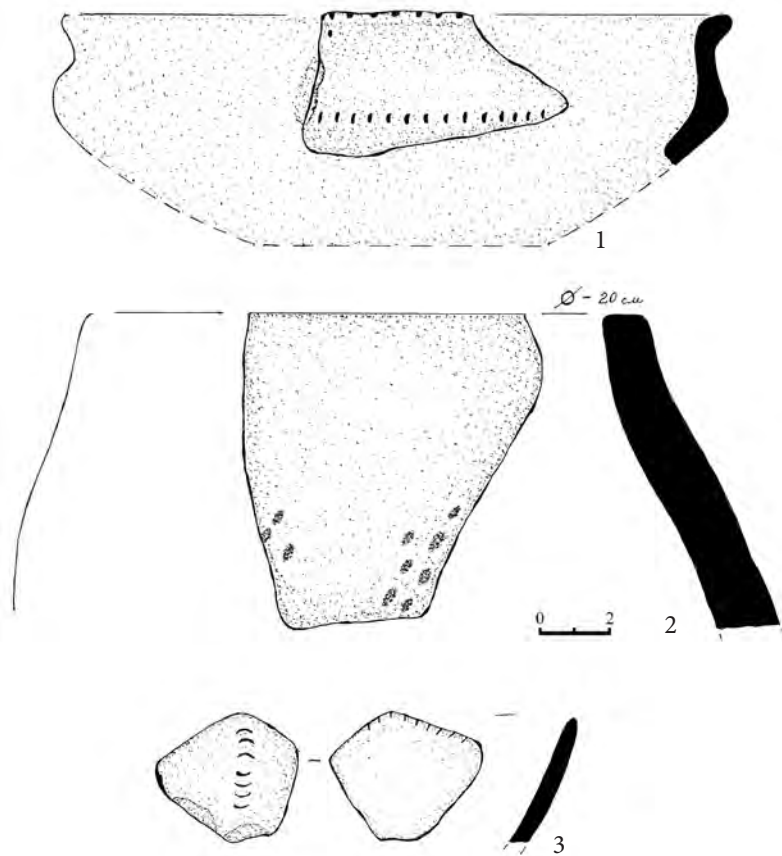

Рис. 8.4.
Хрінниківське водосховище. Кераміка МК (за Г. Охріменком).

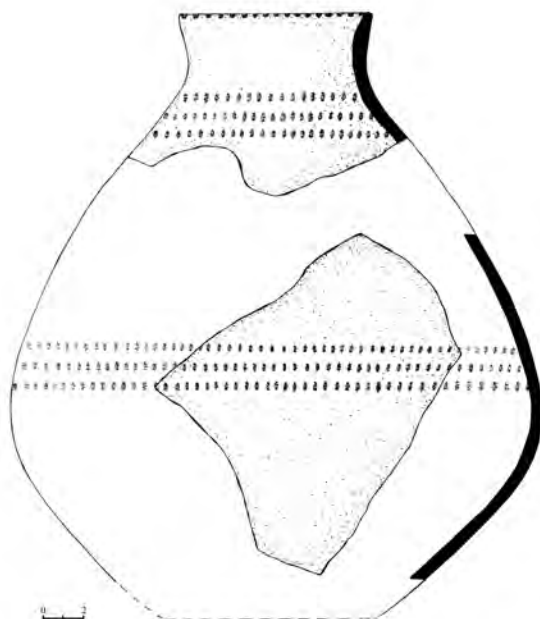

Рис. 8.5.

Хрінники Демидівського р-ну Рівненської обл. Амфора ВЛК.
Графічна реконструкція Г. Охріменка.

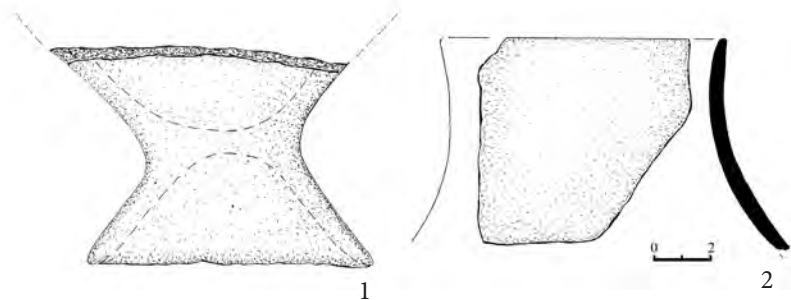

Рис. 8.6.

Хрінники Демидівського р-ну Рівненської обл. Цегельня.
Кераміка ВЛК. Рисунок Г. Охріменка.

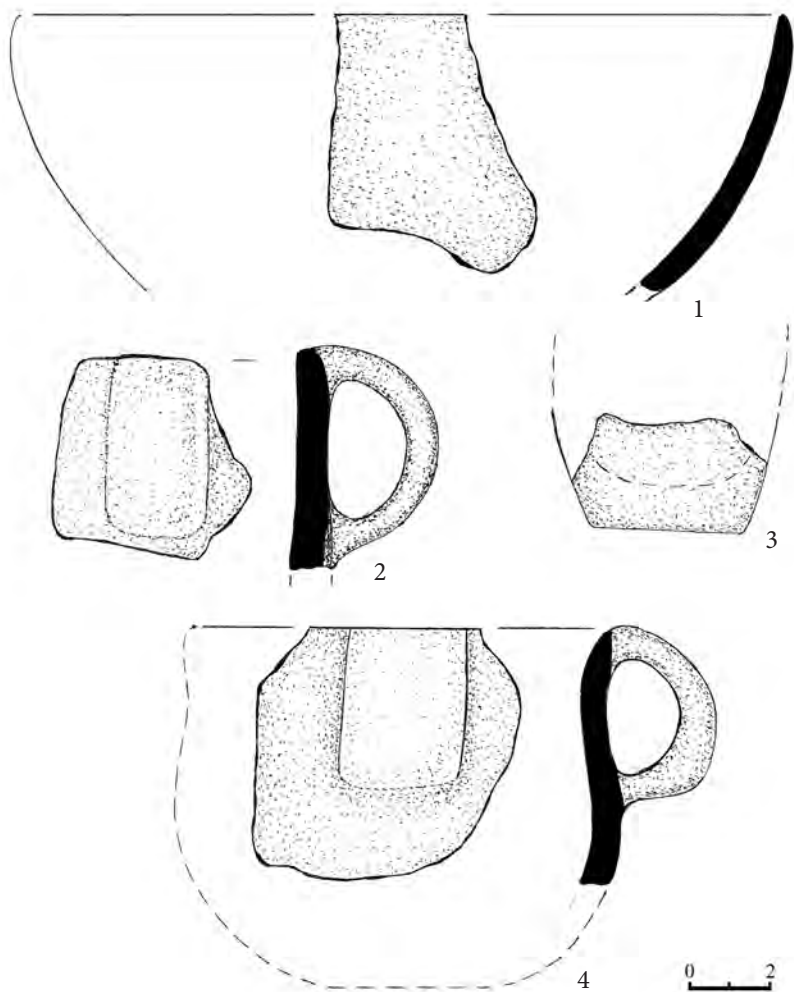

Рис. 8.7.
Хрінниківське водосховище. Кераміка ВЛК. Рисунок Г. Охрі-
менка.

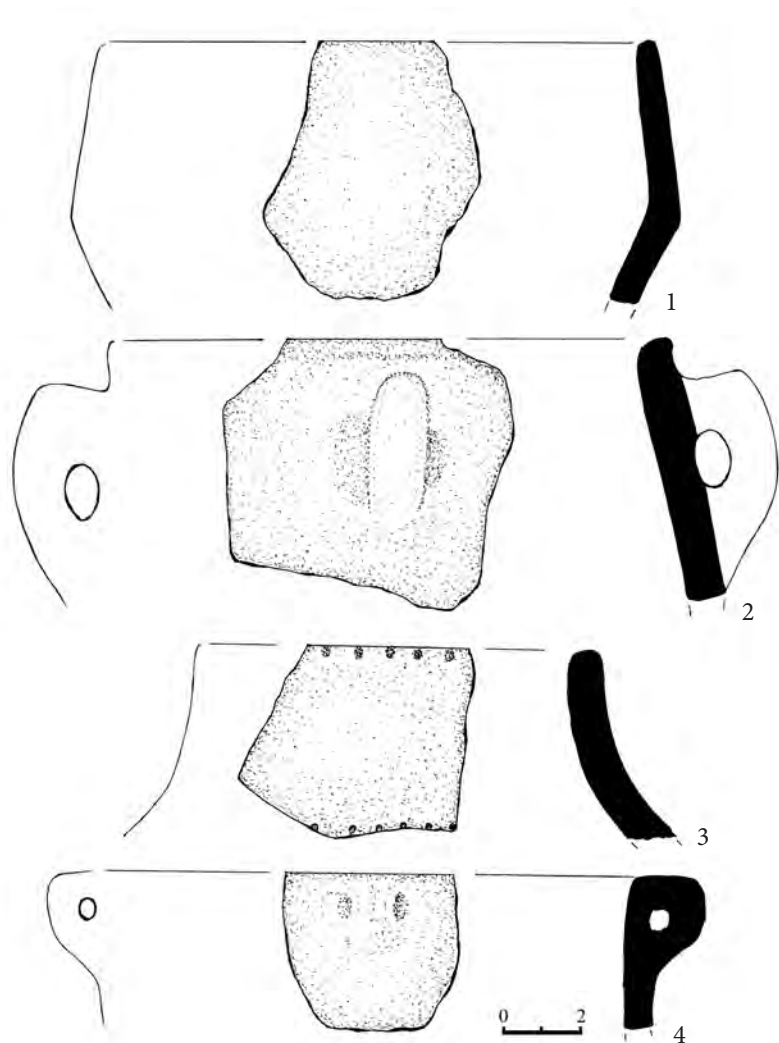

Рис. 8.8.

Хрінниківське водосховище. Хрінники-Цегельня. Кераміка ВЛК. Рисунок Г. Охріменка.

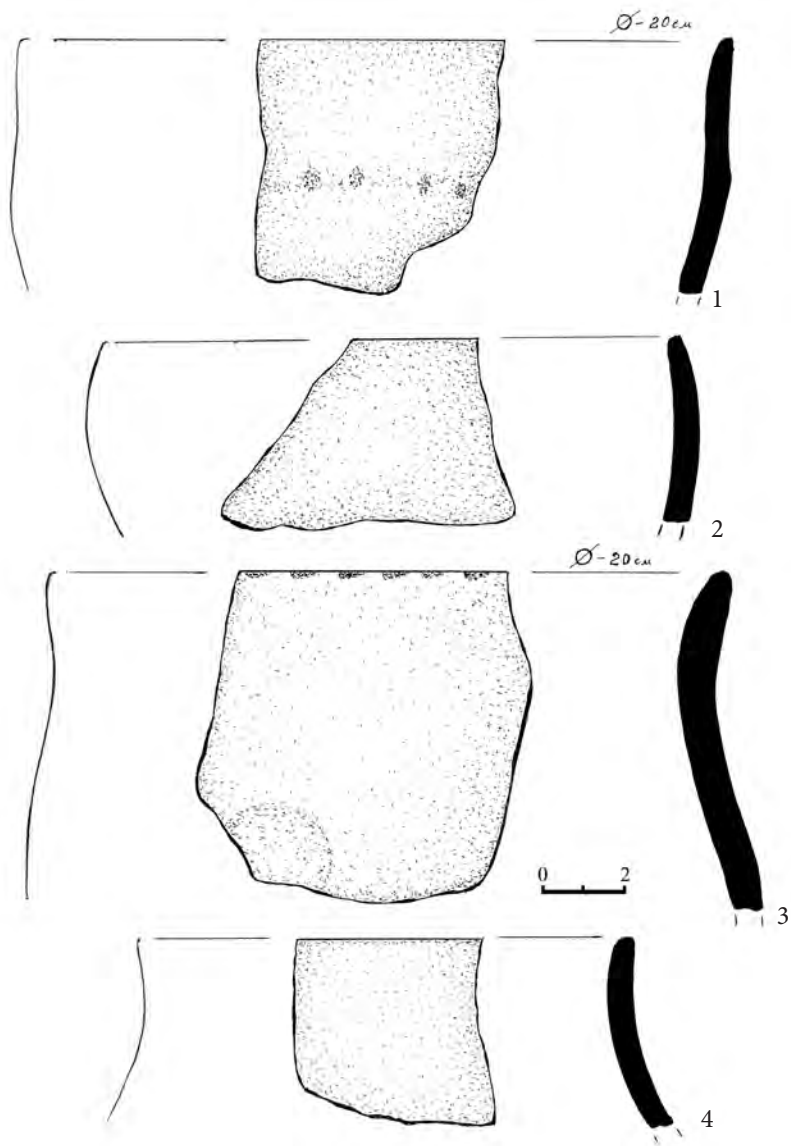

Рис. 8.9. Хрінниківське водосховище. Хрінники-Цегельня. Кераміка ВЛК. Рисунок Г. Охріменка.

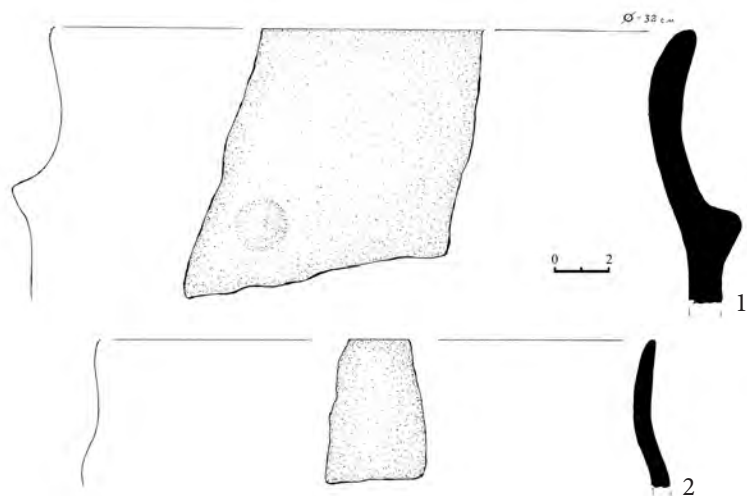

Рис. 8.10.

Хрінниківське водосховище. Хрінники-Цегельня. Кераміка ВЛК. Рисунок Г. Охріменка.

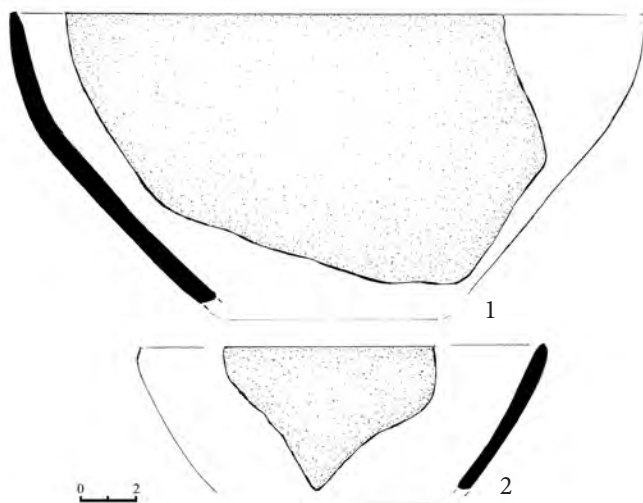

Рис. 8.11.

Хрінниківське водосховище. Хрінники-Цегельня. Кераміка трипільської культури. Рисунок Г. Охріменка.

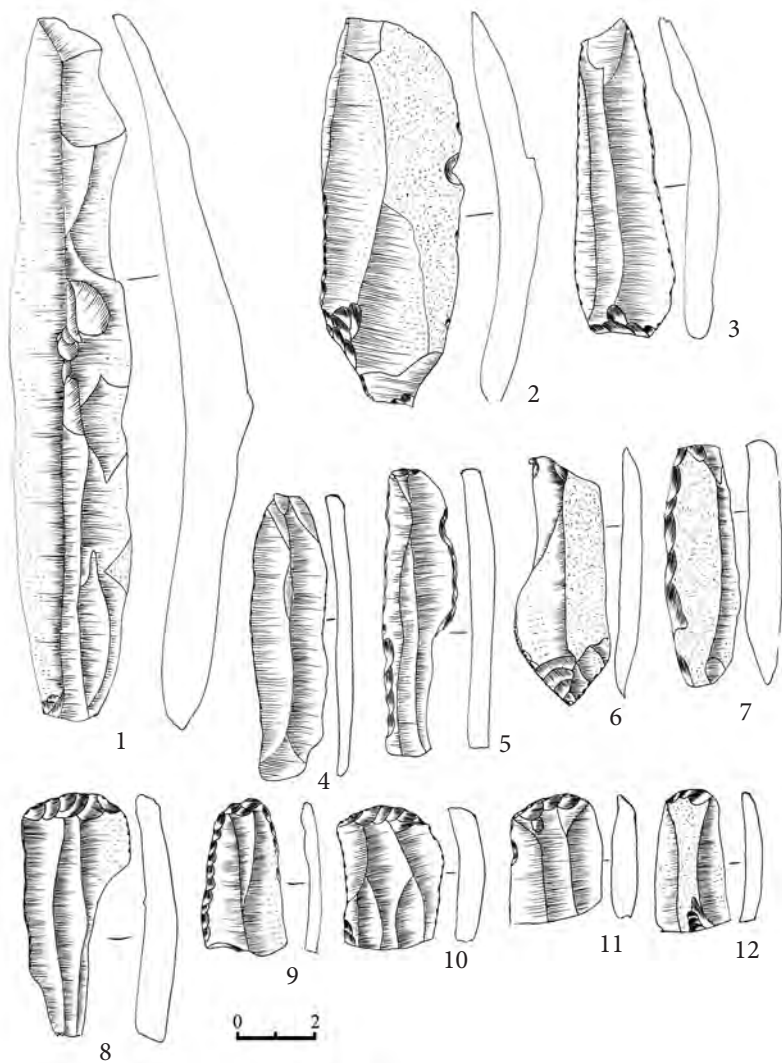

Рис. 8.12.

Хрінниківське водосховище. Крем'яні пластини (1–7), скребки (8–12). Рисунок О. Борисової.

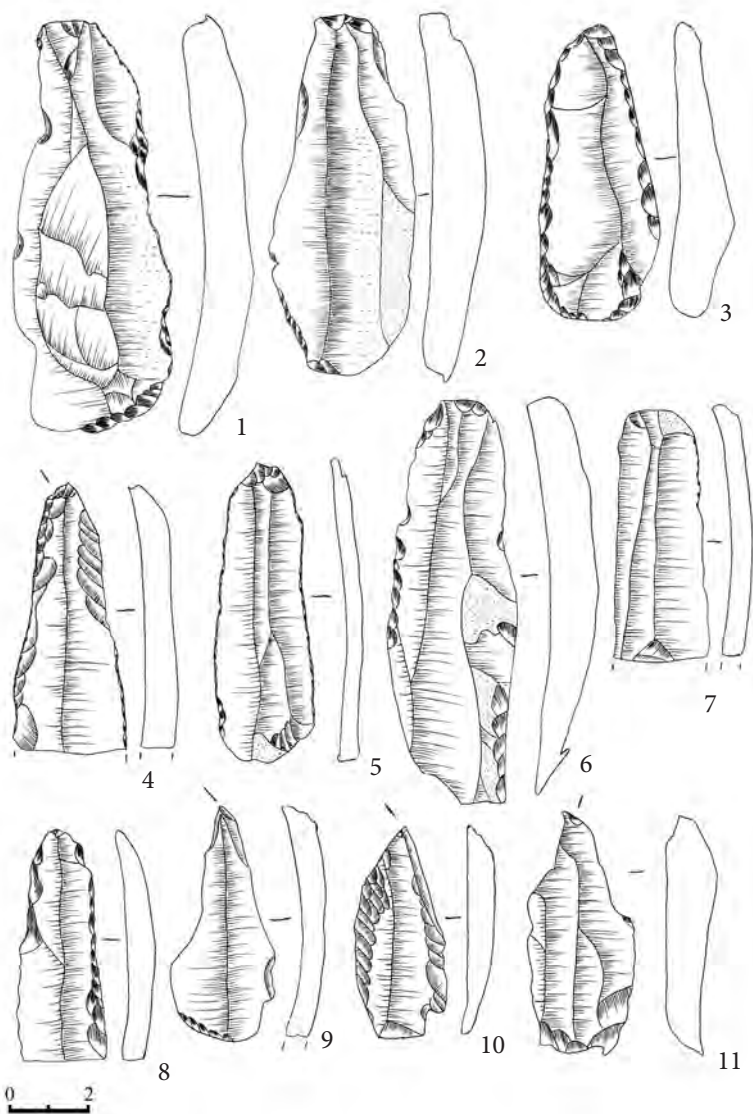

Рис. 8.13.

Хрінниківське водосховище. Крем'яні пластини (1-3, 5-8),
різці (4, 9-11). Рисунок О. Борисової.

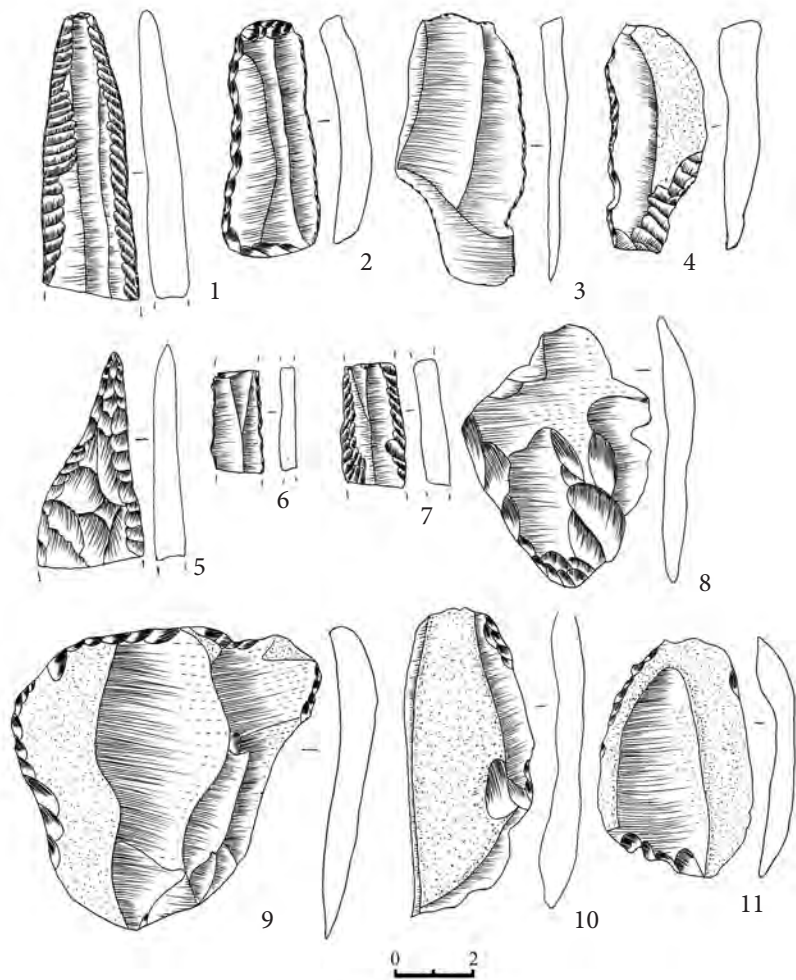

Рис. 8.14.

Хрінниківське водосховище. Крем'яні пластини та відщепи з ретушію. Рисунок О. Борисової.

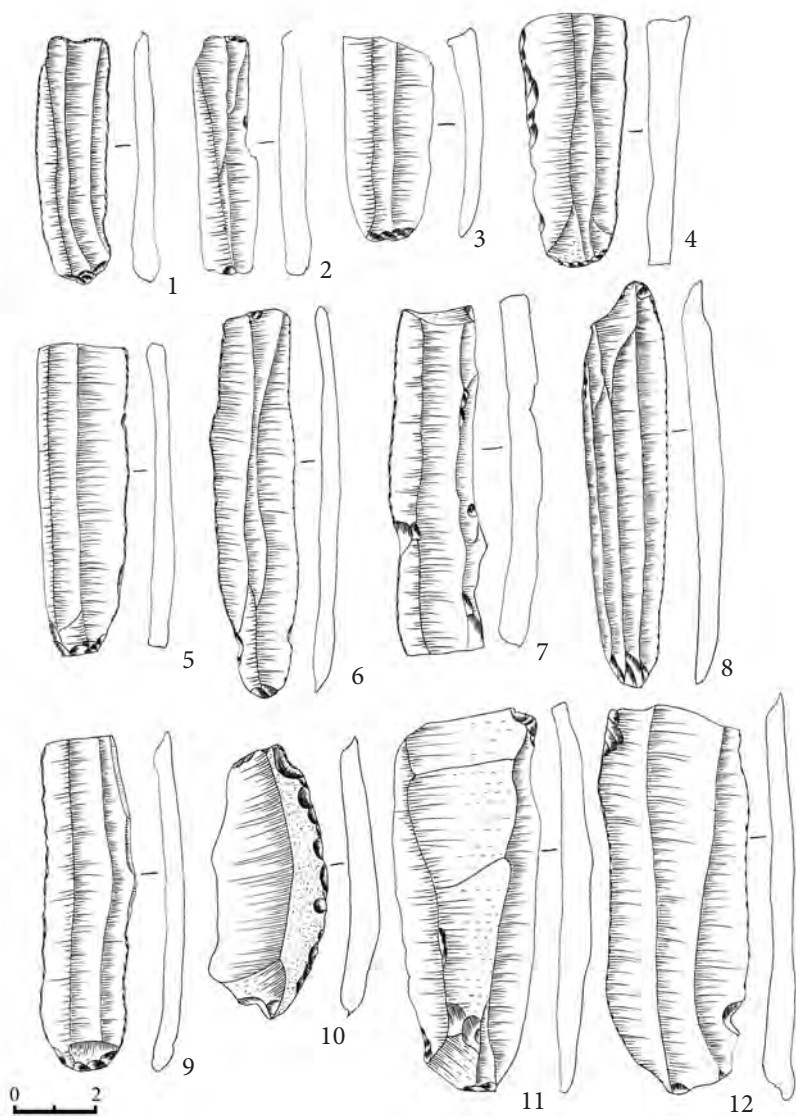

Рис. 8.15.

*Хрінниківське водосховище. Крем'яні пластини. Рисунок
О. Борисової.*

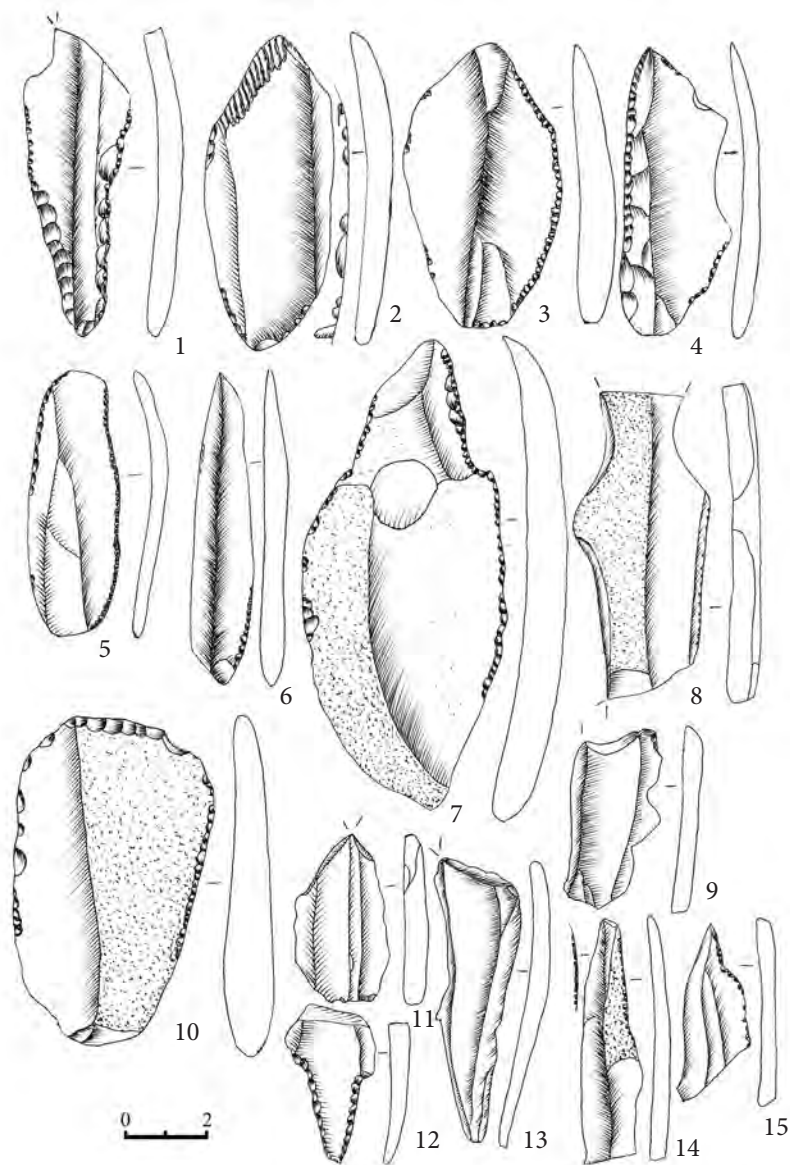
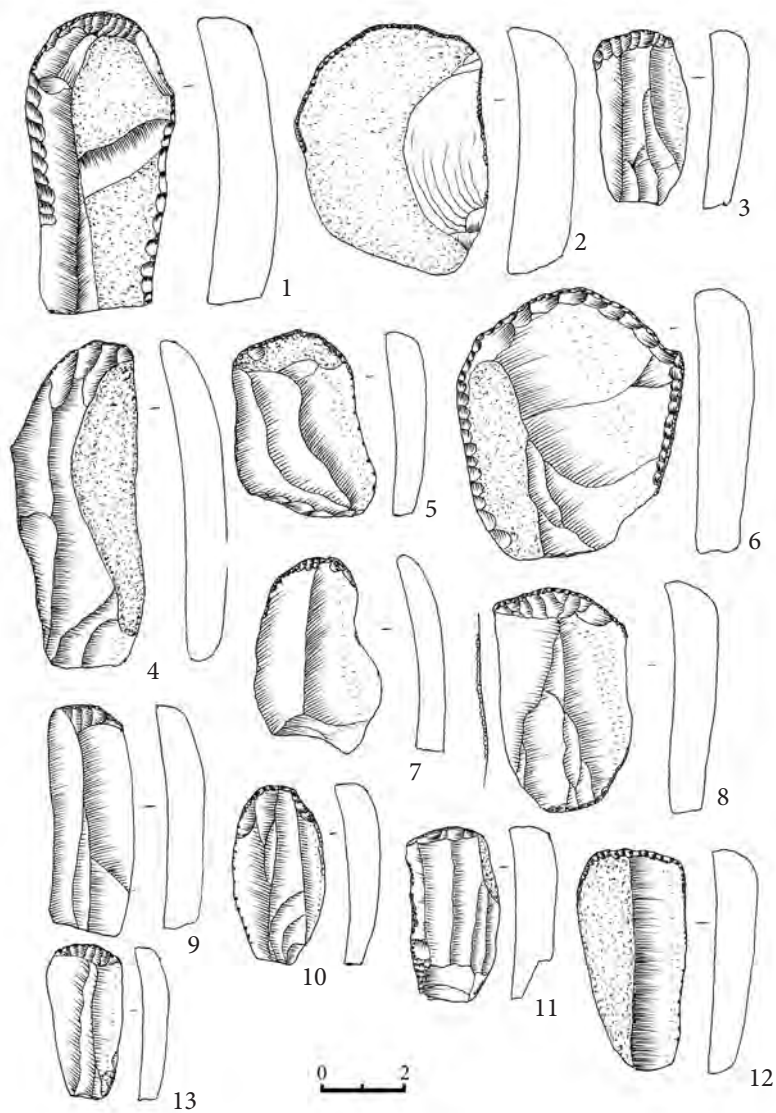

Рис. 8.16.
Хрінниківське водосховище. Скребки, пластини, відщепи з ретушію. Рисунок Г. Охріменка.

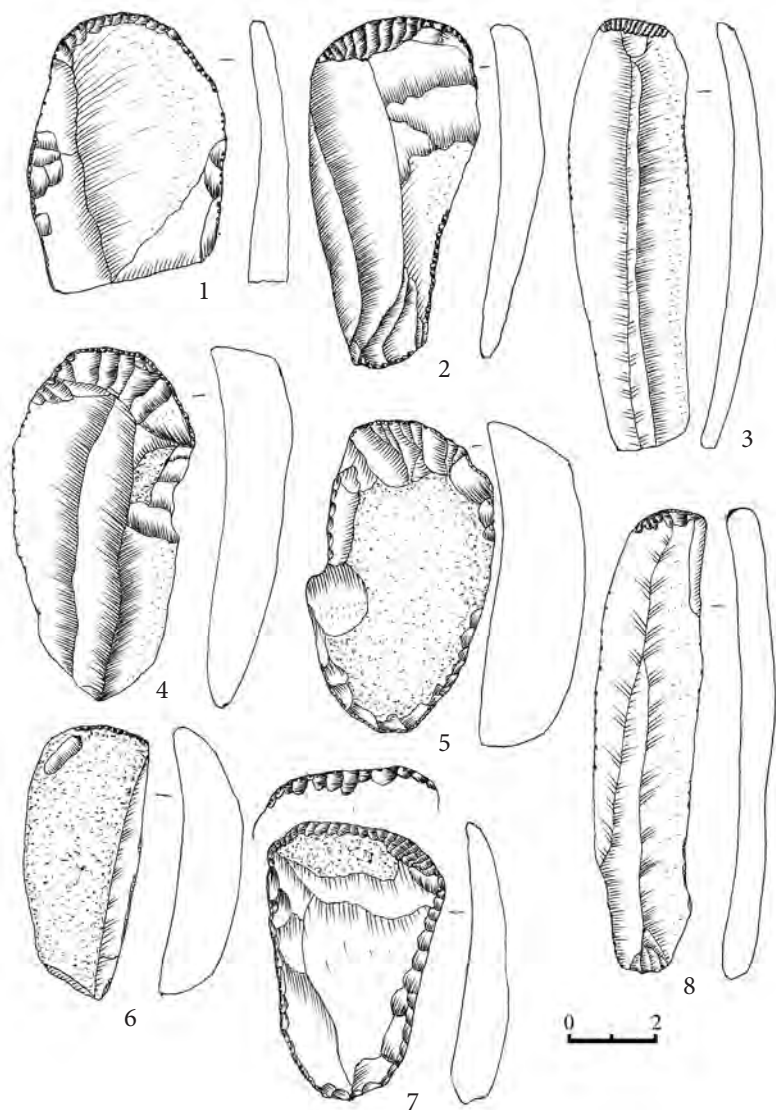
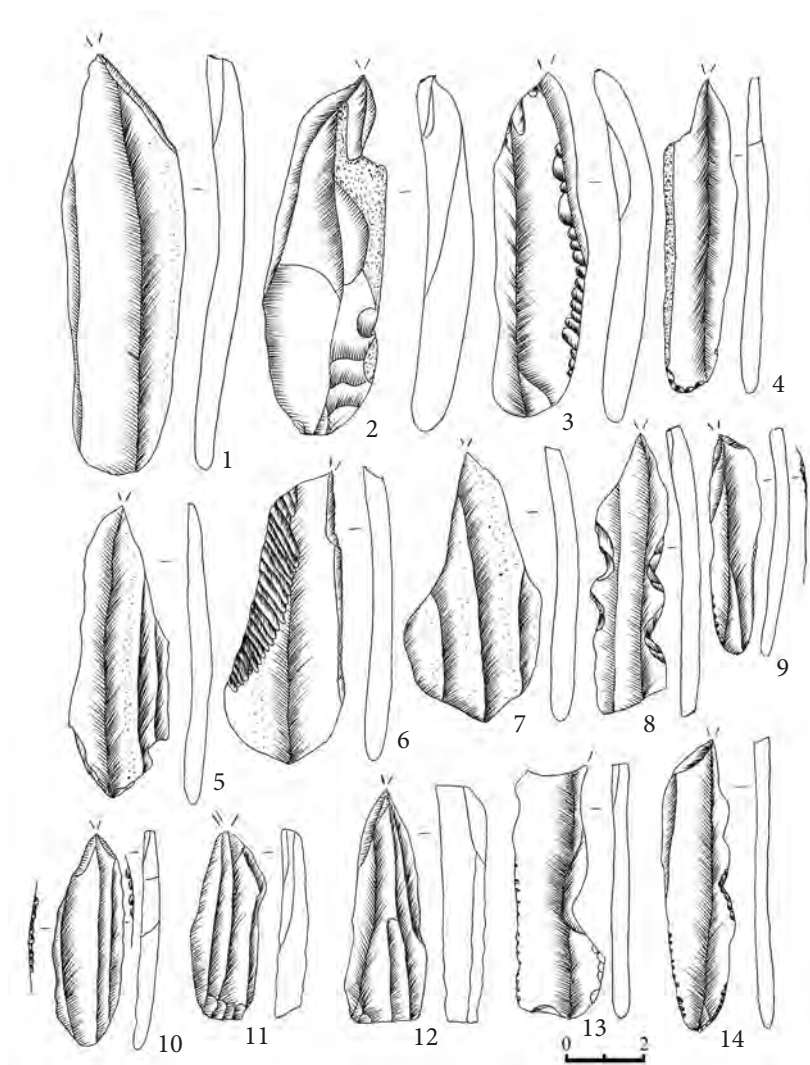

Рис. 8.18.
Хрінниківське водосховище. Хрінники-Цегельня. Скробки.
Рисунок Г. Охріменка.

1

2

Рис. 8.20.

Хрінниківське водосховище: 1 – уроч. Шанків Яр. Студенти на розкопках; 2 – на фото (зліва направо) В. Баюк, А. Бардецький Д. Козак.

Відтоді він в мене і зберігається. Це фрагмент величезного горщика діаметром близько 40 см. З часом наша колекція поповнювалася. Навчаючись в педінституті, Віктор Шкоропад розказував про Хрінники викладачам та знайомим. І згодом цим місцем зацікавилися професійні археологи. Пам'ятаю, як він вперше привів оглянути наші з П. Петровським колекції пані Л. Крушельницьку. Вона була в захопленні, відзначила, що такі знахідки є не в кожному музеї. Наступного дня ми разом поїхали в Хрінники, де все показали пані Крушельницькій та заодно знайшли декілька цікавих речей. Вона подарувала нам по своїй книжці з дарчим надписом. Але зазначила, що сюди на розкопки навряд, чи хтось приїде, бо дуже все перемішане – всі культури в одному місці. Це було в 1986 році. І весь цей час берег руйнувався і його розмивала вода. Я тоді зауважив, що протягом року обвалювалося 1–2 метри берега.

Особливо багато знахідок ми зібрали в рік, коли водосховище спустили для укріплення дамби. На жаль, у нас не було можливості їздити туди частіше, так ми би зібрали ще більшу колекцію давніх речей. Потім дно водосховища швидко заросло травою та очеретом.

Крім Л. І. Крушельницької, з нашими колекціями ознайомилося багато професійних археологів, зокрема Д.Н. Козак, Л. Л. Залізник та інші. Всі були в захопленні, однак, на превеликий жаль, розкопки почали проводити надто пізно і результати їх були не дуже такими вражаючими.

Деякий час ми навіть почали вести щоденник наших поїздок, тобто записували перелік артефактів, які знаходили кожного дня. При цьому маршрут наш був більш-менш однаковим – уздовж узбережжя водосховища та прилеглого поля (коли це було можливим – весною чи восени після оранки). Так, ми щодня проходили кілометрів по 15. Наведу для прикладу декілька записів зі щоденника: 20 квітня 1988 р. знайдено крем'яну лінзоподібну сокиру, гребінь з циркульним орнаментом (черняхівський), балтську залізну пряжку, крем'яну прямокутну сокиру, пряслице з нігтьовим орнамен-

том, крем'яний серп (бронзової доби), уламок кістяної (рогової?) мотики (90% збереження), уламок залізного давньоруського стремена (25%), бронзовий браслет та ін.; 15 жовтня 1988 р. знайдено наконечник крем'яної стріли, прикрасу з перловиці, прясло керамічне циліндричне; 5 травня 1989 р. знайдено сережку городоцько-здовбицької культури.

Тобто раз на раз не приходилось, можна було ходити цілий день і абсолютно нічого не знайти. У нас вже навіть розвинулось передчуття: як тільки ми приїздили, то вже знали, чи буде нам таланити. Загалом, ця дуже захоплююча справа спонукала нас до пошуків книг з археології. На жаль, за радянських часів їх було дуже мало.

Ми бачили, що це місце дивовижне і ніяк не могли зрозуміти, чому археологи мало цікавляться ним. Розповідь про таке наше захоплення – мандрі і знахідки – могла б зайняти багато сторінок.

Багато років поспіль з участю студентів Волинського національного університету імені Лесі Українки в уроч. Шанків Яр проводяться дослідження поселення вельбарської культури (рис. 8.20)

ЛІТЕРАТУРА

Пелешишин М. Деякі питання історії племен культури шнурової кераміки у межиріччі Горині і Стиру. *Волино-Подільські археологічні студії*. Львів, 1998. Вип. 1. С. 160–172.

9

*Посудина середньодніпровської
культури з Дубенського району.
Фото Ю. Пшеничного*

Середньодніпровська культура Волині та Полісся

Григорій Охріменко
Василь Пахолок

На Західній та Східній Волині пам'ятки СДК датуються, не виключено, серединою III – першою половиною II тис. до н. е. (Бунятян, Самолюк, 2011: 249–253). На цих теренах вона ніби утворює окрему групу, імовірно, дещо відмінну від власне середньодніпровських, верхньодніпровських, Білорусі (рис. 9.1). Відомі їй короткочасні поселення (довгочасові стоянки): Буща-Тартак, Ісаківка та ін.; поховання: Дертка Ізяславського р-ну Хмельницької обл., Осова Костопільського р-ну Рівненської обл., Липини, Кульчин поблизу Луцька, а також окремі знахідки кераміки в інших місцях. Матеріали середньодніпровської культури знаємо з розвідок В. Пясецького (Фасова, Ісаківка, Рудня Озерянська, Горбулів та ін.), розкопок І. Свешнікова (Городок), О. Позіховського (Розваж, Вельбівне) (рис. 9.5), В. Самолюка (поблизу м. Нетішин), Т. Бітківської, В. Ткача (Буща-Тартак), О. Романчука (сmt Березне, Дертка), Г. Охріменка (Блажеве, поблизу с. Осова, околиці Луцька) (Бунятян, Самолюк, 2011: 247–248; Березанська, Охріменко, Пясецький, 1987). Створені мапи поширення пам'яток СДК (Бунятян, Самолюк, 2011: 248, рис. 1), знахідок човноподібних та довгообушкових сокир (Охріменко, Скляренко, Романчук, 2016: 39, рис. 1.12) (іл. 43–іл. 59).

У межиріччі Західного Бугу, Случі знайдено більше 20 човноподібних сокир та кілька з видовженим обушком, при-таманних КШК та СДК (іл. 57). Особливо вони концентруються в межиріччі Стиру та Горині. Лише біля сіл Великий Мідськ, Осова знайдено 4 великі човноподібні сокири, а неподалік с. Гораймівка – 2 довгообушкові. Виготовлені вони з базальту, поклади якого виходять на поверхню біля першого із згаданих сіл.

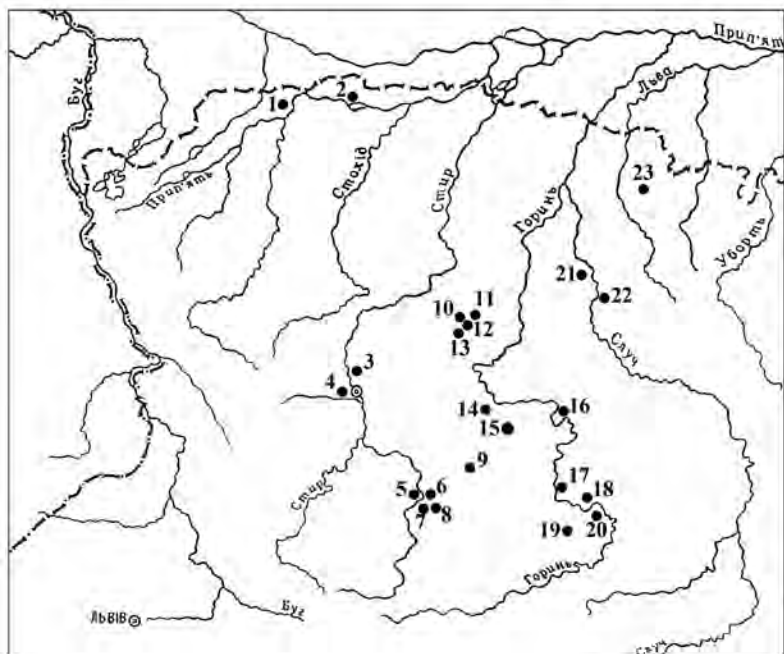

Рис. 9.1.

Карта поширення окремих пам'яток СДК на Західній Волині (за К. Бунятян, В. Самолюком, з доповненнями Г. Охріменка): 1 – Залухів Ратнівського р-ну Волинської обл.; 2 – Люб'язь Любешівського р-ну Волинської обл.; 3 – Кульчин Ківерцівського р-ну Волинської обл.; 4 – Голишів Луцького р-ну Волинської обл.; 5 – Тараканів Дубенського р-ну Рівненської обл.; 6 – Дубно Рівненської обл.; 7 – Волиця-Страклівська Дубенського р-ну Рівненської обл.; 8 – Буща-Тартак Дубенського р-ну Рівненської обл.; 9 – Мирогоща Дубенського р-ну Рівненської обл.; 10 – Осова Костопільського р-ну Рівненської обл.; 11 – Великий Мідськ Костопільського р-ну Рівненської обл.; 12 – Майдан-Литно Маневицького р-ну Волинської обл.; 13 – Гораймівка Маневицького р-ну Волинської обл.; 14 – Городок Рівненського р-ну Рівненської обл.; 15 – м. Рівне; 16 – Симонів Гощанського р-ну Рівненської обл.; 17 – Розваж-Кошара Острозького р-ну Рівненської обл.; 18 – Нетішин Ізяславського р-ну Хмельницької обл.; 19 – Дертка Ізяславського р-ну Хмельницької обл.; 20 – Вілія Острозького р-ну Рівненської обл.; 21 – Богущі Березнівського р-ну Рівненської обл.; 22 – Березне Рівненської обл.; 23 – Блажеве Рокитнянського р-ну Рівненської обл.

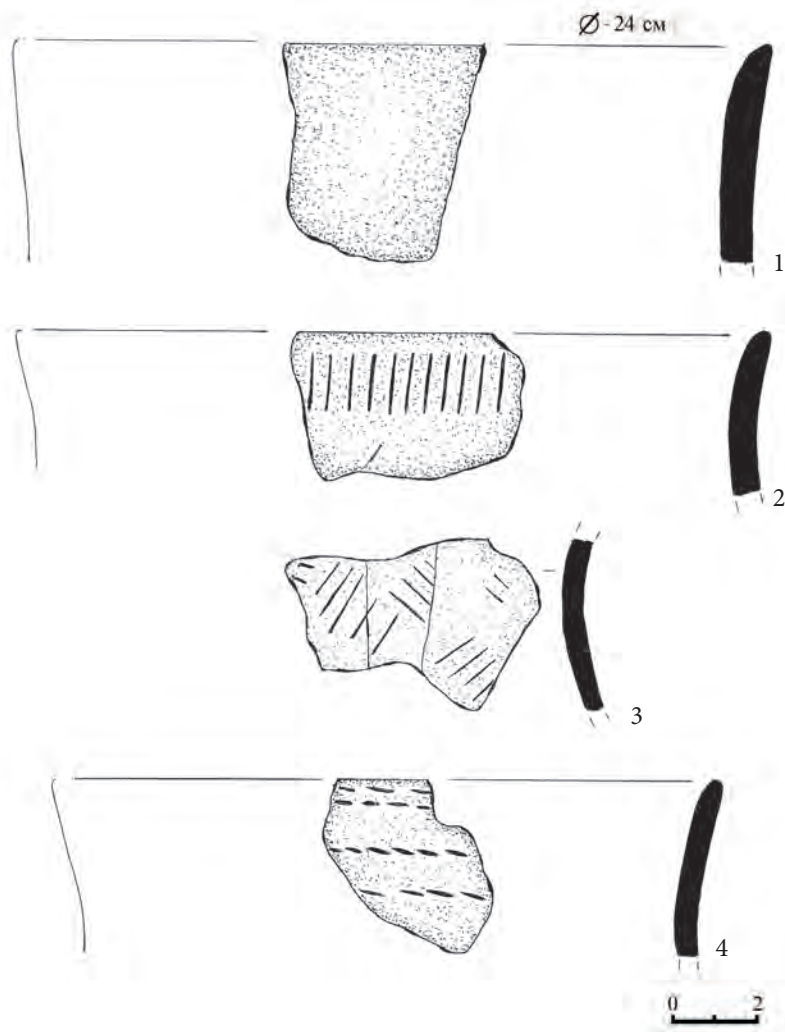

Рис. 9.2.

Фрагменти кераміки СДК: 1, 4 – Великий Мідськ (уроч. Березник) Костопільського р-ну Рівненської обл.; 2, 3 – с. Майдан-Липно (уроч. Кругле Поле) Маневицького р-ну Волинської обл. (рис. Г. Охріменка).

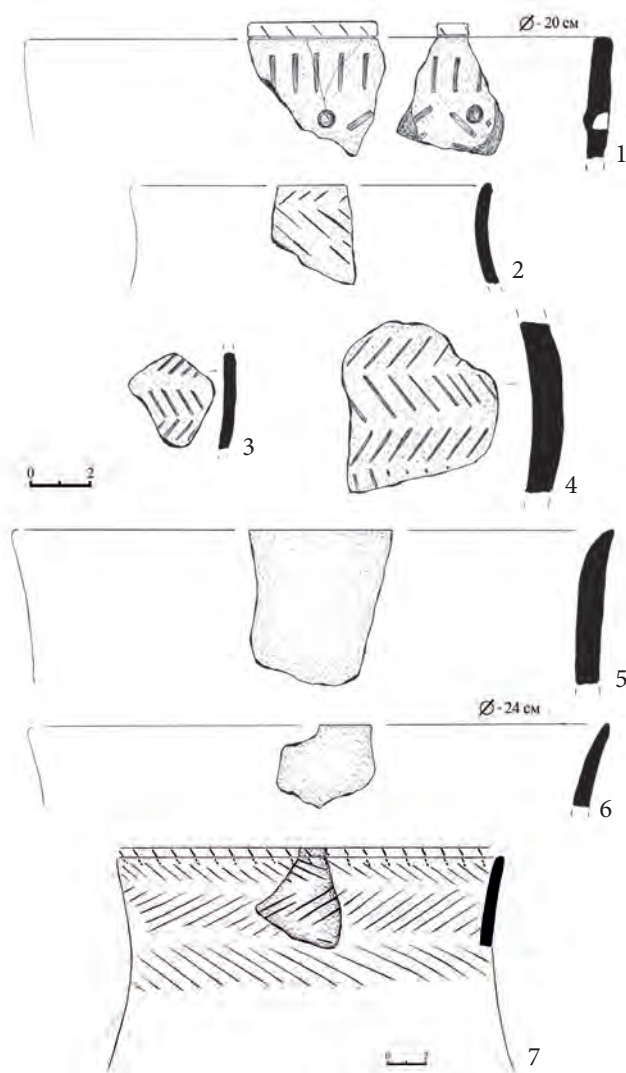

Рис. 9.3.

Фрагменти кераміки СДК: 1 – с. Осова (уроч. Золотинські Кошарки); 2 – с. Осова (уроч. Криничка); 3 – с. Майдан-Липно (уроч. Бирча); 4 – м. Дубно (уроч. Волиця-Страклівська); 5 – с. Великий Мідськ (уроч. Березник); 6 – с. Осова (уроч. Криничка); 7 – с. Майдан-Липно (уроч. Кругле Поле) (рис. Г. Охріменка).

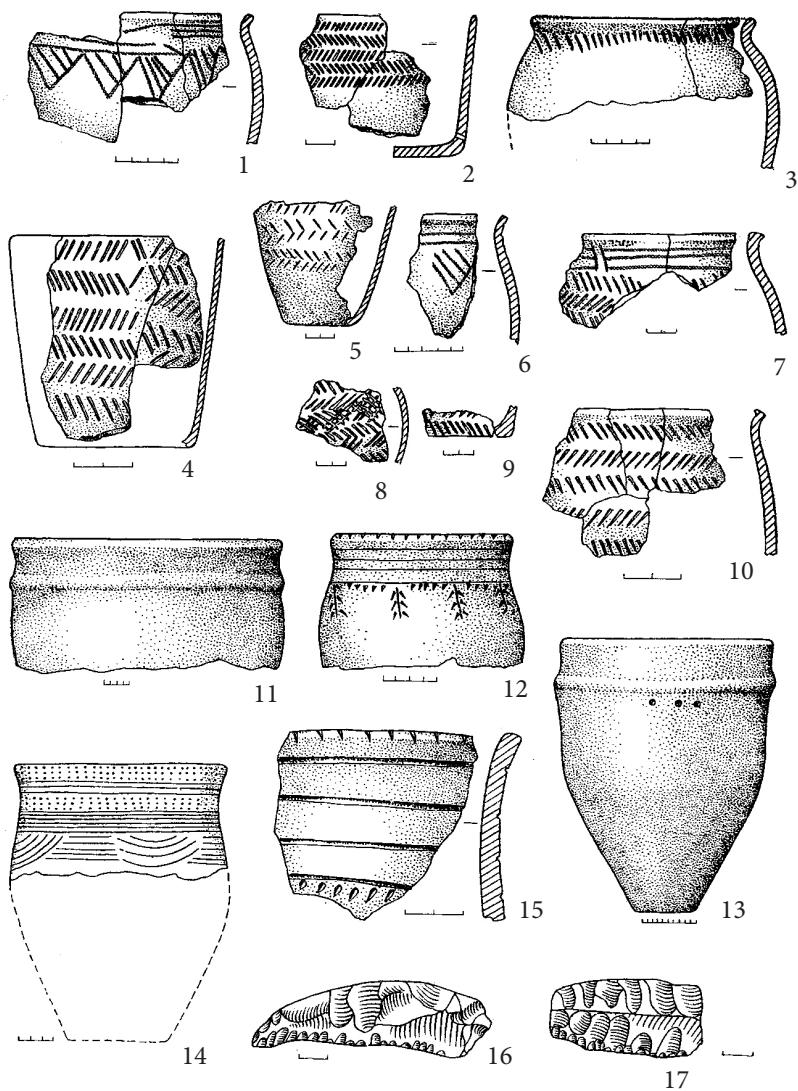

Рис. 9.4.

Кераміка із с. Ісаківка Житомирської обл.: 1-10 – СДК, 11-15 – ТК (рис. В. Пясецького).

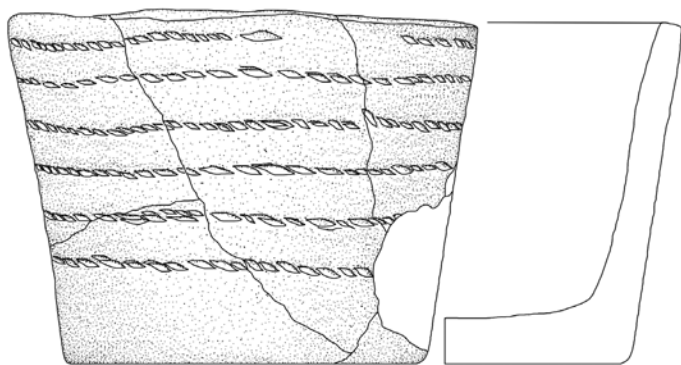

Рис. 9.5.

Кубок СДК: с. Вельбівно (уроч. Дачмир) Острозького р-ну (за О. Позіховським, В. Самолюком). Подібність – с. Колпець, кург. 9.

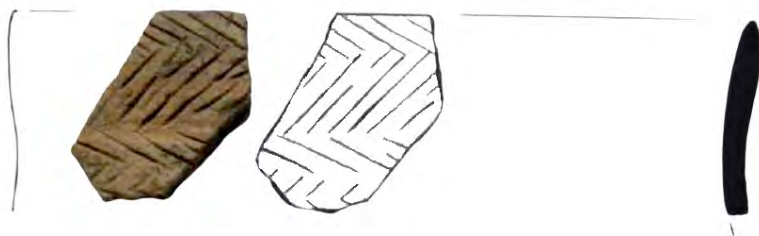

Рис. 9.6.

Фрагмент горщика СДК із с. Голишів (уроч. Острів) Луцького р-ну (за Г. Охріменком).

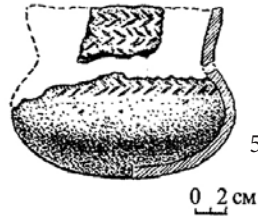
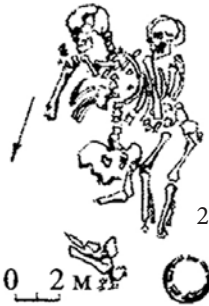
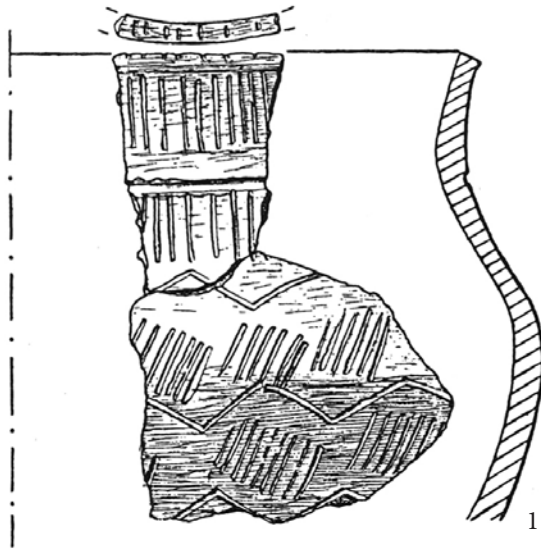

Рис. 9.7.

Матеріали СДК: 1 – фрагмент горщика із с. Зимно Володимир-Волинського району; 2-5 – поховання та уламки посуду з Київщини.

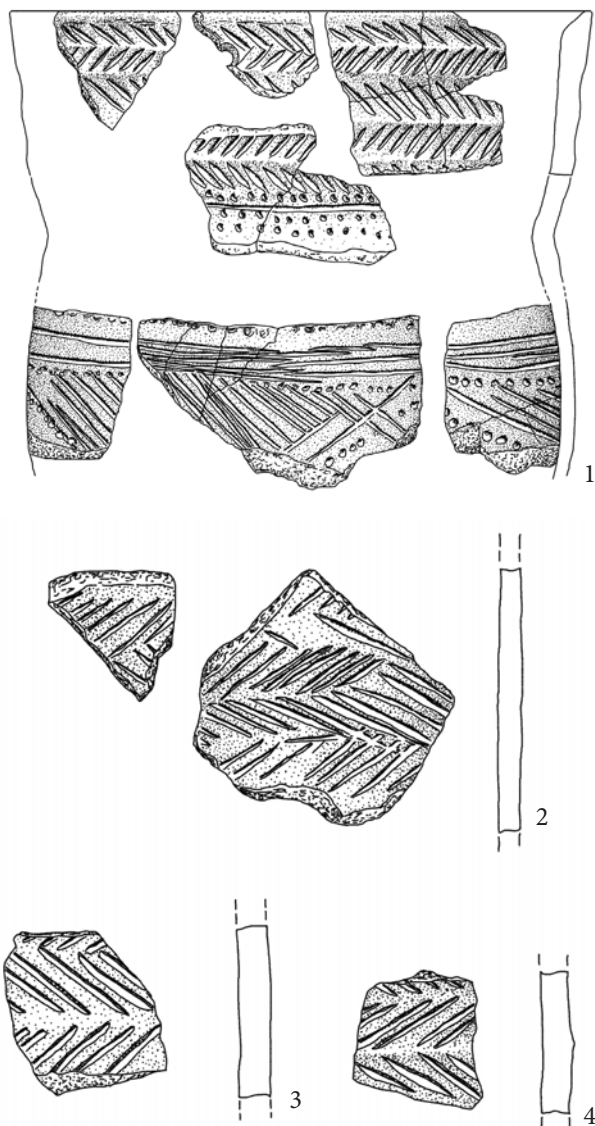

Рис. 9.8.

Фрагменти кераміки СДК із с. Нетішин (уроч. Озеро) Хмельницької обл. (за В. Самолюком).

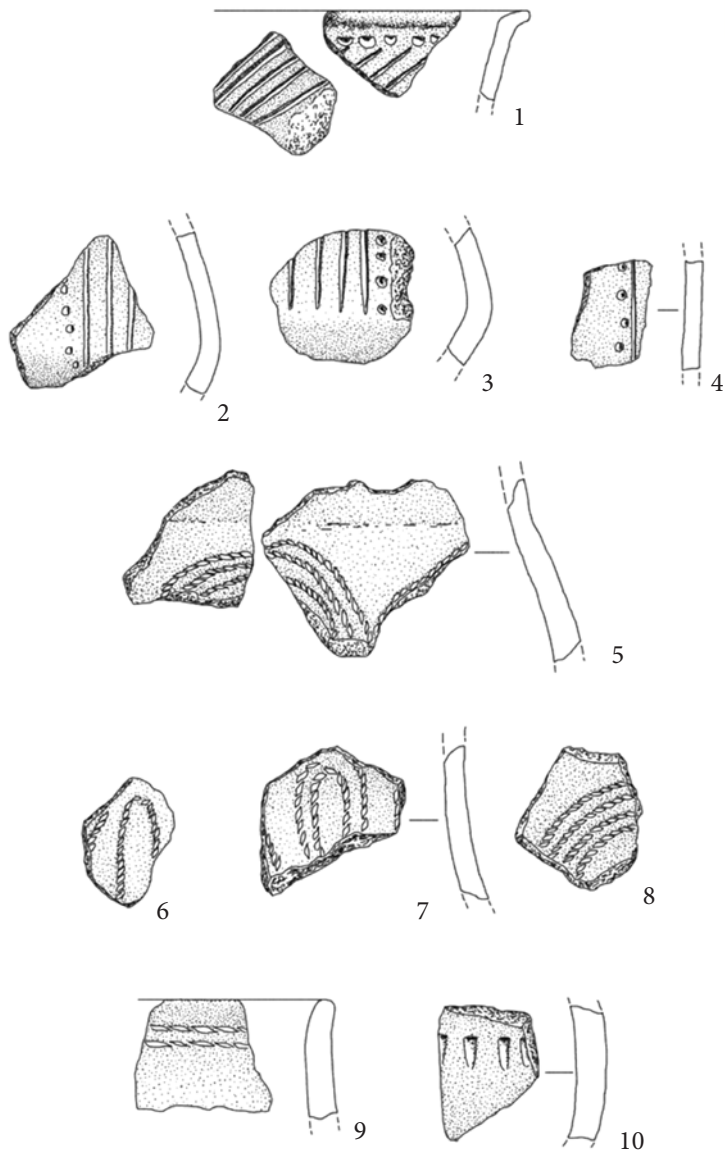

Рис. 9.9. Фрагменти кераміки СДК із с. Нетішин (уроч. Озеро) Хмельницької обл. (за В. Самолюком).

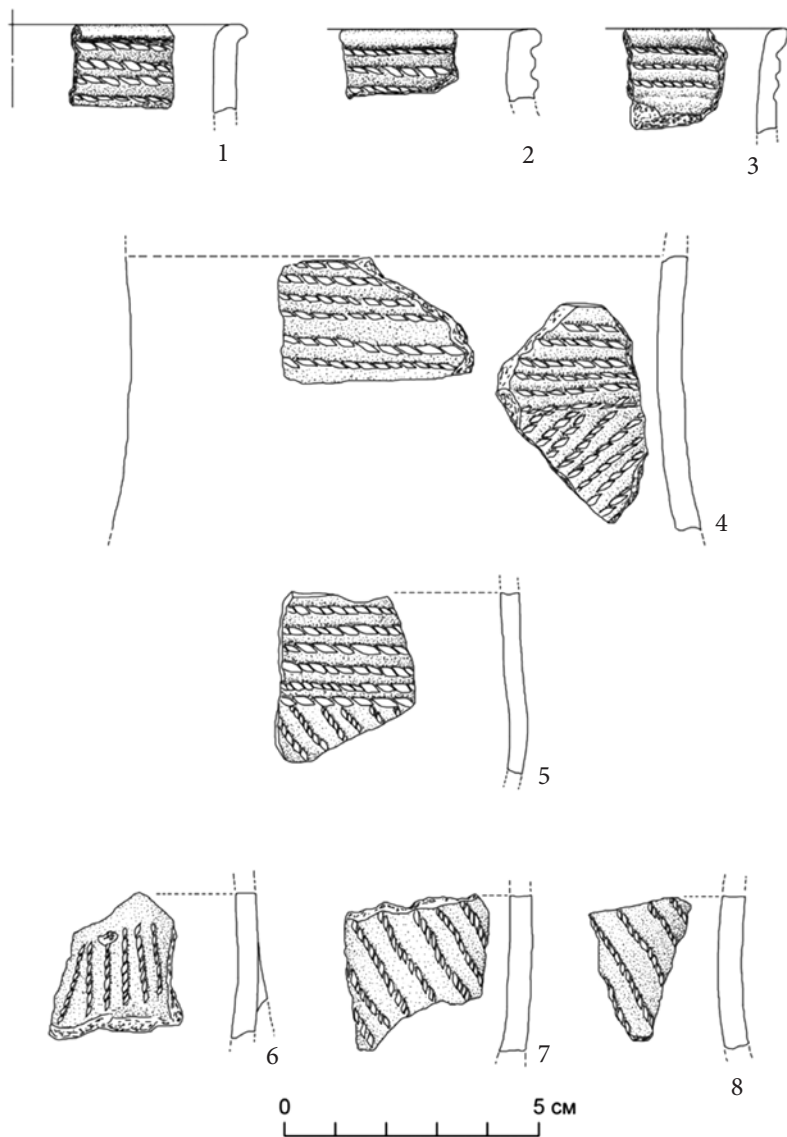

Рис. 9.10.

Фрагменти кераміки СДК із с. Буца (уроч. Тартак) Дубенського р-ну (рис. В. Самолюка).

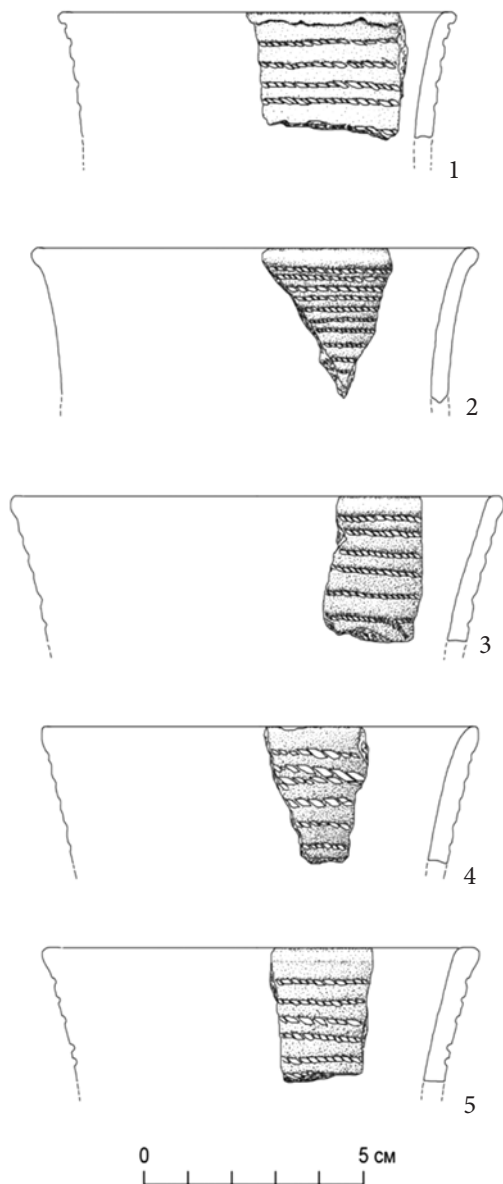

Рис. 9.11.

Графічна реконструкція посудин СДК із с. Буца (уроч. Тартак) Дубенського р-ну (рис. В. Самолюка).

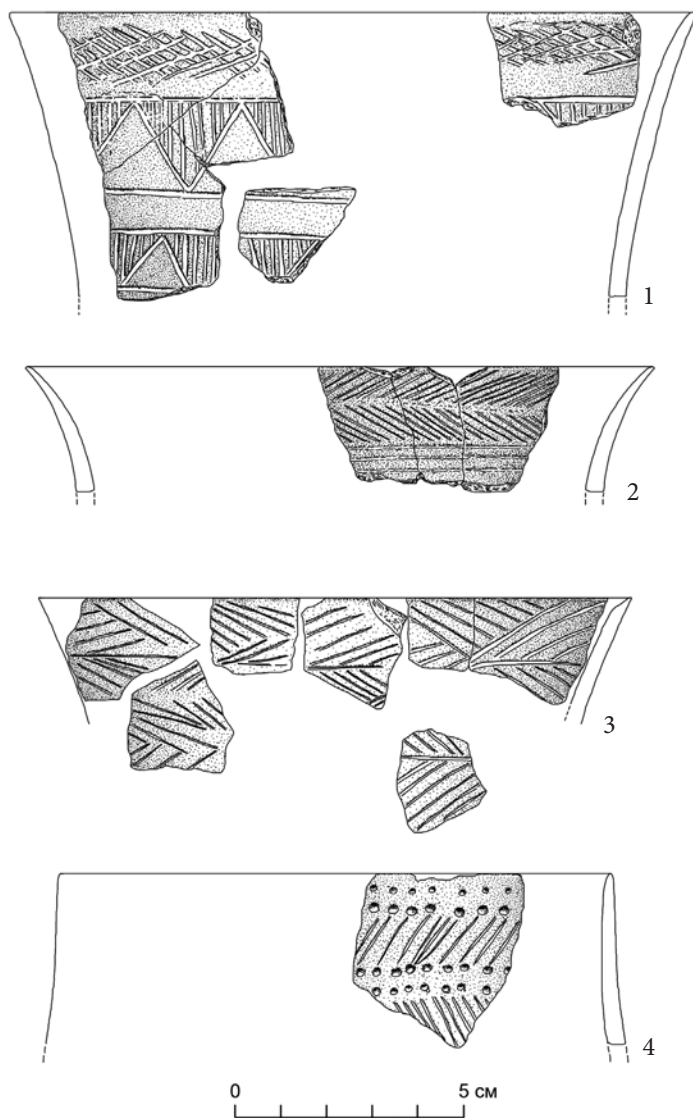

Рис. 9.12.

Графічна реконструкція посудин СДК із с. Буца (уроч. Тартак) Дубенського р-ну (рис. В. Самолюка).

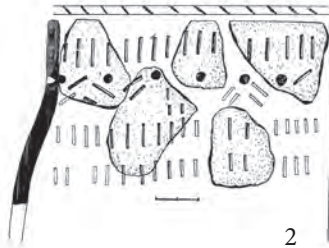
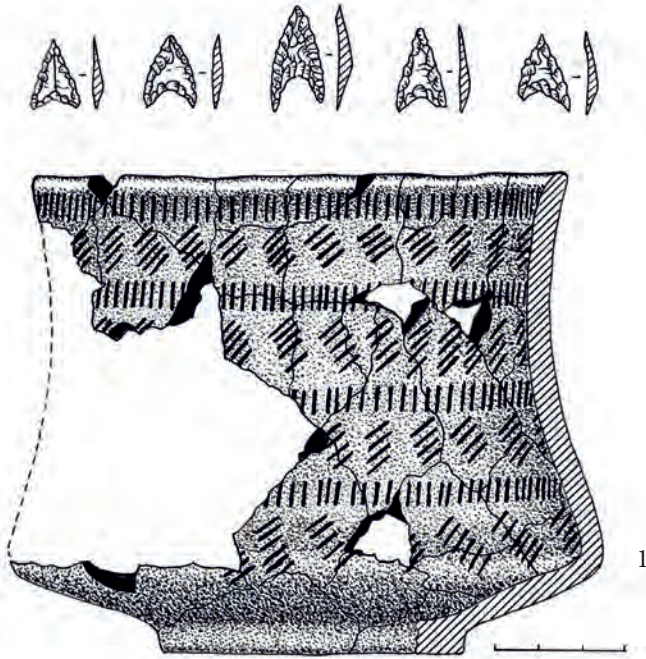

Рис. 9.13.

Керамічні вироби: 1 – с. Дертка Ізяславського р-ну Хмельницької обл. (за О. Романчуком); 2 – с. Залухів Ратнівського р-ну Волинської обл.; 3 – с. Кульчин Ківерцівського р-ну Волинської обл. (за М. Пашком, Г. Охріменком).

Керамічний матеріал СДК, зібраний на землях Волині, Волинського Полісся, відносно різноманітний, проте притаманний цій культурі названої зони: вироби орнаментувалися горизонтальними рядами ліній, на денці нанесені концентричні кола з ямок (Осова), смугами горизонтальних відтисків лопаточки, ромбиків (Дертка Ізяславського р-ну Хмельницької обл. (рис. 9.13: 1)), паркетним декором (Блажево (іл. 48), Люб'язь, Майдан-Липно (рис. 9.2: 2, 3; рис. 9.3: 3, 7), Нетішин (рис. 9.8; рис. 9.9)), відтисками шнура (Люб'язь, Липини, Буща-Тартак), трикутниками із заштриховкою (Охріменко, Скляренко, Романчук, 2016: 28–33).

Варто відзначити розмаїття декору на унікальній пам'ятці Буща-Тартак II (Бунятян, Самолюк, 2011: 250–253, рис. 3, рис. 7; Ткач, 2018, рис. 5) (рис. 9.10 – рис. 9.12; іл. 50–52). Поселення розташоване в басейні невеликої річки Тартачки на розвіяній широкій дюні Малеого Полісся серед добрих пасовищ на торфовому ґрунті. Це місце і в середній, і в пізній періоди доби бронзи охоче використовували пастухи, зокрема межановицької, бабинської та тцинецької культур. На пам'ятці Буща-Тартак II, за підрахунками В. Ткача, зібрано уламки близько 40 посудин СДК (Ткач, 2018: 129). Не виключено, що поселення межановицької культури та СДК функціонували тут короткий час синхронно.

У Білорусі біля більших озер, оточених дюнами, в Середньому Подніпров'ї навколо Дніпра, басейні Прип'яті (Крывальцэвіч, 1999: 40) та менших річок носії СДК селилися компактніше та часто надовго. На північному заході України ситуація була з різних причин інша. До більших стійбищ (довгочасних), як вище зазначено, можна віднести пам'ятки басейнів р. Млинок та р. Кормин на Поліссі: Осова, Майдан-Липно, Гораймівка, Великий Мідськ (рис. 9.2: 1,4; рис.9.3: 1, 2, 6) (Самолюк, Охріменко та ін., 2020: 29–31) (1), а також Буща-Тартак II, Нетішин – уроч. Козацькі Могили, уроч. Озеро-2 (іл. 54). У першому випадку це було пов'язано виключно з вигідними природними умовами та наявністю корисних копалин: мідь, базальт, поклади кременю. У другому – з місцями для випа-

су худоби та полювання, а також пошуками покладів кременю. Останньою обставиною пояснюються розпорошені знахідки кераміки СДК в басейнах Ікви (Буща-Тартак II, Судобичі, Підгайці, Дубно-Волиця, Тараканів, Івання, Хорупань та ін.) та Усті (Городок, де проводив значні дослідження І. Свешніков). До речі, як з'ясувалося в ході опрацювання матеріалів з Городка В. Самолюком, кераміки СДК з оригінальним декором та своєрідними особливостями виявилось більше.

Дрібні фрагменти кераміки КШК, СДК знайдені біля оз. Люб'язь (*іл. 53: 13–17*). Вони показують перебування дещо інших етнічних груп, які могли тут з'явитися, мандруючи понад Прип'яттю – важливою сполучною ланкою між Дніпром та Західним Бугом (Кривальцевич, 2011: 436). Так само і старожитності, знайдені біля Нетішина (*іл. 54*), можливо, пояснюються важливістю шляху над Горинню та пошуками покладів кременю, зокрема біля р. Кутянки тощо.

Складним є питання міжетнічних контактів СДК з іншими культурами. Щось певне сказати з цього приводу важко. Синкретичних ознак кераміки чітко не зауважується. Імовірно, рухливий спосіб життя цьому не сприяв. Перебування СДК у згаданих пунктах могло припадати на кінець шнурового та епішнуровий період, але до явних контактів з МК, ГЗК, СК, напевно, не дійшло. Пунктами можливих різнокультурних контактів були Городок (*іл. 49: 1–4*), Зозів в басейні Усті – на межі Полісся та Волині. Тут І. Свешніков виявив матеріали межановицької, городоцько-здовбицької, стжижовської, окремі артефакти багатоваликової, середньодніпровської культур (Свешніков, 1964: 127–134, рис. 45. 4; Свешніков, 1974: 91). Розкопки на згадуваних поселеннях дали унікальні матеріали (Самолюк, Охріменко та ін., 2020, рис. А.54–рис. А.70). Подана Ігорем Свешніковим інтерпретація – велика заслуга вченого.

Місцем довгочасного перебування пастухів та мисливців СДК, а пізніше ТК (?) було, можливо, дюнное поселення (стоянка) біля с. Ісаківка Хорошівського (раніше Володар-Волинського) р-ну, Житомирської обл. (*рис. 9.4: 1–10*), виявлене В. Пясецьким, а також Рудня Озерянська, гирло р. Леж-

ня, Горбулів, Жадьки, Бовсуни, Ігнатпіль на Житомирщині, Фасова Київської обл. (Бунятян, Самолук, 2011: 248, рис. 1). У культурному шарі поселення Ісаківка були фрагменти тонкостінного посуду середньодніпровської культури червоного та жовто-бурого кольору з тонкими розчесами із внутрішнього боку. Автором відтворено форми посуду – розширено кубкоподібні та з опуклим тулубом горщики. Орнаментация складається зі скісних насічок та відбитків тонкого шнура, укладених в трикутники, ялинкові композиції, горизонтальні смуги (Березанська, Охріменко, Пясецький 1987: 50–51, рис. 2: 1–5, 7–10).

Невелика колекція кераміки подібної технології знайдена Г. Охріменком біля с. Заслуччя Дубровицького р-ну Рівненської обл. на острові (уроч. Горинка) при впадінні Случчі в р. Горинь (*ил.* 53: 1–12). Майстерно виконаний орнамент утворювався з насічок та «підківок». Ця кераміка помилково сприймалася як стжижовська, проте, можливо, належить до СДК. Своєрідна кераміка СДК була зібрана І. Михальчишиним у 1980-х рр. поблизу сіл Личижевичі, Мірабель (басейн Прип'яті, Білорусь).

Важливо хоча б в загальних рисах з'ясувати подібність кераміки СДК Волинського Полісся з сусідніми синхронними культурами. Не виключені їх зв'язки з прип'ятською групою СДК, до якої білоруський археолог М. Кривильцевич відносив поселення Азярное, де виявлено кераміку цієї культури, зараховану ним до І типу (Кривальцевіч, 1999: 40, мал. 14–21). Пам'ятки СДК автор датував середнім періодом. Серед факторів, що впливали на складання прип'ятської групи СДК, він називає культуру шнурової кераміки заходу Білорусі (Побужжя) та культуру кулястих амфор. Ще одним компонентом були пізньонеолітичні місцеві спільноти (за М. Кривальцевичем, генетично пов'язані з дніпро-донецькою культурою). Дещо подібні умови формування іншої групи СДК (Мохав IV) у верхньому Подніпров'ї, де виявлено, зокрема, суцільно орнаментований посуд дзвоноподібного, S-подібного профілю-

вання (Кривальцєвіч, 2019, мал. 6, 7 та ін.). Головним чинником його складання були ямно-катакомбні традиції Середнього Подніпров'я, «лісового неоліту», окремі впливи КШК (Кривальцєвіч, 2019: 735). Ці пам'ятки автор датує другою половиною III тис. до н. е. – межею III–II тис. до н. е.

Не виключно, що волинські пам'ятки СДК були пов'язані в різний спосіб із Середнім Подніпров'ям, волино-поліські – з білоруським Поліссям. Сліди стоянок СДК виявлені поблизу м. Луцька, а також на розташованих поряд берегах Стиру, Чорногузки, Сарни. Тут знайдено кілька човноподібних кам'яних сокир (с. Буків, Підгайці, Голишів), малі кубки з поховань (?) біля сіл Кульчин (рис. 9.13: 3), Липляни над Стиром, а також фрагменти посуду (Луцьк-Луг, Голишів (рис. 9.6), Липляни та ін.). Крім того, уламки посуду цієї культури зібрано неподалік с. Хрінники на Рівненщині, с. Зимно Володимир-Волинського р-ну Волинської обл. (Głosik, 1962, tabl. XXX) (рис. 9.7: 1) тощо. Тобто кількість місцезнаходжень старожитностей культури зростає, особливо в зоні стику Полісся та Волині.

Отже, терени Північно-Західної України не були зоною компактного заселення СДК, як, скажімо, Середнє Подніпров'я (Артеменко, 1967: 119). Результати розвідок показують, що пам'ятки СДК належать переважно до короточасних стоянок, окремих поховань, місць знахідок кераміки або крем'яних, кам'яних виробів.

Кераміка, відома з різних пунктів, подібна за орнаментикою, в ній домінують паркетний декор, косі або вертикальні відбитки лопаточки, рядів ямок, ліній, відтиски шнура. Технологічними особливостями є легкі розчеси з середини, вирівняна зовнішня поверхня, домішка піску. Близька подібність прослідковується між горщиками з Нетішина (уроч. Козацькі Могили, Озеро) та Буща-Тартак II на Дубенщині.

Складається враження, що ландшафт Волинського Полісся та Малого Полісся був більш прийнятний для цього населення. Незначна кількість матеріалів з кожного населеного пункту може вказувати на порівняно рухливий спосіб життя

цих спільнот. Окремі пам'ятки СДК, імовірно, пов'язані з покладами корисних копалин – базальту, міді, кременю: Овруцького кряжу, району с. Великий Мідськ (Малий Мідськ, Великий Мідськ, Осова, Майдан-Липно, Ничогівка, Гораймівка), родовищами кременю: Волиця-Страклівська. Інші пункти були розміщені у місцях з вигідними умовами господарювання – пасовищами, мисливськими угіддями (Буща-Тартак II) або тодішніми шляхами сполучення понад Стиром (Хрінники), Прип'яттю (Хабарище, Золухів, Люб'язь, Личижевичі та ін.), Горинню (Городок, Хорів, Вільбівно, Розваж-Кошара та ін.). Усього в цьому регіоні нараховується до 40 різночасових пунктів СДК. Таким чином, Західна та Східна Волинь, Волинське Полісся були здебільшого транзитною зоною руху цього населення. Хоча стан обстеження окреслених теренів є недостатнім.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артеменко И. И. Племена Верхнего и Среднего Поднепровья в эпоху бронзы. Москва: Наука, 1967. 140 с.
2. Березанська С. С., Охріменко Г. В., Пясецький В. К. Нові пам'ятки східнотшинецької культури на Волині. *Археологія*. 1987. Вип. 60. С. 50–58.
3. Бунятян К. П., Самолюк В. Прояви середньодніпровської культури на теренах Волині і проблема давніх шляхів. *Między Bałtykiem a morzem Czarnym. Szlaki międzymorza IV–I tys. przed Chr. Archeologia Bimaris*. Т. 4. Poznań, 2011. S. 247–257.
4. Кривальцевич Н. Территория Беларуси в системе коммуникационных путей III – начала II тысячелетий до н. э. *Między Bałtykiem a morzem Czarnym. Szlaki międzymorza IV–I tys. przed Chr. Poznań: Wyd-wo Poznańskie*, 2011. S. 421–440.
5. Кривальцевіч М. М. Азярное I – паселішча эпохі бронзы на поўначы Палесся. Мінск: Ін-т гісторыі НАН Беларусі, 1999. 108 с.
6. Кривальцевіч М. Мохаў-IV – перспектыва вылучэння асобнага тыпу паселішчаў сярэднядняпроўскай культуры на Верхнім Падняпроўі. *Vir bimaris: Od kujawskiego macecznika do stepów nadczarnomorskich. Studia z dziejów międzymorza bałtycko-pontyjskiego ofiarowane Profesorowi Aleksandrowi Koško. Archeologia bimaris*. Т. 5. Poznań, 2019. S. 719–736.

7. Охріменко Г., Скляренко Н., Романчук О. Культури шнурової кераміки на Волині та Волинському Поліссі. *Нариси етнокультурної історії Північно-Західної України доби бронзи*. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. С. 22–44.
8. Самолюк В., Охріменко Г., Локайчук С., Джаман У. *Старожитності басейнів Стиру та Горині (доба бронзи)*. Луцьк: Вежа-Друк, 2020. 264 с.
9. Свешников И. К. Поселение культуры шнуровой керамики у с. Городок Ровенской области. *Краткие сообщения Института археологии*. 1964. Вып. 97. С. 127–134.
10. Свешников І. К. Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на початку I тисячоліття до нашої ери. Київ, 1974. 206 с.
11. Ткач В. Матеріали доби ранньої бронзи з поселення Буца-Тартак-2 на Малому Поліссі. *Археологічні зошити з Пересопниці*. Вип. 6. Пересопниця, 2018. С. 125–135.
12. Głosik J. Wołyńsko-Podolskie materiały z epoki kamiennej i wczesnej epoki brązu w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie. *Materiały Starożytne*. T. 8. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1962. S. 125–216.

Неолітична посудинка з Гнідави.
Фото Г. Охріменка

АЛЬБОМ ІЛЮСТРАЦІЙ

Розкопки неолітичного об'єкта на пам'ятці Ратнів під керівництвом С.Теліженка

Дослідження неолітичних об'єктів на Гнідавській Гірці 2009 року

Розкопки біля с. Хрінники Демидівського району Рівненської області 2008 року

Старожитності Басейнів Стіру та Горині

Пл. 1.

Кам'яні сокири катакомбної та бабинської культур (4, 6 (?)): 1 – Корець Рівненської області (фонди РОКМ, ПАк908/1); 2 – Мельниця Сарненського району Рівненської області; 3 – Смолигів Луцького району Волинської області; 4 – Мощаниця Острозького району Рівненської області (фонди ОДІКЗ); 5 – Доросині Рожницького району Волинської області; 6 – околиці Луцька. Фото І. Маркуса, Г. Охріменка.

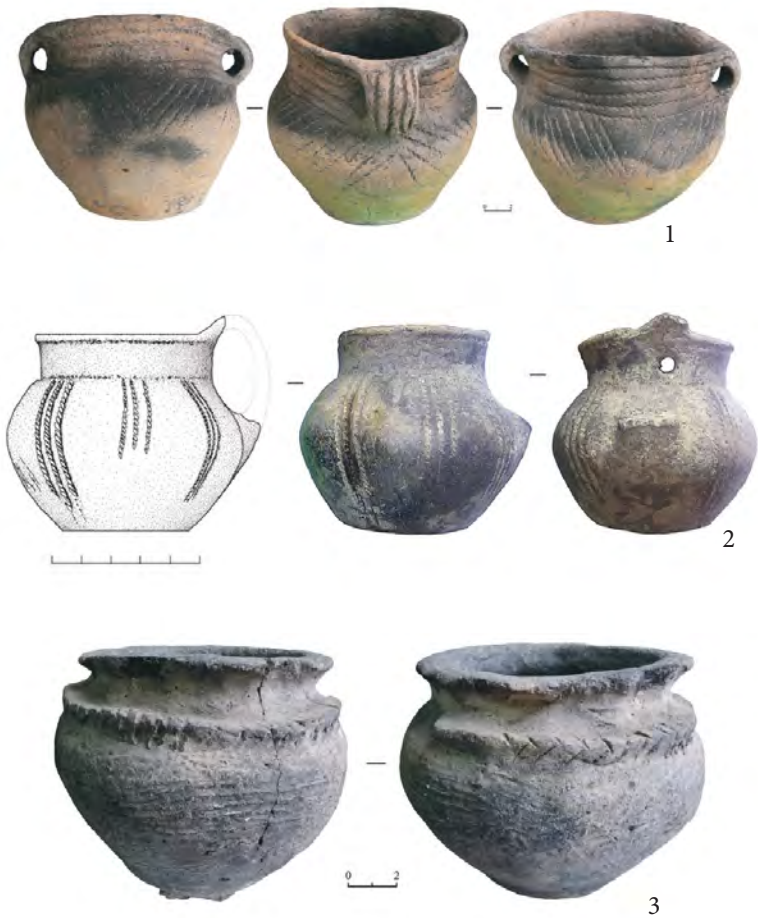
АЛЬБОМ ІЛЮСТРАЦІЙ

Іл. 2.

Палеометалеві сокири доби бронзи: 1 – Смолигів Луцького району Волинської області; 2 – Малинівка Рожищенського району Волинської області; 3 – Смодва Млинівського району Рівненської області; 4 – Горохівський район; 5 – Житнівка Камінь-Каширського району; 6 – Волинь; 7 – Заліски Володимир-Волинського району Волинської області. Фото І. Маркуса, Г. Охріменка.

Старожитності Басейнів Стру та Горині

Лл. 3.

Кераміка ямної (1) та бабинської (2, 3) культур: 1 – Вишків Луцького району Волинської області (розкопки ДП «Волинські старожитності 2011 р.»; 2 – Рясники Гоцанського району Рівненської області; 3 – Городок Рівненського району Рівненської області, фонди Рівненського краєзнавчого музею. Фото І. Маркуса, Г. Охріменка.

Іл. 4.

Усичі, хут. Валентинів, Луцького району Волинської області. Кераміка катакомбної культури з поховання. Розкопки Я. Фітцке 1937 р.; 1-3 – експозиція Волинського краєзнавчого музею. Фото Г. Охріменка, рис. І. Свєшнікова.

Старожитності Басейнів Стиру та Горині

Ил. 5. Кераміка ямної культури. Інтернет-ресурс.

АЛЬБОМ ІЛЮСТРАЦІЙ

1

2

3

4

Іл. 6.

Кераміка катакомбної (1, 2) та бабинської (3, 4) культур.
Інтернет-ресурс.

Старожитності Басейнів Сциру та Горині

1

2

3

Ил. 7.

*Кераміка катакомбної (1, 3) та бабинської (2) культур.
Інтернет-ресурс.*

1

2

3

4

5

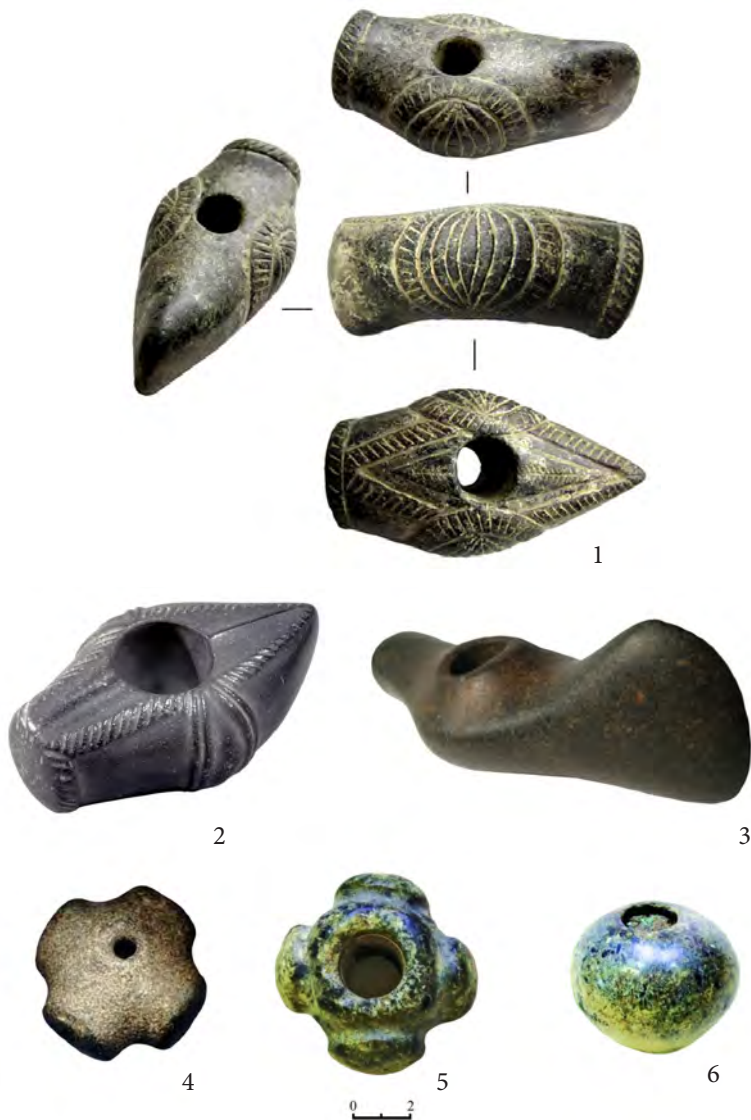
Іл. 8.

Кераміка катакомбної (1, 3, 4, 5) культури та астрагал (2).
Інтернет-ресурс.

Старожитності Басейнів Стуру та Горині

Ил. 9. *Кераміка катакомбної (1, 2, 4, 5) та зрубної (3) культур. Інтернет-ресурс.*

Іл. 10. Кам'яні сокири (1-3) та булави (4-6). Катакомбна та інші культури. Інтернет-ресурс.

Старожитності Басейнів Стіру та Горині

Ил. 11. Мапа неолітичних культур Європи. Інтернет-ресурс.

Ил. 12. Комп'ютерна реконструкція неолітичного (дунайської культури) житла та двору. Інтернет-ресурс.

1

2

Іл. 13.

Комп'ютерна реконструкція неолітичного (дунайської культури) житла, виконана Іванною Варич. Керівники: Г. Охріменко, Н. Скляренко.

Лл. 14.

Неолітична кераміка з м. Рівне (1, 3) та Гнідави (2) раннього та пізнього періодів. Фото І. Маркуса, Г. Охріменка.

Іл. 15. Кераміка дунайської культури з Гнідави. Фото Г. Охріменка.

Лл. 16.

Кераміка дунайської культури з м. Рівне. Експозиція Рівненського краєзнавчого музею. Фото І. Маркуса.

Іл. 17.

Кераміка дунайської культури: м. Рівне (1–3), розкопки В. Пясецького; Голишів (4) Луцького району Волинської області. Фото І. Маркуса.

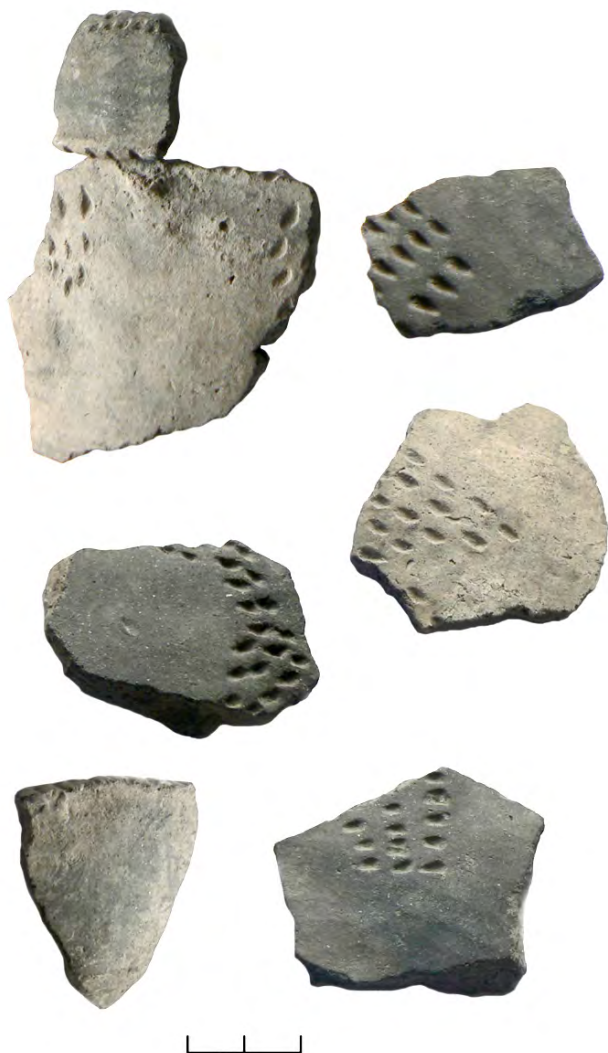
Іл. 18.

Фрагменти кераміки маліцької культури із с. Голишів Луцького району Волинської області. Фото Г. Охріменка.

Пл. 19.

Фрагменти кераміки маліцької культури із с. Голишів Луцького району Волинської області. Фото Г. Охріменка.

Іл. 20.

Фрагменти кераміки маліцької культури із с. Голишів Луцького району Волинської області. Фото Г. Охріменка.

Іл. 21.

Фрагменти кераміки ранньої малицької культури із с. Голишів Луцького району Волинської області. Фонди Волинського краєзнавчого музею. Фото І. Маркуса, Г. Охріменка.

Старожитності Басейнів Стрипу та Горині

Іл. 22.

Кераміка маліцької (1–3) культури із с. Голишів Луцького району Волинської області та волино-люблінської культури (4) із с. Ярославичі Млинівського району Рівненської області. Фонди Волинського краєзнавчого музею.

Іл. 23.

Кераміка волино-люблінської (1–5) культури із с. Амбуків Володимир-Волинського району Волинської області, розкопки Я. Фіцике. Фото І. Маркуса, Г. Охріменка.

1

2

Іл. 24.

Енеолітичне поховання: 1 – Рівне-Степова 1; 2 – Рівне-Степова II. Розкопки і фото В. Самолюка.

1

2

Іл. 25.

Енеолітичне поховання: 1 – Рівне-Степова 5; 2 – крем'яна со-
кирка з поховання. Розкопки і фото В. Самолюка.

Іл. 26.

Рівне-Степова 4. Покришка з поховання. Розкопки і фото
В. Самолюка.

Старожитності Басейнів Стиму та Горині

1

2

Іл. 27. Дослідження пам'ятки Острог-Земан.

АЛЬБОМ ІЛЮСТРАЦІЙ

Іл. 28.

Острог – уроч. Земан. Розкопки. А. Бардецький (1). Д. Верте-
лецький (2).

Старожитності Басейнів Стиму та Горині

1

2

Іл. 29.

Острого-Земан. Розкоп 1. Об'єкт 6. Поховальний інвентар.

Іл. 30. *Острог-Земан. Розкоп 1. Об'єкт 17. Поховальний інвентар.*

Іл. 31. *Острог-Земан. Розкоп 1. Об'єкт 18. Поховальний інвентар.*

Старожитності Басейнів Стіру та Горині

Іл. 32.

Кераміка трипільської культури: 1 – Перемиль Горохівського району Волинської області, 2, 3 – Залищики Тернопільської області, 5 – с. Кульчин Луцького району Волинської області, 4, 6, 7 – с. Бодаки Кременецького району Тернопільської області. Фото І. Маркуса, Г. Охріменка.

Іл. 33.

Кераміка волино-люблінської (мальованої кераміки) культури із с. Зимно Володимир-Волинського району Волинської області; розкопки М. Пелецишина. Фото. Г. Охріменка.

Старожитності Басейнів Струру та Горині

Ил. 34.

Неолітичні (ВНК) фрагменти кераміки з ями волинолюблінської культури, с. Голишів Луцького району Волинської області. Фото Г. Охріменка.

Ил. 35.

Фрагмент фігурки видри із с. Голишів Луцького району Волинської області (фото тварини для порівняння). За О. Кричевським.

Іл. 36.

Кераміка пізньотрипільської культури із с. Голишів Луцького району Волинської області. Фото Г. Охріменка.

Ил. 37.

Керамічна фігурка трипільської культури із с. Перемиль Горохівського району Волинської області. Фото Г. Охріменка.

Ил. 38.

Кераміка пізньотрипільської культури: 1 – с. Костянець, 2 – с. Ліпа Дубенського району Рівненської області. Фото Г. Охріменка.

Іл. 39.

Керамічні миски трипільської культури: 1 – Кременецький краєзнавчий музей, 2 – експозиція Волинського краєзнавчого музею, 3 – фонди Волинського краєзнавчого музею (із с. Голишів). Фото І. Маркуса, Г. Охріменка.

Старожитності Басейнів Стиму та Горині

1

2

3

Іл. 40.

Кераміка трипільської культури: 1 – с. Півче (уроч. Пасіч) Здолбунівського району Рівненської області, 2 – Новостав Луцького району, 3 – с. Голишів Луцького району Волинської області. Фото І. Маркуса.

АЛЬБОМ ІЛЮСТРАЦІЙ

Іл. 41.
Амфора ККА з Волині.

Іл. 42.
Прясла пізньотрипільської культури із с. Голишів Луцького району Волинської області. Фото Г. Охріменка.

Старожитності Басейнів Стіру та Горині

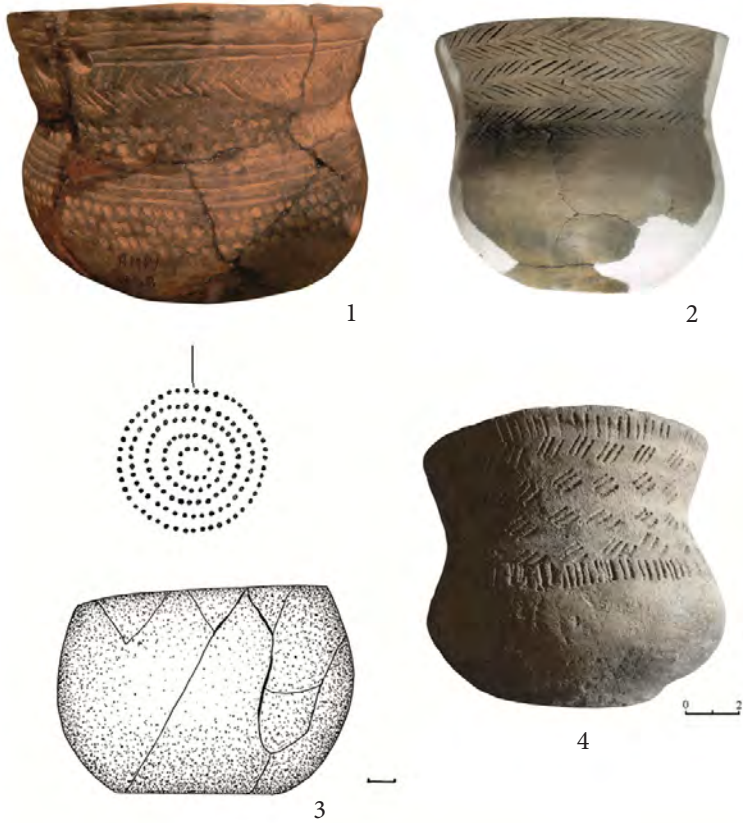
Ил. 43.

Курган СДК № 11. Ходосовичі – уроч. Мошка (Білорусь) (за І. Артеменком).

Ил. 44.

Розкопки кургану СДК.

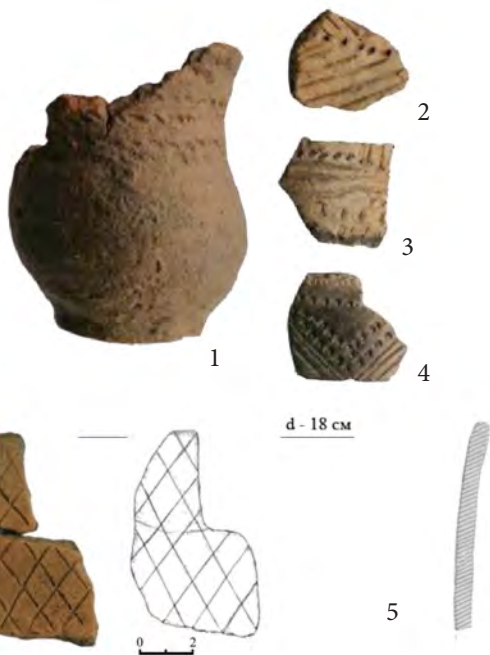
Іл. 45.

Керамічні вироби СДК: 1, 2 – знайдені на межі с. Осова Костопільського району Рівненської області та с. Майдан-Липно Маневецького району Волинської області (за Г. Охріменком); 3 – с. Розваж (уроч. Кошара) (за О. Позіховським); 4 – Дубенський район (?). Фото Ю. Пшеничного.

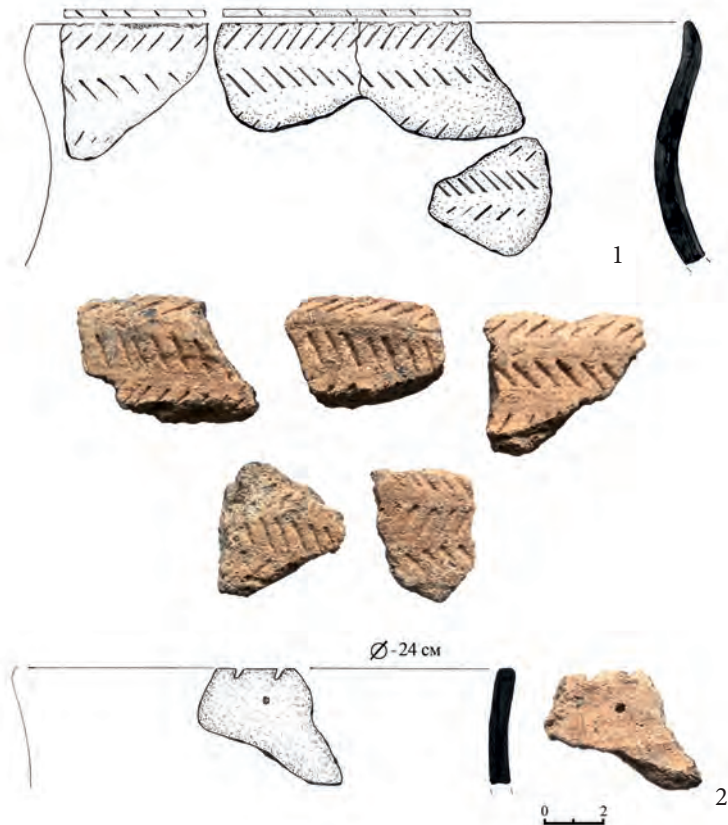
Старожитності Басейнів Стру та Горині

Ил. 46. Реставрована посудина середньодніпровської культури.

Ил. 47. Кераміка середньодніпровської культури: 1,2 – с. Липляни Луцького району (за В. Пахолком, Г. Охріменком); 3 – Хорів Острозького району; 4 – Аршичин; 5 – Хорупань Млинівського району Рівненщини.

Іл. 48.

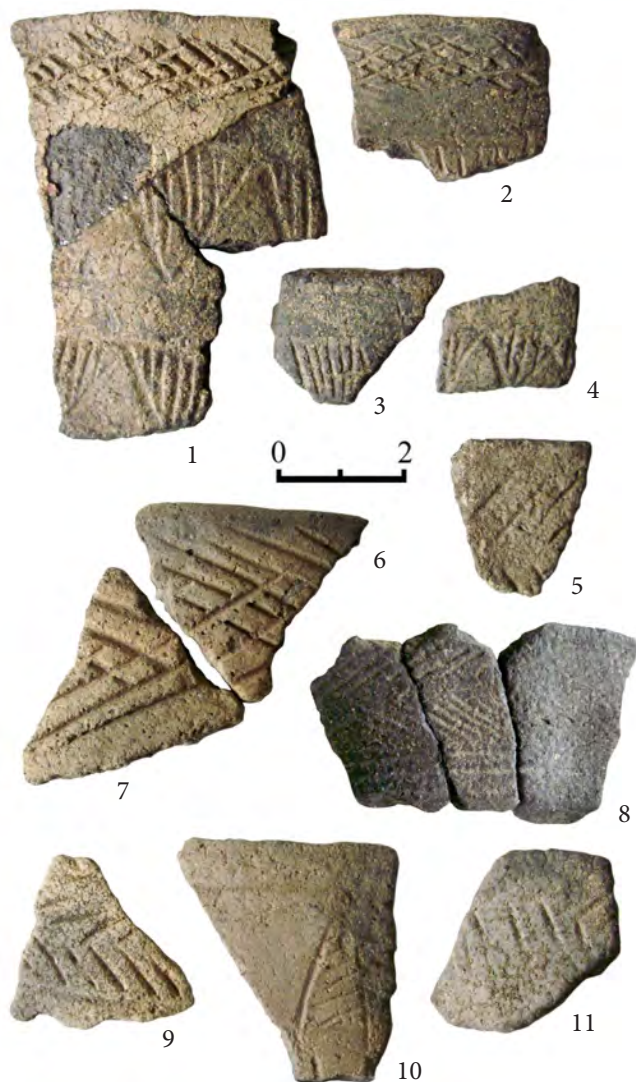
Кераміка середньодніпровської культури із с. Блажево Рокитнянського району Рівненської області (за Г. Охріменком).

Старожитності Басейнів Стиру та Горині

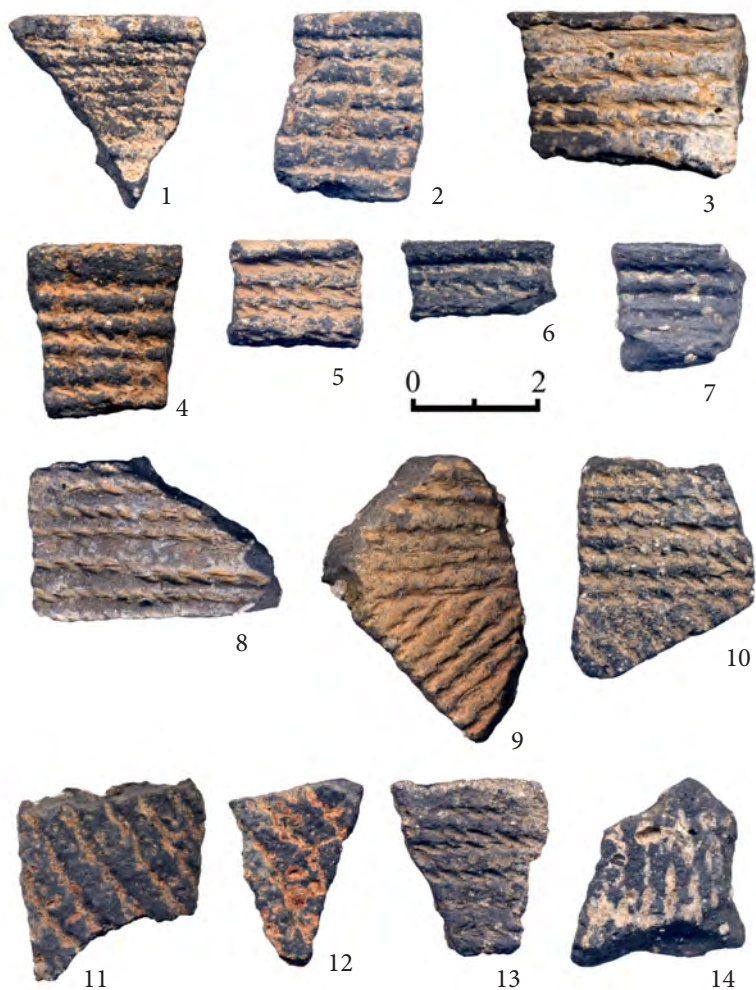
Іл. 49.

Кераміка середньодніпровської культури: 1–4 – с. Городок Рівненського району; 5 – Вельбівно Острозького району Рівненщини (за І. Свєшніковим, О. Позіховським).

Іл. 50.

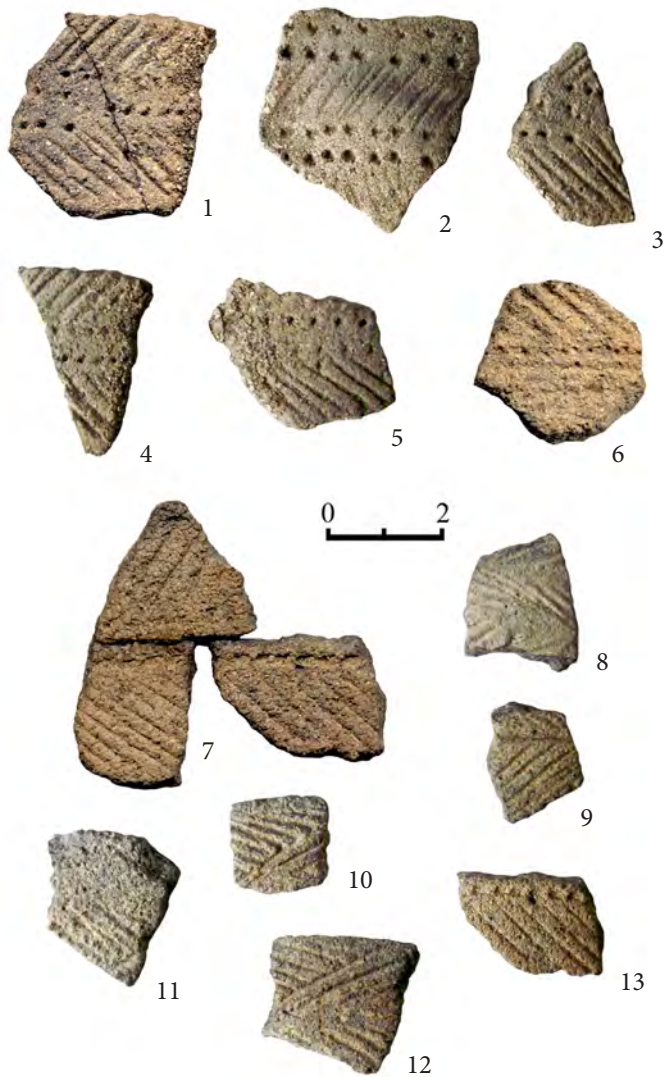
Кераміка середньодніпровської культури із с. Буца (уроч. Тартак) Дубенського району Рівненської області. Фото В. Самолюка.

Іл. 51.

Кераміка середньодніпровської культури із с. Буца (уроч. Тартак) Дубенського району Рівненської області (за В. Ткачем, В. Самолюком).

АЛЬБОМ ІЛЮСТРАЦІЙ

Іл. 52.

Кераміка середньодніпровської культури із с. Буца (уроч. Тартак) Дубенського району Рівненської області (за В. Ткачем, В. Самолюком).

Старожитності Басейнів Стрипу та Горині

Лл. 53.

Кераміка середньодніпровської культури: 1-12 – Заслуччя Дубровицького району Рівненщини; 13-17 – Люб'язь Любешівського району Волинської області; 18 – Рудня Дубровицького району Рівненської області; 19 – хут. Коник Зарічненського району Рівненської області; 20 – Мала Осниця Маневичького району Волинської області. Фото Г. Охріменка.

Іл. 54.

Кераміка середньодніпровської культури з м. Нетішин (уроч. Озеро). Фото В. Самолюка.

Старожитності Басейнів Стуги та Горині

Пл. 55.

Кераміка середньодніпровської культури: 1-3, 5, 8 – Майдан-Липно Маневицького району Волинської області; 4, 9, 11 – Осова Костопільського району Рівненської області; 6 – Люб'язь Любеївського району Волинської області; 7 – Голишів Луцького району Волинської області; 10 – Хорів Острозького району; 12 – Хабарище Ратнівського району Волинської області; 13 – Гораймівка Маневицького району Волинської області. Фото Г. Охріменка.

АЛЬБОМ ІЛЮСТРАЦІЙ

1

2

3

4

5

Іл. 56.

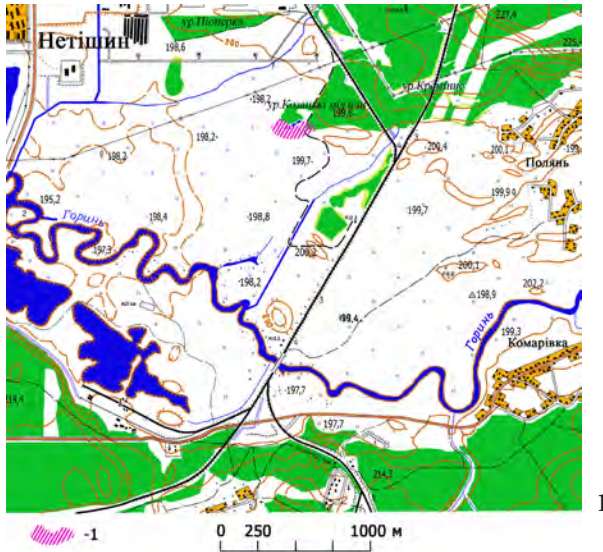
Керамічні вироби середньодніпровської культури: 1 – с. Бортничі Київської обл. (за Т. Стрельник); 2 – с. Янковичі Київського уїзду; 3 – Прорва I (Білорусь) (за М. Кривальцевичем); 4, 5 – місцезнаходження невідоме.

Іл. 57.

Бойові сокири середньодніпровської культури. Фото І. Маркуса, Г. Охріменка.

АЛЬБОМ ІЛЮСТРАЦІЙ

Іл. 58.

м. Нетішин Хмельницької області: 1 – мапа місцевості; 2 – на розкопках біля Нетішина.

Старожитності Басейнів Стіру та Горині

Лл. 59.

Учасники розкопок в Нетішині: С. Березанська, В. Самолюк, О. Романчук, Т. Вихованець та інші.

Лл. 60.

Дослідження неолітичних об'єктів на Гнідавській Гірці 2009 року.

АЛЬБОМ ІЛЮСТРАЦІЙ

Іл. 61.
В. Пясецький читає свою статтю.

Іл. 62.
Учасники археологічного гуртка за роботою у Волинському краєзнавчому музеї: В. Потрапелюк, О. Потрапелюк, Д. Воюта.

Старожитності Басейнів Стиму та Горині

Ил. 63.

О. Романчук презентує реставровану ним посудину малицької культури.

Ил. 64.

Краєзнавці в музеї (ВКМ): зліва направо А. Потрапелюк, В. Свінцицький, О. Кричевський.

АЛЬБОМ ІЛЮСТРАЦІЙ

Іл. 65. Учасники розкопок у Хрінниках під керівництвом Д. Козака.

Іл. 66. Розвідки на місці крем'яних майстерень. В. Самолюк та В. Свінцицький.

Старожитності Басейнів Стиму та Горині

Лл. 67.

Розкопки в Голишеві. У центрі відкривач пам'ятки Дмитро Онуфрик.

Лл. 68.

Баїв. Розкопки поселення волино-люблінської культури студентами Волинського національного університету імені Лесі Українки.

УДК 903(477.8-282.247.322)''634/637''

С 77

С 77 Самолюк В., Охріменко Г., Локайчук С., Скляренко Н.,
Джаман У. Старожитності басейнів Стиру та Горині : моно-
графія. Ч. 1. Луцьк : Вежа-Друк, 2021. 272 с.

У колективній праці розглянуто питання культурних та економічних процесів на Волині в періоди неоліту, енеоліту, доби бронзи, а також шляхів сполучення та міграцій. Особлива увага приділена дослідженню унікальної пам'ятки Острог-Земан.

Книга розрахована на широке коло читачів: науковців, студентів, краєзнавців, шанувальників рідного краю.

УДК 903(477.8-282.247.322)''634/637''

© Самолюк В., 2021

© Охріменко Г., 2021

© Локайчук С., 2021

© Скляренко Н., 2021

© Джаман У., 2021

Валерій Самолук, Григорій Охріменко
Світлана Локайчук, Наталія Скляренко, Уляна Джаман

Старожитності Басейнів Стриру та Горині

Частина 1

Монографія

Дизайн та верстка: Наталія Скляренко
Комп'ютерний набір: Уляна Джаман
Літературний редактор: Світлана Локайчук

ЛУЦЬК - 2021

Амфори катакомбної культури
з поховання біля с. Усичі (хутір
Валентинів) Луцького району
Волинської області. Розкопки
Яна Фітцке 1937 року

Кубок середньодніпровської
культури із пам'ятки
Розваж-Кошара
Острозького району
Рівненської області

Черпак катакомбної
культури із с. Рясники
Гоцанського району
Рівненської області

